

**Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Kriminalistikos ir baudžiamojo proceso katedra**

Elzės Lagunavičiūtės,
V kurso, baudžiamosios teisės
studijų atšakos studentės

Magistro darbas

Specialiųjų žinių taikymo formų santykis

Vadovas: doc. dr. Gabrielė Juodkaitė - Granskienė

Recenzentas: doc. dr. Pranas Kuconis

Vilnius 2008

TURINYS

Ižanga	2
I. BENDRIEJI KLAUSIMAI	5
1. Specialiųjų žinių samprata ir sąvoka	5
2. Specialiųjų žinių panaudojimas ir taikymas	9
3. Specialiųjų žinių taikymo forma	11
II. SPECIALIŲJŲ ŽINIŲ TAIKYMO FORMŲ SANTYKIS	14
1. Specialiųjų žinių tiesiogiai taikančių subjektų procesinis statusas	14
<i>Specialiųjų žinių taikančių subjektų turimų žinių apimtis</i>	<i>15</i>
<i>Eksperto ir specialisto funkcijos</i>	<i>19</i>
<i>Proceso dalyvių teisės</i>	<i>23</i>
<i>Ekspertui ir specialistui nustatytos pareigos bei draudimai</i>	<i>27</i>
<i>Ekspertui ir specialistui taikoma atsakomybė</i>	<i>30</i>
<i>Nepriklausomumo garantijos</i>	<i>32</i>
2. Specialiųjų žinių taikymo formų santykis (procedūrų aspektu)	33
<i>Procesinio statuso specialiųjų žinių tiesiogiai taikančiam</i> <i>subjektui suteikimas</i>	<i>33</i>
<i>procesinio statuso suteikimas ikiteisminiame tyrime</i>	<i>34</i>
<i>procesinio statuso suteikimas bylą nagrinėjant teisme</i>	<i>42</i>
<i>Pavesto tyrimo atlikimas ir įforminimas</i>	<i>46</i>
<i>gautos išvados įforminimas</i>	<i>47</i>
<i>susipažinimas su pateikta išvada ir jos panaudojimas</i>	<i>52</i>
III. ISTORINĖ SPECIALIŲJŲ ŽINIŲ TAIKYMO FORMŲ KAITA	57
Išvados	64
Santrauka	66
Summary	67
Literatūros sąrašas	68

Ižanga

„Pagal Konstituciją valstybės valdžios ir valdymo institucijos turi pareigą užtikrinti visuomenės saugumą ir viešąją tvarką, saugoti asmenį nuo kėsinosi į jo gyvybę bei sveikatą, ginti žmogaus teises ir laisves.“¹

Šios pareigos vienas iš įgyvendinimo būdų – visuomenės santykių reglamentavimas, priimant teisės aktus, bei jų laikymosi užtikrinimas, pasitelkiant valstybės institucijas, galinčias įgyvendinti iškeltus uždavinius. Pareigą vykdant priimtas ir 2003 m. gegužės 1 d. įsigaliojęs Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (toliau tekste – BPK)², nurodantis, kad „baudžiamojo proceso paskirtis yra ginant žmogaus ir piliečio teises bei laisves, visuomenės ir valstybės interesus greitai, išsamiai atskleisti nusikalstamas veikas ir tinkamai pritaikyti įstatymą, kad nusikalstamą veiką padaręs asmuo būtų teisingai nubaustas ir niekas nekaltas nebūtų nuteistas“(BPK 1 str. 1 d.). Atskleidžiant nusikalstamas veikas pasitelkiamos visos įmanomos priemonės, taip pat ir mokslo bei technikos pasiekimai.

Mokslo ir technikos žinių poreikis tiek tiriant bylas, tiek jas nagrinėjant teisme labai didelis. Vien Lietuvos teismo ekspertizų centre (toliau tekste – LTEC) nuo 2003 m. iki 2007 m. kasmet vidutiniškai buvo padaromos 4575 ekspertizės (2007 m. – 4346 ekspertizės), kurių metu ištirta: 2003 m. – 1862028, nuo 2004 iki 2006 m. – apie 4296766 objektai. 2007 m. ištirtų objektų skaičius sumažėjo, tačiau išliko labai aukštas (2062939 objektai).³ Mykolo Romerio Teismo medicinos institute 2006 m. buvo atlikti 47 855 tyrimai ir ekspertizės. Šiomis žiniomis naudojasi ir valstybės institucijos (bei jų pareigūnai), ir privatūs asmenys.⁴

Mokslo ir technikos žinios, neįeinančios į teisinio išsilavinimo turinį, tačiau naudojamos teisiniuose procesuose, teisinėje literatūroje ir norminiuose aktuose gavo specialiųjų žinių pavadinimą.⁵

Lietuvoje specialiųjų žinių panaudojimo problematika, atskleidžiant nusikalstamas veikas, analizuota įvairių autorių. Apie atskirus specialiųjų žinių panaudojimo aspektus rašė P. Pošiūnas, J. Rinkevičius, K. Stungys, J. Juškevičiūtė, G. Juodkaitė-Granskienė ir kt. Tačiau specialiųjų žinių taikymo formų santykis po priimtų ir 2003 m. įsigaliojusių

¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. balandžio 12 d. Valstybės žinios, 2001, Nr. 33-1108.

² Valstybės žinios, 2002, Nr. 37-1341.

³ Žr. LTEC 2003, 2004, 2005, 2006, 2007 m. ekspertinio darbo ataskaitas.

⁴ Mykolo Romerio universiteto Teismo medicinos institutas. *Mykolo Romerio universiteto Teismo medicinos instituto ataskaita, 2007* [žiūrėta 2008 m. balandžio 4 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.mruni.lt/tmi/lt/mokslas/metines_ataskaitos/>.

⁵ Уголовный процесс России. Санкт-Петербург, 2004, p. 247.

BPK ir Lietuvos Respublikos teismo ekspertizės įstatymo (toliau tekste – TEĮ)⁶ išsamiai nenagrinėtas.

Šio magistro darbo šaltinius galima suskirstyti į tris dalis: 1) teisės norminiai aktai; 2) doktrininė literatūra; bei 3) praktinė medžiaga. Svarbiausi norminiai teisės aktai – BPK, TEĮ, taip pat Ekspertizių (tyrimų) atlikimo LTEC atlikimo nuostatai⁷, Objektų tyrimų ir ekspertizių atlikimo Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centre bei teritorinių policijos įstaigų kriminalistinių tyrimų padaliniuose nuostatai⁸. Svarbiausi doktrininiai šaltiniai: BPK komentaru (I ir II dalimis), J.Juškevičiūtės moksliniais straipsniais specialiųjų žinių panaudojimo klausimais ir kt. Magistriniame darbe taip pat bus analizuojami statistikos duomenys, aptariama aktuali nagrinėjamu klausimu teismų praktika.

Šiame darbe naudojami kalbinis, loginis, sisteminis, lyginamasis, semantinis bei matematinis metodai. Kalbinis ir loginis metodai naudojami analizuojant tam tikrą tekstą, suvokiant jo turinį, apibendrinant gautą informaciją, darant išvadas bei jas išreiškiant. Sisteminio metodo naudojimą lemia sisteminis teisės normų pobūdis. Teisės norma turi būti analizuojama atsižvelgiant į tai, kaip ji susijusi su kitomis normomis. Specialiųjų žinių panaudojimą reglamentuoja BPK. Šis klausimas reguliuojamas daugeliu normų, išdėstytų skirtingose BPK dalyse. Reguliavimą papildo TEĮ, todėl aiškinant specialiųjų žinių taikymo formų santykį, tenka analizuoti šių teisės aktų normų sistemos ryšius. Lyginamasis metodas naudojamas gretinant specialiųjų žinių taikymo formas, siekiant išryškinti jų skirtumus ir bendrumus. Semantinis metodas padeda atskleisti sąvokų turinį. Matematinis metodas naudojamas analizuojant bei apibendrinant statistikos duomenis.

Darbo objektas – teisinių santykių, susiklostančių taikant specialiąsias žinias, grupės bei jų reguliavimas. Specialiosios žinios gali būti taikomos civiliniame, administraciniame bei baudžiamajame procesuose, tačiau darbe nebus analizuojami visų procesų metu susiklostę specialiųjų žinių taikymo santykiai. Analizuojamas klausimas – specialiųjų žinių taikymo formų santykis⁹. Santykis – daiktų, reiškinių tarpusavio ryšys. Taigi norint nustatyti santykį, turi būti palyginami bent du objektai. Lietuvos Respublikos

⁶ Valstybės žinios, 2002, Nr. 112-4969.

⁷ 2007 m. rugsėjo 4 d. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro įsakymas Nr. 1R-327 „Dėl ekspertizių (tyrimų) atlikimo Lietuvos teismo ekspertizių centre nuostatų patvirtinimo“. Valstybės žinios, 2007, Nr. 96-3902.

⁸ 2004 m. liepos 7 d. Lietuvos policijos generalinio komisaro įsakymas Nr. V-326 „Dėl objektų tyrimų ir ekspertizių atlikimo Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centre bei teritorinių policijos įstaigų kriminalistinių tyrimų padaliniuose nuostatų patvirtinimo“.

⁹ Lietuvių kalbos institutas. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* [interaktyvus]. [Žiūrėta 2008-04-07]. Prieiga per internetą: < <http://www.autoinfo.lt/webdic/> >.

civilinio proceso kodekse (toliau tekste - CPK)¹⁰ numatyta vienintelė specialiųjų žinių panaudojimo forma – ekspertizė (CPK septintasis skirsnis), taigi santykis tarp specialiųjų žinių taikymo formų neįmanomas. pagal Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymo¹¹ 57 str. 2 d., 61, 62 ir kt. straipsnius bei Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso¹² 256, 277 ir kitų straipsnių matyti, kad specialiosios žinios gali būti taikomos ne viena forma, tas pat pasakytina ir apie BPK¹³. Dėl ribotos darbo apimties negalime analizuoti specialiųjų žinių taikymo formų santykio ir administraciniame ir baudžiamajame procesuose, todėl darbo objektu pasirinkime baudžiamuosius procesinius santykius, susijusius su specialiųjų žinių taikymu. Pasirinkimą lėmė tai, kad baudžiamajame procese siekiama išaiškinti pačius sunkiausias teisės pažeidimus, už kurių padarymą numatyta griežčiausia atsakomybė. Šiame procese, siekiant, nustatytų tikslų, pasitelkiamos labiausiai asmens teises ribojančios priemonės, todėl ypač svarbu kaip įmanoma greičiau ir tiksliau nustatyti veikos aplinkybes. Kaip minėjome, tai praktiškai neįmanoma, jei nenaudojamos specialiosios žinios.

Magistrinio darbo tikslas yra išnagrinėti specialiųjų žinių taikymo formų santykį. Siekiant šio tikslo keliami tokie uždaviniai:

1. apibrėžti pagrindines darbo temos sąvokas ir pateikti jų sampratą, atriboti reikšmingas sąvokas vienas nuo kitų.
2. palyginti specialiąsias žinias tiesiogiai taikančių subjektų procesinį statusą reglamentuojančias normas.
3. atskleisti specialiųjų žinių taikymo procedūrų reguliavimo ypatumus.
4. atskleisti specialiųjų žinių taikymo formų santykio pobūdį bei nustatyti, kas šias formas sieja, o kurie klausimai reguliuojami skirtingai.
5. aptari pagrindines, su nagrinėjamu klausimu susijusias, problemas.
6. pateikti specialiųjų žinių taikymo formų santykio istorinę raidą.
7. apibendrintai įvardinti priežastis, lemiančias dabartinio santykio pobūdį

¹⁰ Valstybės žinios, 2002, Nr. 36-1340.

¹¹ Valstybės žinios, 1999, Nr. 13-308.

¹² Valstybės žinios, 1985, Nr. 1-1.

¹³ Žr. BPK antrą, trečią skirsnius ir kt.

I. BENDRIEJI KLAUSIMAI

Prieš pradėdant nagrinėti pagrindinius klausimus, susijusius su specialiųjų žinių taikymo formų santykiu, pirmiausiai, manytume, reiktų aptarti, kas yra specialiosios žinios ir kokios yra jų taikymo formos. Aptarus šiuos klausimus, taps aiškesnis ir tyrimo dalykas.

1. Specialiųjų žinių samprata ir sąvoka

Žodis „žinios“ dabartinės lietuvių kalbos žodyne¹⁴ aiškinamas kaip mokėjimo, išsilavinimo turinys, informacija. Tarptautinių žodžių žodyne¹⁵ pateikiamos dvi žodžio „specialus“ reikšmės: 1. specialus – tai susijęs su kokia nors specialybe, profesija, priklausantis kuriai nors siaurai visuomeninio gyvenimo, mokslo, meno, technikos sričiai; 2. tai tam tikras, tam tikru būdu padarytas, ypatingas, išskirtinis (ne visiems, ne visais atvejais tinkamas). Taigi specialiosios žinios, viena vertus, gali būti laikomos išsilavinimo, kaip įgytos specialybės, profesijos, turinys. Tačiau jos gali būti suprantamos ir kaip ypatingos, išskirtinės tam tikros specialybės, profesijos žinios, t.y. ne visas išsilavinimo turinys, o tik t.t. jo dalis.

Kaip pastebima „sąvokos egzistuoja ne izoliuotai, o tik su jomis susijusių sąvokų terpėje bei tam tikru laiku ir tik toje sistemoje jos įgauna savo prasmę bei reikšmę.“¹⁶ Taigi ir sąvoka specialiosios žinios baudžiamojo proceso teisėje įgyja tam tikrą, specifinę reikšmę. Tad kokios žinios laikomos specialiosiomis baudžiamojo proceso kontekste?

Nagrinėjant teisininkų straipsnius ir monografijas, skirtus specialiųjų žinių sąvokos ir turinio atskleidimui, galima pastebėti, kad mokslininkai, kalbėdami apie specialiųjų žinių pobūdį, nurodo tam tikras specialiosioms žinioms būdingas savybes, kurios šiame darbe bus laikomos specialiųjų žinių požymiais.

Išskiriami tokie specialiųjų žinių požymiai:

- 1) *tai ne teisinės žinios*. Teisininkai (teisėjai, prokurorai ir kt.) patys yra teisės žinovai, todėl jie savo pareigos spręsti bylos teisinius klausimus negali perkelti ekspertams ar specialistams, kuriais gali būti tik kitų sričių žinovai¹⁷. Tad

¹⁴ Lietuvių kalbos institutas. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* [interaktyvus]. [Žiūrėta 2008-04-07]. Prieiga per internetą: < <http://www.autoinfo.lt/webdic/> >.

¹⁵ Tarptautinių žodžių žodynas. Vilnius, 2003, p. 695.

¹⁶ JUŠKEVIČIŪTĖ, Janina; MALEVSKI, Hendryk. Dėl „specialiųjų žinių“ apibrėžimo (lyginamoji studija). Kriminalinė justicija, 1997, Nr. VI, p. 35.

¹⁷ RINKEVIČIUS, Jurgis. Specialiųjų žinių samprata ir teismo ekspertų kompetencija. Teisė, 2000, Nr. 37, p. 98.

klausimai apie kaltę ir kaltės formą specialias žinias taikančiam asmeniui neturėtų būti užduodami, taip pat klausimus dėl priežastinio ryšio ir ar buvo laikomasi tam tikrą žmonių veiklą reglamentuojančių taisyklių reikalavimų turi spręsti teisininkai; kita vertus, pats specialiausias žinias taikantis subjektas, turi nepamiršti, kad jis ne teisėjas, gynėjas ar kitas asmuo, dalyvaujantis procese. Jis turi duoti interesantams pakankamai informacijos, kad būtų galima suprasti tyrimo rezultatus, bet šių veiksmų vykdymas neturi paversti eksperto, specialisto ar kito asmens, taikančio specialiausias žinias, teisininku.¹⁸

2) *žinios, kurių neturi vidutinis pilietis*; T. Hanausek nurodo, kad specialios žinios – tai daugiau nei vidutiniškai inteligentiško ir vidutiniškai išsilavinusio žmogaus žinios¹⁹. Z.Kegel patikslina, kad specialios žinios – tai šiek tiek daugiau negu tam tikros mokslo, meno ar kitos srities vidutiniškos žinios.²⁰ Nuoroda į mokslo, technikos ir kitas žinias nurodo tai, kad eksperto ar specialisto tyrimuose gali būti naudojamos įvairios (išskyrus, kaip minėta, juridinės) žmonių sukauptos žinios. O kaip suprasti „vidutiniškos žinios.“ Kaip pastebi K. Stungys iškyla lygmens, nuo kurio šios žinios laikomos specialiomis, klausimas. Manoma, kad riba galėtų būti vidurinio išsilavinimo žinių lygis, suteikiantis galimybę betarpiškai suvokti su byla susijusią informaciją, esančią tam tikrose laikmenose, specialių žinių panaudojimo procesines galimybes, eksperto arba specialisto panaudotų tyrimų esmę. Vidurinis išsilavinimas suprantamas ne tik kaip vidurinės mokyklos programa fiksuojamas žinių lygis.²¹ Tai daugiau visuomenės narių bendravimo žinių lygis, nuolat formuojamas žiniasklaidos, propaguojančios mokslo ir technikos laimėjimus, skatinamas gyvenimo keliamų reikalavimų tobulėti. Taigi riba, skirianti mokslo, meno, technikos ir kitokias specialias ir nespecialias žinias, nėra tvirta.²²

3) *tai tam tikro pobūdžio, tam tikros srities žinios*; pagal naudojamų specialių žinių sritį ekspertizės skirstomos į tam tikras rūšis. Pagal J. Rinkevičių būtent specialiųjų žinių pobūdis leidžia atriboti atskiras ekspertizės rūšis ir apibrėžti tas žinias naudojančių asmenų kompetenciją. Akivaizdu, kad pavyzdžiui,

¹⁸ INMAN, Keith, RUDIN, Norah. Principle and Practice of criminalistics: The Profession of Forensic Science, 2000, p. 291.

¹⁹JAVORSKI, Ryszard. Wiedza przeciętnego człowieka a wiadomości specjalne. Jurisprudencija, 2000, t. 18(10), p.75.

²⁰ Ten pat.

²¹ STUNGYS, Kęstutis. Specialiųjų žinių samprata ir panaudojimo ypatumai. Jurisprudencija, 2004, t. 52(44), p. 82.

²² WECHT, Cyril H., RAGO, John T. Forensic science and law: investigative applications in criminal, civil and family justice, 2006, p. 287.

ekonominę ekspertizę atliekantys ekspertai yra kompetentingi spręsti klausimus, kuriems reikia ekonomikos žinių, cheminę – chemijos, medicininę – medicinos klausimus ir t.t. Nė vienos srities ekspertai nekompetentingi spręsti tokių klausimų, kurie neįeina į tos srities specialių žinių sritį. Šiuo atžvilgiu įstatymas kategoriškai reikalauja, kad ekspertizės išvada neišeitų už jos specialių ribų²³, pavyzdžiui, TEĮ 22 str. 1 d. nurodyta, kad teismo ekspertas atlieka jam pavestą užduotį remdamasis tik savo srities specialiomis žiniomis. Teismo eksperto išvados negali peržengti jo srities specialių žinių ribų, o eksperto išvados, išeinančios už eksperto specialių žinių ribų, negali turėti įrodomosios reikšmės. Toks reikalavimas taikytinas ir kitiems asmenims, naudojantiems specialiąsias žinias, kaip, pavyzdžiui, nurodyta LR BPK 89 str. 1d.: specialistui pavedama atlikti objektų tyrimą ir pateikti išvadą arba paaiškinimus tik jo kompetencijos klausimais.

4) *tai teorinės ir praktinės žinios*; Kaip teigia Z. Keigel, specialios žinios negali būti tik teorinės žinios, jos turi būti susietos su tam tikrais praktiniais įgūdžiais.²⁴ Būtent praktinė veikla, pagrįsta teorinėmis žiniomis, tam tikroje mokslo, meno ar profesijos srityje, asmeniui suteikia galimybę įgyti reikiamų specialių žinių. Yra manančių, kad be teorinių ir praktinių žinių, specialias žinias taikantis asmuo turi turėti ir tam tikras technines žinias (mokslinę – techninę informaciją ir praktinį jos pritaikymą, veikiančius kaip dialektinę visumą). Tačiau reiktų sutikti su oponuojančia nuomone, kad iš esmės teorinės ir praktinės žinios apima technines.²⁵

5) *tai žinios, kurios tampa specialiomis baudžiamojo proceso kontekste*, t.y. naudojamos siekiant baudžiamojo proceso tikslų.

Kalbant apie specialiąsias žinias geriausia būtų vadovautis oficialiai pripažinta sąvoka, t.y. tokia, kurią patvirtino įstatymų leidėjas, įtvirtindamas ją teisės akte. Pagrindinis baudžiamojo proceso teisės šaltinis yra Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas²⁶ (toliau tekste – BPK). Šio kodekso 84, 86, 88, 89, 208 straipsniuose, kuriuose nurodoma, koks asmuo gali būti skiriamas ekspertu, eksperto teisės, ekspertizės akto turinys, pateikiama specialisto sąvoka ir nurodyti ekspertizės skyrimo pagrindai, yra vartojamas specialiųjų žinių terminas. Tačiau, BPK I skyriuje, kuriame pateikiamos

²³ RINKEVIČIUS, Jurgis. Specialiųjų žinių samprata ir teismo ekspertų kompetencija. Teisė, 2000, Nr. 37, p. 98.

²⁴ JAVORSKI, Ryszard. Wiedza prezeciętniego człowieka a wiadomości specjalne. Jurisprudencija, 2000, t. 18(10), p.75-76.

²⁵ АВЕРЬАНОВА, Ц, В. Судебная экспертиза. Курс общей теории. Москва, 2006, p. 181-183.

²⁶ Valstybės žinios, 2002, Nr. 37-1341.

pagrindinės šio kodekso sąvokos, termino „specialiosios žinios“ paaiškinimo nėra. Šis terminas nepaaiškintas ir kituose kodekso straipsniuose.

BPK neapibrėžė specialiųjų žinių, todėl tai buvo padaryta Lietuvos Respublikos teismo ekspertizės įstatymo²⁷ (toliau tekste – TEĮ) 3 str. Pagal šį įstatymą „specialiosios žinios – išsilavinimo ir specialaus pasirengimo arba profesinės veiklos dėka įgytos išsamios mokslo, technikos, meno ar bet kokios kitos žmonių veiklos srities žinios, reikalingos ekspertizei atlikti.“

Ši sąvoka kritikuojama, motyvuojant tuo, kad įstatymas specialiąsias žinias sieja tik su viena specialiųjų žinių panaudojimo forma - ekspertizės atlikimu. Todėl laikoma, kad šis apibrėžimas yra per siauras ir netinkamas.

Teigti, kad ši sąvoka visiškai netinkama, nereikėtų dėl kelių priežasčių. Visų pirma ši sąvoka pateikta specialiame įstatyme, kuris skirtas teismo ekspertizės įstaigų ir teismo ekspertų statuso, kvalifikacinių reikalavimų teismo ekspertams, teismo eksperto kvalifikacijos suteikimo tvarkos, specialiųjų žinių panaudojimo atliekant teismo ekspertizės sąlygas bei tvarkos ir reikalavimų teismo ekspertizės aktui nustatymui. Dėl to specialiųjų žinių samprata buvo tiesiogiai susieta su ekspertizės atlikimu. Atsižvelgus į skirtumus analogiškai sąvoka galėtų būti naudojama ir kalbant apie kitas specialiųjų žinių panaudojimo galimybes. Antra šios sąvokos teigiama pusė ta, kad joje nurodytas specialiųjų žinių įgijimo būdas – išsamus išsilavinimas ir specialus pasirengimas arba profesinė veikla. Darytina išvada, kad specialiosios žinios siejamos ne vien su teorinėmis, bet ir tam tikromis praktinėmis žiniomis.

Aptariamas apibrėžimas galėtų būti taikomas kalbant apie specialiąsias žinias (atsižvelgus į konkrečių jų panaudojimo situaciją), bet visgi jis nėra pakankamai išsamus, todėl jį reikia patikslinti, pavyzdžiui, pasinaudojant kitomis definicijomis. Kadangi minėtas specialiųjų žinių apibrėžimas yra vienintelis, kurį pateikė įstatymų leidėjas, tikslesnės sąvokos ieškosime doktrinoje. Teisės mokslininkų darbuose galima rasti ne vieną bandymą apibrėžti specialiąsias žinias, tačiau šiuo darbu nesiekama išsamiai apžvelgti visą literatūrą, susijusią su specialiųjų žinių apibrėžimo problemomis, todėl paminėsime tik kelias definicijas.

Specialiosios žinios taip pat apibrėžiamos kaip profesinės žinios iš mokslų, technikos, meno arba amatų srities, būtinos spręsti klausimus, kylančius tiriant ar nagrinėjant teisme konkrečias bylas.²⁸ Sąvokoje plačiai išreiškiama informacinė

²⁷ Valstybės žinios, 2002, Nr. 112-4969.

²⁸ Белкин, Р. С. Криминалистика: краткая энциклопедия. Москва, 1993, р. 80.

specialiųjų žinių pusė, tačiau visiškai nenurodoma, koku būdu žinios gaunamos. Žinių panaudojimo sfera apibrėžiama labai abstrakčiai.

P. Iščenko nurodo, kad „specialios žinios – tai bet kokios profesinės žinios, kurios gali padėti surasti, užfiksuoti ir paimti įrodymus.“²⁹ Šiuo atveju informacinė žinių pusė visiškai neaparta, tačiau specialiųjų žinių panaudojimas taip pat siejamas ne su visomis panaudojimo formomis – neapima specialiųjų žinių panaudojimo atliekant ekspertizę, kuri yra tam tikras tyrimas.

Išsamiausiai specialiųjų žinių sąvokos problemas Lietuvoje analizavo J. Juškevičiūtė. Išnagrinėjus JAV, Lenkijos, Rusijos, Vokietijos, Lietuvos baudžiamojo proceso įstatymus, ji siūlo tokią sąvoką: „Specialios žinios – tai mokslo, technikos ar bet kurios kitos žmogiškosios veiklos srities žinios, įgytos išsilavinimo, specialaus studijavimo arba profesinės veiklos dėka, naudojamos gauti įrodomąją arba kitą informaciją, būtiną nusikaltimui ištirti.“³⁰ Ši sąvoka aiški (joje nevertinamosios kategorijos), lakoniška. Joje apibūdinta tiek informacinė (pasakyta kokių sričių žinios), tiek procesinė (nurodo žinių panaudojimo tikslą) specialiųjų žinių pusė. Šiuo atveju specialiosios žinios siejamos ne su vienu tokių žinių panaudojimo atveju, bet apskritai su specialiųjų žinių naudojimo baudžiamajame procese tikslu. Čia taip pat nurodyti specialiųjų žinių įgijimo būdai, tačiau ne visai aiškiai išreikšta, kad specialiosios žinios įgyjamos ir praktiškai taikant turimas teorines žinias.

Apibendrinami pasakysime, kad specialiomis žiniomis laikysime mokslo, technikos ar bet kurios kitos žmogiškosios veiklos srities žinias, įgytas išsilavinimo ir specialaus pasirengimo arba profesinės veiklos dėka, naudojamas gauti įrodomąją arba kitą informaciją, būtiną nusikalstamai veikai ištirti.

2. Specialiųjų žinių panaudojimas ir taikymas

Antrasis klausimas, kurį reikia aptarti – ar sąvokos „specialiųjų žinių panaudojimas“ ir „specialiųjų žinių taikymas“ sinonimai, ar visgi jų turinys skiriasi. Mūsų nuomone šios sąvokos nėra tapačios ir neturėtų būti vartojamos kaip sinonimai. Trumpai paaiškinsime kodėl.

²⁹ JUŠKEVIČIŪTĖ, Janina; MALEVSKI, H. Dėl „specialių žinių“ apibrėžimo (lyginamoji studija). Kriminalinė justicija, 1997, Nr. VI, p. 39.

³⁰ JUŠKEVIČIŪTĖ, Janina. Specialiųjų žinių panaudojimas tiriant nusikaltimus: būklė ir perspektyvos. Daktaro disertacija. Vilnius, 1998, p. 63.

Baudžiamajame procese be teisinių žinių gali būti naudojamos įvairios kitos žinios - filologinės, psichologinės, fotografijos, medicinos, psichiatrijos ir t.t. Ar visos jos yra specialiosios baudžiamojo proceso prasme?

Atsižvelgiant į tai, kaip vertinamas specialiųjų žinių panaudojimo tikslas – „gauti įrodomąją arba kitą informaciją, būtiną nusikalstamai veikai iširti“ – atsakymas į pateiktą klausimą gali būti dvejopas. Plačiau suvokiant šį tikslą (t.y. kiekvieną ne teisinių žinių panaudojimą vertinant kaip informacijos gavimo būdą), atsakymas į pateiktą klausimą būtų teigiamas. Specialiųjų žinių panaudojimo tikslą suvokiant siauriau (naudojama kokybiškai naujos informacijos gavimui), vienareikšmiškai atsakyti būtų negalima.

Šiame darbe bus laikomasi platesnės specialiųjų žinių panaudojimo tikslo sampratos, todėl visos ne teisinės žinios, naudojamos baudžiamajame procese, vertinamos kaip specialiosios. Specialiųjų žinių panaudojimas gali būti labai įvairus, tačiau panaudojimo reikšmė skiriasi.

Specialiosios žinios gali būti naudojamos, pavyzdžiui, kai būtinas vertėjo dalyvavimas. Vertėjas, atlikdamas savo pareigas, padeda suprasti dokumentus, esančius procese, taip pat proceso dalyviams padeda suprasti vieniems kitus. Jis gauna tam tikrą informaciją, tačiau ji nėra kokybiškai nauja, t.y. savo veiksmais nesukuria savarankiško įrodymų šaltinio, negauna naujos įrodomosios medžiagos. Kitas panašaus pobūdžio specialiųjų žinių panaudojimo baudžiamajame procese pavyzdys galėtų būti BPK 186 str. 5 d. numatytas psichologo dalyvavimas jaunesnių kaip aštuoniolikos metų liudytojo arba nukentėjusiojo apklausoje. Kaip nurodoma BPK komentare, „psichologas padeda ikiteisminio tyrimo teisėjui pradėti ar palaikyti psichologinį kontaktą.“³¹ Šiuo atveju psichologas taip pat yra asmuo turintis specialiųjų žinių, tačiau šių žinių panaudojimas savarankiško įrodymų šaltinio nesukuria. Specialiųjų žinių panaudojimo, kai gaunama kokybiškai nauja informacija, pavyzdys yra eksperto pateikiamas ekspertizės aktas arba specialisto išvada. E. Latauskienė nurodo, kad „norint kvalifikuoti nusikalstamą veiką neužtenka aptikti, užfiksuoti ir paimti narkotines medžiagas. Būtina šias medžiagas identifikuoti arba nustatyti grupinę priklausomybę, kitaip tariant, tiesiogiai taikyti specialias žinias.“³² Šiuo atveju, panaudojus specialias žinias, sukuriamas savarankiškas naujų įrodomųjų duomenų šaltinis.

Akivaizdu, kad specialiųjų žinių panaudojimas skiriasi – vienais atvejais gaunamas savarankiškas įrodymų šaltinis, kitais atvejais specialios žinios pasitelkiamos tam, kad

³¹ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras (1-220 straipsniai). I-IV dalys. Vilnius, 2003, p. 493.

³² LATAUSKIENĖ, Eglė. Nusikaltimų, susijusių su neteisėta narkotinių medžiagų apyvarta, pradinio tyrimo etapo problematika. Jurisprudencija, 2003, t. 22(14), p. 159.

procesas vyktų sklandžiau, kad ne būtų pažeidžiamos asmenų teisės. Į tai atsižvelgdami ir skirsime sąvokas „specialiųjų žinių panaudojimas“ ir „specialiųjų žinių taikymas“. „Specialiųjų žinių taikymu“ laikysime tuos specialiųjų žinių panaudojimo atvejus, kurie sukelia specifines pasekmes – sukuriamas savarankiškas įrodomųjų duomenų šaltinis.

2. Specialiųjų žinių taikymo forma

Išsiaiškinę, kas yra specialiosios žinios bei kuo skiriasi jų taikymas ir panaudojimas, aptarsime dar vieną svarbų klausimą – kaip specialiosios žinios taikomos baudžiamajame procese, kokios yra specialiųjų žinių taikymo formos.

Žodis „forma“ (lot. išvaizda, pavidalas), priklausomai nuo konteksto, gali turėti daug reikšmių, pavyzdžiui, jis gali reikšti išorinį daikto pavidalą, kontūrus; nustatytą ko nors pavyzdį; šabloną; įtaisą su tuštyme, kuri pripildoma kokios nors medžiagos ir suteikia gaminiui norimą pavidalą;³³ „Forma“ taip pat gali reikšti „vidinių ryšių ir organizacijos būdą, elementų ir procesų tarpusavio ir su išorinėmis sąlygomis sąveiką, kokio nors turinio išorinę išraišką,³⁴ reiškinių reikšimosi būdą.

Teisinėje literatūroje gana dažnai vartojamas specialiųjų žinių naudojimo formos terminas, tačiau „specialių žinių naudojimo formos sąvokos apibrėžimo nėra net specialioms žinioms skirtuose disertaciniuose darbuose.“³⁵ Mokslininkai, kalbėdami apie specialiųjų žinių naudojimo atvejų bei būdų įvairovę, tiesiog nurodo, kad viename ar kitame teisės akte numatytas tam tikras skaičius minėtų žinių panaudojimo formų, ir nesigilindami į vartojamą sąvoką, įvardija, kokios tos formos yra. Atkreipsime dėmesį, į tai, kad dažniausiai kalbėdami apie specialiųjų žinių panaudojimą, teisinės literatūros autoriai sąvokas „specialių žinių taikymo formos“ ir „specialiųjų žinių panaudojimo formos“ naudojo kaip sinonimus, todėl aptariant specialiųjų žinių taikymo sampratą, bus naudojamos abi šios sąvokos.

Kaip specialiųjų žinių panaudojimo formos įvardijami labai įvairūs specialiųjų žinių panaudojimo būdai, pavyzdžiui, kaip pastebi J. Juškevičiūtė³⁶ ekspertizė, kaip procesinė specialiųjų žinių panaudojimo forma, numatyta daugelio šalių baudžiamojo proceso kodeksuose, kuri dažniausiai pripažįstama savarankišku įrodymu. Specialisto dalyvavimas tardymo veiksmuose (Lenkijoje, Rusijoje), žinovas (Vokietijoje)

³³ Tarptautinių žodžių žodynas. Vilnius, 2003, p. 247.

³⁴ VANSEVIČIUS, Stasys. Valstybės ir teisės teorija. Vilnius, 2003, p. 116.

³⁵ JUŠKEVIČIŪTĖ, Janina. Specialiųjų žinių naudojimo formų Lietuvos baudžiamajame procese optimizavimas. Jurisprudencija, 2006, t. 11(89), p. 20.

³⁶ JUŠKEVIČIŪTĖ, Janina. Specialių žinių panaudojimo atliekant tardymo veiksmus perspektyvos. Jurisprudencija, 1998, t. 10(2), p. 174.

įvardijamos kaip specialiųjų žinių panaudojimo formos, kurios nepripažįstamos kaip savarankiški įrodymų šaltiniai. Beveik visų šalių baudžiamojo proceso kodeksai numato dar vieną specialiųjų žinių sritį – filologines žinias, kurių panaudojimas pasireiškia vertėjo dalyvavimu. Vertėjas – tam tikrų specialiųjų žinių turėtojas. Iki 2003 m. galiojęs LR BPK, numatė tokias specialiųjų žinių panaudojimo formas: ekspertizę, specialisto išvadą, specialisto dalyvavimą tardymo veiksmuose, reviziją.³⁷

K. Stungys nurodo, kad „naujajame BPK (2003 m. redakcija) specialisto (specialistų) atliekami objektų tyrimai sutapatinami su ekspertize, dingsta specialiųjų žinių panaudojimo formų (specialistas, ekspertas) savitumai.“³⁸ Taigi, autorius specialiųjų žinių formas tapatina su specialiųjų žinių turinčiais ir tiesiogiai taikančiais subjektais.

J. Juškevičiūtė mano, kad dabartiniame BPK yra tokios specialiųjų žinių panaudojimo formos: ekspertizė, specialisto išvada, specialisto dalyvavimas atliekant tyrimo veiksmus. Be to, nurodo, kad specialisto pateikiamą išvadą ikiteisminio tyrimo veiksmo protokole ji laiko specialisto atliekamų objektų tyrimo atmaina. Autorė formą supranta kaip „specialiųjų žinių realizavimą baudžiamajame procese nustatyta tvarka, baigiamą atitinkamus rekvizitus turinčiu procesiniu dokumentu (protokolu, aktu).“ Šiuo atveju formų išskyrimas siejamas su procesinės specialiųjų žinių naudojimo tvarkos ir rezultato įforminimo skirtumais.³⁹

Specialiųjų žinių taikymas - procesas, kuris, pagal Z. Kegel, gali būti suprantamas dvejopai. Plačiau suprantant šį procesą galima sakyti, kad jį sudaro ne tik subjekto, turinčio specialiųjų žinių, veiksmai, bet ir kitų procese dalyvaujančių ir su specialiųjų žinių taikymu susijusių subjektų veiksmai. Siauriau suprantant – procesas yra tik specialiųjų žinių turinčio asmens veiksmai, atliekant tyrimą.⁴⁰ Šiame darbe aptariamas procesas bus suprantamas plačiau, nes vertinamas bus baudžiamojo proceso kontekste.

Literatūroje, įvardijant specialiųjų žinių taikymo formas, taip pat atsižvelgiama į tai, ar įstatymų leidėjas specialiųjų žinių turinčių asmenų veiklos dėka gautus rezultatus pripažino savarankiškais įrodymais arba savarankiška įrodomosios informacijos rūšimi.⁴¹

³⁷ JUŠKEVIČIŪTĖ, Janina. Specialiųjų žinių panaudojimas tiriant nusikaltimus: būklė ir perspektyvos. Daktaro disertacija. Vilnius, 1998, p. 42.

³⁸ STUNGYS, Kęstutis. Specialiųjų žinių samprata ir panaudojimo ypatumai. Jurisprudencija, 2004, Nr. 52(44), p. 83.

³⁹ JUŠKEVIČIŪTĖ, Janina. Specialiųjų žinių naudojimo formų Lietuvos baudžiamajame procese optimizavimas. Jurisprudencija, 2006, t. 11(89), p. 20 – 21.

⁴⁰ Cieśla, Rafał. Specialistic expertise in the Polish doctrine of penal proceedings and criminalistics. Jurisprudencija, 2005, t. 66(58), p. 12.

⁴¹ Žr. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras (1-220 straipsniai). I-IV dalys. Vilnius, 2003, p. 231; STUNGYS, Kęstutis. Specialiųjų žinių samprata ir panaudojimo ypatumai. Jurisprudencija, 2004, Nr. 52(44); JUŠKEVIČIŪTĖ, Janina. Specialiųjų žinių panaudojimo tiriant nusikaltimus procesinių formų apžvalga. Jurisprudencija, 1998, t. 9(1).

Apibendrinant galima pasakyti, kad specialiųjų žinių taikymo formos sampratos teorija dar nesusiformavusi. Šiuo metu literatūroje galima aptikti tik tam tikrus sampratos teorijos pradmenis, atsižvelgdami į kuriuos specialiųjų žinių taikymo forma laikysime procesinį specialiųjų žinių realizavimą kaip tam tikrą procesą, vykstantį nustatyta tvarka ir pasibaigiantį atitinkamu procesiniu aktu, kuris yra savarankiška įrodomosios informacijos rūšis.

Dabar galiojančiame BPK yra tokios specialiųjų žinių taikymo formos: ekspertizė, specialisto išvada, specialisto dalyvavimas atliekant tyrimo veiksmus. Tačiau toliau darbe kalbėsime apie ekspertizės ir specialisto dalyvavimą pateikiant išvadą, t.y., pritardami aptartai J. Juškevičiūtės nuomonei, specialisto dalyvavimą atliekant tyrimo veiksmus ir pateikiant išvadą tyrimo protokole laikysime specialisto atliekamų objektų tyrimo atmaina.

II. SPECIALIŲ ŽINIŲ TAIKYMO FORMŲ SANTYKIS

Specialiųjų žinių taikymo formų reglamentavimas parodo įstatymų leidėjo požiūrį į tam tikrą specialiųjų žinių panaudojimą, jo reikšmę baudžiamajame procese. Pagrindinis baudžiamojo proceso teisės šaltinis yra Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodeksas. Eksperto teises ir pareigas baudžiamajame procese, atsakomybę, nepriklausomumo garantijas, ekspertizės skyrimo ir atlikimo, jos rezultatų įforminimo tvarką, BPK reglamentuoja 24 straipsniai, specialisto statusui, jo dalyvavimui baudžiamajame procese skirta 18 straipsnių. Specialių žinių taikymui taip pat svarbus Lietuvos Respublikos Teismo ekspertizės įstatymas bei jį tikslinantys poįstatyminiai teisės aktai. Ši aktų grupė reguliuoja teisinius santykius, susijusius su teismo ekspertize, bet tam tikrais atvejais gali būti svarbūs ir kalbant apie specialistą. Specialiųjų žinių taikymui taip pat reikšmingi tam tikrų įstaigų, kurių vienas iš uždavinių – specialiųjų žinių taikymas, vadovų priimti aktai.

Teisės normas, reguliuojančias specialiųjų žinių taikymą, galima suskirstyti į dvi grupes: 1) specialiąsias žinias tiesiogiai taikančių subjektų statusą baudžiamajame procese nustatančios; ir 2) patį specialiųjų žinių taikymo procesą reglamentuojančios normos.

1. Specialiąsias žinias tiesiogiai taikančių subjektų procesinis statusas

„Specialių žinių taikymas atskleidžiant ir tiriant nusikaltimus yra baudžiamojo proceso dalyvių⁴² (prokuroro, teisėjo, teismo, gynėjo, eksperto ir specialisto) prerogatyva.“⁴³ Specialistas ir ekspertas – proceso subjektai, turintys specialiųjų žinių, kurias taiko tiesiogiai - panaudodami turimas žinias išgauna reikšmingą informaciją. Kiti procese dalyvaujantys asmenys savo veiksmais nesukuria naujos informacijos, tačiau dalyvauja specialiųjų žinių taikymo procese – inicijuoja procesą, duoda pagrindą specialiųjų žinių taikymui, naudoja gautus rezultatus ir pan.

Tiesiogiai specialiąsias žinias baudžiamajame procese taiko tik dvi jau minėtos procesinės figūros – specialistas ir ekspertas, todėl šioje dalyje kalbėsime apie šių

⁴² Prokuroras inicijuoja teismo ekspertizę, o teisėjas ar teismas ją skiria neatsižvelgdami į tai ar šie baudžiamojo proceso subjektai turi elementarių reikiamos mokslo srities žinių. Įrodymai ikiteisminiame ir teisminiame procese yra tik rašytiniai teismo ekspertizės akto ir specialisto išvados dokumentai, patvirtinantys arba paneigiantys tiriamų nusikaltimų faktinių aplinkybių buvimą ar nebuvimą. (Cituotos autorės pastaba).

⁴³ LATAUSKIENĖ, Eglė. Specialiųjų žinių taikymas atskleidžiant ir tiriant nusikaltimus, susijusius su narkotinėmis medžiagomis: būklė ir perspektyvos. Jurisprudencija, 2003, t. 43(35), p. 111.

subjektų procesinį statusą baudžiamajame procese, o kitų asmenų, dalyvaujančių specialiųjų žinių taikymo procese, vaidmenį aptarsime analizuodami paties specialiųjų žinių taikymo proceso ypatumus.

1.1 Specialiųjų žinių taikančių subjektų turimų žinių apimtis

LR BPK 84 str. nurodyta, kad „ekspertu gali būti skiriamas asmuo, turintis reikiamų specialiųjų žinių ir įrašytas į Lietuvos Respublikos ekspertų sąrašą (toliau tekste – ekspertų sąrašas)“. Specialistas pagal LR BPK 89 str. 1 d., yra reikiamų specialiųjų žinių ir įgūdžių turintis asmuo, kuriam pavedama atlikti objektų tyrimą ir pateikti išvadą arba paaiškinimus jo kompetencijos klausimais. Šios nuostatos būtent ir patvirtina, kad ekspertas ir specialistas – specialieji žinias taikantys subjektai.

Tiek ekspertui, tiek specialistui įstatymas kelia vienodą reikalavimą - jie turi turėti „reikiamų specialiųjų žinių“. Kas yra specialiosios žinios mes jau aptarėm. O kokios yra reikiamos žinios? Ar žinių, kurias turi turėti minėti subjektai, apimtis (gylis) vienodas? Manoma, kad žinių apimtį parodo asmens kvalifikacija. Tiek ekspertų, tiek specialistų kvalifikacija gali labai skirtis, tačiau ji negali būti žemesnė, negu reikalaujama. Tad paanalizavę šių subjektų kvalifikacijai keliamus reikalavimus, pabandydysime nustatyti, ar skiriasi specialisto ir eksperto „reikiamų žinių“ apimtis.

Ekspertui BPK nustato du reikalavimus – jau minėtą „reikiamų specialiųjų žinių“ turėjimą ir tam tikrą formalų reikalavimą - asmuo turi būti įrašytas į ekspertų sąrašą. Taip apibūdinant asmenį, kuris gali būti ekspertu, norėta pabrėžti išskirtinį teismo eksperto, kaip asmens taikančio specialieji žinias, statuso išskirtinumą – tai ne kiekvienas specialistas, o tam tikra tvarka pripažintas specialistas, kuris įtraukiamas į ekspertų sąrašą.⁴⁴ Pagal LR Teisingumo ministro įsakymu⁴⁵ patvirtintą „LR Teismo ekspertų sąrašo sudarymo ir tvarkymo tvarką“ įrašymu į Lietuvos Respublikos teismo ekspertų sąrašą patvirtinama, kad asmuo gali dirbti teismo eksperto darbą teismo ekspertizės įstaigoje, t.y. patvirtinama, kad eksperto kvalifikacija atitinka keliamus reikalavimus.

Asmuo, pageidaujantis būti įrašytas į minėtą sąrašą, turi atitikti teisės aktų keliamus reikalavimus. Kvalifikacinius reikalavimus teismo ekspertams ir teismo eksperto kvalifikacijos suteikimo tvarką reglamentuoja TEĮ. Pagal šį įstatymą asmuo, norintis gauti kvalifikacijos pažymėjimą, kuris būtinas, jei asmuo nori būti įrašytas į ekspertų sąrašą,

⁴⁴ JUODKAITĖ, Gabrielė. Teismo ekspertizės reglamentavimo dabartis ir perspektyvos. Teisė, 2000, Nr. 35, p. 54.

⁴⁵ Valstybės žinios, 2003, Nr. 39-1796.

turi atitikti tam tikrus, įstatymo nustatytus reikalavimus, kurie numatyti TEĮ 5 str. Eksperto turimas žinias (jų pobūdį, gilumą) patvirtina įgytas aukštasis išsilavinimas, atitinkantis pasirinktą eksperto specializaciją ir išlaikytas teismo eksperto kvalifikacijos egzaminas, kurio programą tvirtina įstaigos vadovas (TEĮ 5 str. 1d. 1,2 p.).

Doktrinoje atkreipiamas dėmesys į tai, kad BPK iš eksperto, priešingai nei iš specialisto, nereikalauja turėti „reikiamų įgūdžių.“⁴⁶ Tai ne visiškai pagrįsta nuomonė, kadangi pagal BPK ekspertas turi turėti „reikiamų įgūdžių“, tik šis reikalavimas įtvirtintas netiesiogiai, kaip kad specialisto atveju.

Visų pirma, kaip nurodėme kalbėdami apie specialiųjų žinių sąvoką, praktinės žinios yra sudedamoji specialiųjų žinių dalis, kurių turi turėti ekspertas.

Šį teiginį taip pat gali patvirtinti eksperto kvalifikacijos egzamino programų analizė. Pavyzdžiui, pagal kvalifikacijos egzamino programą, kurią patvirtino Lietuvos teismo ekspertizų centro (toliau – LTEC) direktorius⁴⁷, pamatysime, kad asmenys, prieš laikydami kvalifikacijos egzaminą turi nustatytą laiką (vidutiniškai 1,5 m.) mokytis dirbdami su patyrusiu ekspertu. Vėliau laikomas kvalifikacijos egzaminas susideda iš dviejų dalių: teorinės ir praktinės. Taigi kaip matome, iš ekspertų reikalaujama ne vien teorinių žinių, tik galima nesutikti su tuo, ar tos teorinės žinios pakankamos, nes, pavyzdžiui, Austrijoje įstatymas nustato 10 m. atitinkamos srities darbo stažo, o jei asmuo yra pripažintas tos srities mokslininkas – 5 m. darbo stažo reikalavimą.⁴⁸

Pagal TEĮ 5 str. 2 d. kvalifikacinio egzamino laikyti nereikia asmenims, kuriems įstatymų ar kitų norminių teisės aktų nustatyta tvarka asmens, turinčio tam tikros srities žinių, kvalifikaciją suteikė kitos valstybės institucijos ar prie jų tam tikslui sudarytos komisijos. Tačiau pagal Teismo ekspertų sąrašo sudarymo ir tvarkymo tvarką⁴⁹ ir tokie asmenys, prieš įrašant juos į teismo ekspertų sąrašą turi pateikti kitų valstybės institucijų ar prie jų tam tikslui sudarytų komisijų išduotą dokumentą, liudijantį, kad asmuo turi tam tikros srities žinių ir kvalifikaciją. Toks dokumentas išduodamas asmeniui, kuris be teorinių žinių, turi ir praktinių įgūdžių. Pavyzdžiui, pagal Lietuvos Respublikos audito įstatymą (toliau tekste – Audito įstatymas)⁵⁰ auditoriaus vardą suteikia Auditorių rūmai. Toks vardas suteikiamas asmeniui, kuris išlaiko kvalifikacinius auditoriaus egzaminus.

⁴⁶ JUŠKEVIČIŪTĖ, Janina. Specialiųjų žinių naudojimo formų Lietuvos baudžiamajame procese optimizavimas. Jurisprudencija, 2006, t. 11(89), p. 20.

⁴⁷ Teismo ekspertų rengimo ir kvalifikacijos teikimo Lietuvos teismo ekspertizų centre nuostatai, patvirtinti Lietuvos teismo ekspertizų centro direktoriaus 2006-10-09 įsakymas Nr. B-60. [Žiūrėta 2008 m. balandžio 4 d.]. Prieiga per internetą: < <http://www.ltec.lt/veikla/rengimas/nuostatai.php>.

⁴⁸ JUODKAITĖ, Gabrielė. Teismo ekspertizės reglamentavimo dabartis ir perspektyvos. Teisė, 2000, Nr. 35, p. 55.

⁴⁹ Teismo ekspertų sąrašo sudarymo ir tvarkymo tvarka, patvirtinta Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2003 m. balandžio 18 d. įsakymu Nr. 111. Valstybės žinios, 2003, Nr. 39-1796.

⁵⁰ Valstybės žinios, 1999, Nr. 59-1916.

Pagal Audito įstatymo 8 str. 5 d. „kvalifikacinių auditoriaus egzaminų metu patikrinami praktiniai įgūdžiai, reikalingi auditoriui.“

Taigi ekspertai privalo turėti ne tik specialiųjų žinių, bet ir įgūdžių. Šis reikalavimas išplaukia iš BPK ir kitų teisės aktų nuostatų.

Be specializacijos žinių, ekspertas turi turėti ir tam tikras teises žinias, susijusias su eksperto vykdomomis procesinėmis funkcijomis. Šių žinių buvimą patvirtina išlaikytas teisinių žinių egzaminas, kurio programą patvirtina teisingumo ministras. Pagal Lietuvos Respublikos teisingumo ministro įsakymą „Dėl teisinių žinių programos asmenims, siekiantiems tapti teismo ekspertais, patvirtinimo“⁵¹ asmuo siekiantis tapti ekspertu turi žinoti Lietuvos Respublikos teisės sistemos pagrindus, teismų ir teisėsaugos institucijų sistemą, kaip reglamentuojama teismo ekspertizė ir pan. Šį egzaminą laiko ir asmenys, kuriems kvalifikaciją suteikė ne ekspertinė, o kita valstybės institucija ar prie jos tam tikslui sudaryta komisija. Tokiu atveju teisinių žinių egzaminas organizuojamas LR Teisingumo ministerijoje.

Be nustatytų žinių turėjimo ekspertui keliamas ir tam tikras reputacijos reikalavimas – asmuo turi būti neteistas už labai sunkų ar sunkų nusikaltimą, t.y. už tyčinį nusikaltimą, už kurį baudžiamajame įstatyme numatyta didžiausia bausmė viršija šešerius metus laisvės atėmimo (Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (toliau – BK)⁵² 11 str. 5, 6 d.), taip pat už nusikaltimą teisingumui, valstybės tarnybai ir viešiesiems interesams (t.y. už 23 veikas, numatytas LR BK 33 ir 34 skyriuose).

Teismo eksperto kvalifikaciją, išduodama kvalifikacijos pažymėjimą, suteikia teismo ekspertizės įstaigoje sudaryta kvalifikacinė komisija. Tokią komisiją iš penkių narių, tarp kurių turi būti bent du atitinkamos srities ekspertai ir vienas teisininkas, sudaro įstaigos vadovas (TEĮ 6 str.).

Ne ekspertizės įstaigoje, o kitoje valstybinėje institucijoje, kvalifikacijos suteikimą taip pat patvirtina išduodamas pažymėjimas. Tokį pažymėjimą išduoda iš skirtingų specialybių atstovų sudaryta komisija. Pagal Audito įstatymo 9 str. kvalifikacinių auditoriaus egzaminų komisiją sudaro teisės, mokesčių, apskaitos ar finansų specialistai, kuriuos skiria Lietuvos Respublikos finansų ministerija ir Audito rūmai.

Asmuo, kuriam suteikta atitinkama kvalifikacija, automatiškai netampa teismo ekspertu. Kvalifikacijos suteikimas – tik pirmasis etapas. Antrasis etapas – įrašymas į ekspertų sąrašą. Teismo ekspertų sąrašo tvarkymas patikėtas LR Teisingumo ministerijai,

⁵¹ Valstybės žinios, 2003, Nr. 39-1797.

⁵² Valstybės žinios, 2000, Nr. 89-2741.

kuriai asmuo, siekiantis tapti teismo ekspertu, pateikia prašymą įrašyti į teismo ekspertų sąrašą bei kvalifikaciją patvirtinančius dokumentus. Prieš įrašant asmenį į aptariamą sąrašą, čia dar kartą patikrinama, ar asmuo atitinka keliamus reikalavimus.

Taigi eksperto minimali žinių apimtis aiški – tai žinios, kurios atitinka aukštojo išsilavinimo (pirmosios pakopos studijų programos⁵³) lygį ir yra pakankamos išlaikyti kvalifikacinį egzaminą. Tai bendra taisyklė, nes tokias žinias ekspertas tikrai turės tik tuo atveju, jei bus skiriamas iš minėto ekspertų sąrašo. Išimtinis atvejis - situacija, kai teismo ekspertų sąrašė nėra reikiamos specialybės teismo ekspertų, galinčio atlikti reikiamą ekspertizę, tokiu atveju pagal BPK 84 str. 2 d. ekspertu galėtų būti skiriamas neįrašytas į šį sąrašą asmuo, kurio kompetencija (atlikti reikiamos rūšies ekspertizę, atsakyti į jam pateiktus klausimus) turėtų įsitikinti teismas.

Kokio lygio žinių turi turėti specialistas įstatymas nepasako. Tad „vienais atvejais specialisto funkcijoms atlikti gali pakakti vidurinio specialaus, kitais – aukštojo išsilavinimo. Svarbu, kad asmuo, kuriam pavedamos specialisto funkcijos, būtų žmogus, gerai mokantis tam tikrą darbą. Įstatymas nekelia specialistui, kaip baudžiamojo proceso veiklos subjektui apibendrinančių kvalifikacijos reikalavimų.“⁵⁴ Dėl specialisto kompetencijos atlikti tam tikrą darbą sprendžia specialistą skiriantis arba jo pateiktą išvadą vertinantis asmuo. Pavyzdžiui, byloje pateikiama teismo mediko išvada. Nustatyta, kad teismo medikai yra specialistai, atliekantys žmogaus kūno arba lavono tyrimą. Teismas, vertindamas pateiktą išvadą turi nuspręsti ar mediko kvalifikacija tinkama atlikti tokiam darbui. Vertindamas teismas, atsižvelgęs į tai, kad specialistas yra LTU Teismo medicinos instituto Kauno ekspertinio skyriaus ekspertas, turintis devynerių metų darbo stažą, konstatuoja, kas jis turi reikiamų specialių žinių ir įgūdžių atlikti tyrimą ir pateikti išvadą.⁵⁵

Taigi, darytina išvada, kad specialisto kvalifikacija gali būti žemesnė, tokia pati arba aukštesnė nei eksperto.

Lyginant su ekspertu, iš specialisto įstatymas nereikalauja, kad jis turėtų teisinių žinių, taip pat, kad nebūtų padaręs atitinkamų nusikalstamų veikų.

Tiek įstatymas, tiek doktrina specialisto kvalifikaciją apibūdina tik „reikiamomis specialiosiomis žiniomis“, tačiau praktiškai, užtikrinant, kad specialistas turėtų reikiamą kvalifikaciją, šiam proceso subjektui keliami aukšti reikalavimai. Pavyzdžiui, pagal

⁵³ žr. Lietuvos Respublikos aukštojo mokslo įstatymas, Valstybės žinios, 2006, Nr. 87-3395.

⁵⁴ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras (1-220 straipsniai). I-IV dalys. Vilnius, 2003, p. 227.

⁵⁵ LAT baudžiamųjų bylų skyriaus 2005 m. vasario 8 d. nutartis b.b. Nr. 2K-124/2005, kat. 2.1.4.12; 1.2.3.1; 2.1.4.3.2.6; 2.4.8.

ekspertų ir specialistų kvalifikavimo Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centre nuostatus⁵⁶ asmuo, siekiantis, kad jam būtų suteikta arba pratęsta specialisto kvalifikacija privalo: 1. turėti atitinkamą aukštąjį išsilavinimą, o siekiant įvykio vietos tyrimo specialisto kvalifikacijos – ne mažesnę kaip aukštąjį neuniversitetinį arba jam prilygintą išsilavinimą; 2. būti neteistas už labai sunkų ar sunkų nusikaltimą, taip pat už nusikaltimą teisingumui, valstybės tarnybai ir viešiesiems interesams; 3. pateikti tarpininkavimo raštą (prašymą), kuriame būtų reikiama informacija apie pretendenta, siekiantį įgyti specialisto kvalifikaciją (be kitos informacijos ir duomenys, nurodantys darbo vidaus reikalų sistemoje ir kriminalistinių tyrimų padalinyje (tyrimo įstaigoje) stažą, per paskutiniuosius metus atliktų tyrimų skaičių); 4. atlikti specializuotą stažuotę ir pateikti stažuotės išvadą bei kartu su stažuotės vadovu atliktų penkių tyrimų specialisto išvadas (arba penkių įvykio vietų tyrimų medžiagos, su rastų pėdsakų aprašymu) kopijas; 5. išlaikyti specialisto kvalifikacijos egzaminą (kurį sudaro teorinė ir praktinė dalys), teisinių žinių egzaminą (programa labai panaši į teisinių žinių programą asmenims, siekiantiems tapti teismo ekspertais; skirtumas daugiausiai lemia tai, jog subjektai vykdo skirtingas funkcijas bei skiriasi pats žinių taikymo procesas). Tačiau tokie reikalavimai keliami tik, asmenims dirbantiems atitinkamoje įstaigoje. Santykiyje su įstatymu, nuostatuose nustatyti reikalavimai - daugiau išimtis nei taisyklė.

Apibendrinant galima pasakyti, kad subjektams, taikantiems specialiąsias žinias, įstatymas iš esmės nustato skirtingus reikalavimus ir ekspertui įstatymas nustato jų daugiau ir aukštesnių. Tačiau praktikoje šie reikalavimai suvienodinami, todėl pasakyti, ar faktiškai skiriasi jų turimų žinių apimtis (remdamiesi būtent tais reikalavimais) negalime. BPK nustato, kad tiek ekspertas, tiek specialistas turi turėti ne bet kokių, o „reikiamų“ specialiųjų žinių. Tad iš esmės tai žinios, kurių reikia, kad subjektai galėtų tinkami vykdyti savo funkcijas.

1.2. Eksperto ir specialisto funkcijos

Subjekto funkcijos iš esmės nurodo jo paskirtį baudžiamajame procese, todėl, galima teigti, kad pagal TEĮ 3 str. 4 d. pateiktą teismo ekspertizės sąvoką eksperto funkcija – atlikti jam pavestus tyrimus ir jų rezultatus užfiksuoti ekspertizės akte. Tai pagrindinė funkcija, iš kurios gali būti išvedamos kitos, pavyzdžiui, ekspertas konsultuoja teisėją ar teisimą, prokurorą ar ikiteisminio tyrimo pareigūną klausimų formulavimo ir

⁵⁶ Ekspertų ir specialistų kvalifikavimo Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centre nuostatai, patvirtinti Lietuvos policijos generalinio komisaro 2003 m. gruodžio 8 d. įsakymu Nr. V-677. [Žiūrėta 2008 m. balandžio 4 d.]. Prieiga per internetą: <http://ktc.policija.lt/>.

ekspertinio tyrimo medžiagos pateikimo ekspertizei atlikti klausimais; paaiškina ar papildo jo pateiktą ekspertizės aktą, kuris nėra pakankamai išsamus ir pan.

BPK pateiktas „specialisto apibrėžimas nurodo jo funkcijas baudžiamajame procese:

- 1) gavus pavedimą atlikti objektų tyrimą, o jį atlikus pateikti išvadą;
- 2) pateikti paaiškinimus savo kompetencijos klausimais.⁵⁷
- 3) BPK komentaro autoriai, išanalizavę ir įvertinę kodekso nuostatas, susijusias su specialisto dalyvavimu procese, išskiria dar vieną specialisto funkciją – dalyvavimas atliekant tyrimo veiksmus.⁵⁸

Dėl trečiosios funkcijos kyla neaiškumų, nes, atsižvelgiant į tikslą, dėl kurio specialistas kviečiamas dalyvauti tyrimo veiksmuose, sakytume, kad jo pagalba turi pasireikšti ne tik teikiant paaiškinimus, bet ir konkrečiais veiksmais. Tačiau, kaip pastebi J. Juškevičiūtė, specialistui, tyrėjo pagalbininko ieškant, fiksuojant bei paimant pėdsakus bei kitus daiktus, funkcijų nenumato nei specialisto statusą, nei atskirus tyrimo veiksmus reglamentuojančios normos, nors BPK 179 str. nurodoma, kad atliekant tyrimo veiksmą gali būti fotografuojama, filmuojama, daromas garso ir vaizdo įrašas, daromi pėdsakų atspaudai ir išliejos. Į specialisto funkciją teikti paaiškinimus savo kompetencijos klausimais neįeina konkrečių pėdsakų ieškojimas, fiksavimas ir paėmimas, taip pat fotografavimas, filmavimas bei garso ir vaizdo įrašų darymas. Kita specialisto funkcija – objektų tyrimas, taip pat neapima pėdsakų ieškojimo, užfiksavimo ir paėmimo atliekant tyrimo veiksmą.⁵⁹

Su aptarta nuomone nesutinkame. BPK 180 str. 1 d. nurodoma, kad specialistas gali būti pasitelkiamas dalyvauti. Antroje to paties straipsnio dalyje numatyta, kad jei specialistas nėra ikiteisminio tyrimo pareigūnas, tai prieš pradėdamas vykdyti savo pareigas, jis įspėjamas dėl atsakomybės už melagingos išvados ar paaiškinimo pateikimą (t.y. už funkcijų, numatytų apibrėžiant specialistą, netinkamą vykdymą). Be to, specialistas turi pasirašyti pasižadėjimą sąžiningai atlikti jam pavedamas užduotis. Galima manyti, kad šis pasižadėjimas rodo, kad įstatymas numato specialistui ne tik konsultanto vaidmenį atliekant tyrimo veiksmą, bet taip pat įpareigoja atlikti visas ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro pavedamas užduotis, kurios neperžengia jo

⁵⁷ JUŠKEVIČIŪTĖ, Janina. Specialisto veiklos reglamentavimas Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse. Jurisprudencija, 2005, t. 75(67), p. 38.

⁵⁸ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras (1-220 straipsniai). I-IV dalys. Vilnius, 2003, p. 465.

⁵⁹ JUŠKEVIČIŪTĖ, Janina. Specialisto veiklos reglamentavimas Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse. Jurisprudencija, 2005, t. 75(67), p. 38.

kompetencijos ribų, taip pat ir ieškoti, fiksuoti ir paimti objektus, reikšmingus bylai ir pan.

Kita problema - 180 str. 1 d. „formuoja bendro pobūdžio normą, kad dalyvauti atliekant tyrimo veiksmus gali būti pasitelkiami specialistai, bet nenumatyta, būtent kurių veiksmų metu specialistas dalyvauja. <...> nėra imperatyvių taisyklių dėl specialisto dalyvavimo, tik kai kuriuose straipsniuose apie tai užsimenama.“⁶⁰ Nėra abejonių, kad specialistas gali dalyvauti atliekant ikiteisminio tyrimo veiksmus, tačiau teisinėje literatūroje nurodoma, kad „specialistas taip pat gali dalyvauti ir atliekant procesinės prievartos veiksmus: asmens apžiūrą, kratą, poėmį, pavyzdžių lyginamajam tyrimui paėmimą, laikiną nuosavybės teisių apribojimą.“⁶¹ Ar terminas „tyrimo veiksmuose“ apima ir tam tikras procesines prievartos priemones?

Nors taikant daugumą kitų procesinės prievartos priemonių „siekiama surinkti reikšmingus tyrimui ir bylos nagrinėjimui teisme duomenis“⁶², tačiau šios priemonės nėra tyrimo veiksmai. Taigi BPK 180 str. 1 d., vertinant pažodžiui, nenumato specialisto dalyvavimo taikant procesinės prievartos priemones. Specialistas gali dalyvauti taikant procesinės prievartos priemonę – asmens apžiūrą, kadangi BPK 143 str. 3 d. numato, kad „jeigu apžiūra yra susijusi su asmens kūno apnuoginimu, ją atlieka tos pačios lyties ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras arba gydytojas.“ Tačiau tai vienintelis atvejis, kada pagal BPK specialistas gali dalyvauti taikant procesinės prievartos priemones.

Iki 2003 m. galiojusiame BPK specialistas galėjo dalyvauti „atliekant šiuos tardymo veiksmus: apžiūrą, patikrinimą, poėmį, kratą, tardymo eksperimentą, apklausiant nepilnametį, taip pat ir darant kitus tardymo veiksmus.“⁶³ J. Juškevičiūtė nurodo, kad „1967 m. Baudžiamojo proceso kodekso papildymai, leidę dalyvauti specialistui atliekant visus tardymo veiksmus, buvo laikomi pažangiu reiškiniu, todėl 2003 m. priimtame Baudžiamojo proceso kodekse neregamentavimas specialisto dalyvavimo imant lyginamuosius pavyzdžius, atliekant poėmį bei kratą yra destruktivus reiškinys.“ Specialisto nedalyvavimas paimant lyginamuosius pavyzdžius, yra ypač neigiamas reiškinys, nes kai kurių pavyzdžių paėmimas yra susijęs su žmogaus organizmo vientisumo pažeidimu ir tai gali atlikti tik medicinos specialistai. Autorė tikisi, kad

⁶⁰ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras (1-220 straipsniai). I-IV dalys. Vilnius, 2003, p. 466.

⁶¹ Ten pat.

⁶² GODA, Gintaras, KAZLAUSKAS Marcelis, KUCONIS, Pranas. Baudžiamojo proceso teisė. Vilnius, 2005, p. 254.

⁶³ Lietuvos TSR baudžiamojo proceso kodekso komentaras. Vilnius, 1989, p.144.

praktikoje nepaisoma nustatyto reguliavimo ir taikant minėtas procesinės prievartos priemonės dalyvauja specialistai.⁶⁴

Pagal BPK 20 str. 4 d. įrodymais gali būti tik teisėtais būdais gauti duomenys, kuriuos galima patikrinti BPK numatytais proceso veiksmams. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (toliau tekste – LAT) BPK normų, reglamentuojančių įrodinėjimą, taikymo teismų praktikoje apžvalgoje pažymėjo, kad sprendžiamas, ar išnagrinėtus duomenis pripažinti įrodymais, teismas turi patikrinti, ar jų gavimo būdas neprieštarauja įstatyme nustatytiems reikalavimams. Sprendžiant šį klausimą, „pirmiausia turi būti išsiaiškinta, kas – proceso dalyvis ar valstybės institucija (pareigūnas) – šiuos duomenis surinko ir pateikė į bylą, nes skirtingų subjektų elgesiui taikomi skirtingi principai. <...> Tais atvejais, kai duomenis surenka valstybės institucijos ar pareigūnai (ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras, ikiteisminio tyrimo teisėjas, teismas), būtina patikrinti, ar jie gauti įstatyme numatytu būdu (principas „leidžiama tai, kas numatyta įstatyme“) ir ar nebuvo pažeista įstatyme nustatyta duomenų gavimo tvarka.“⁶⁵ Tad, jei tam tikrus objektus, taikant procesinės prievartos priemones (kratą, poėmį, pavyzdžių lyginamajam tyrimui paėmimą, laikiną nuosavybės teisių apribojimą), paima specialistas, iš esmės pažeidžiama įstatyme nustatyta tvarka. Taigi tokiu būdu gautais duomenimis negalima remtis kaip įrodymu.

Tačiau „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika rodo, kad nustatytos duomenų gavimo (rinkimo) tvarkos pažeidimai savaime dar nereiškia, kad tokie duomenys jau negali būti įrodymais. Nustačius, kad, renkant duomenis buvo pažeista jų gavimo tvarka, būtina įvertinti: 1) ar nustatytos tvarkos pažeidimai turėjo įtakos gautų duomenų patikimumui ir 2) ar dėl šių pažeidimų buvo suvaržytos įstatymų garantuotos kaltinamojo teisės.“⁶⁶

Specialistas kviečiamas dalyvauti atliekant ikiteisminio tyrimo veiksmus bei taikant procesines privertos priemones, kad, taikydamas turimas specialiąsias žinias, atliktų tam tikras užduotis. Jis kviečiamas tikintis, kad pavedamas užduotis atliks geriau, kokybiškiau, negu specialiujų žinių neturintys pareigūnai. Atsižvelgiant į tai, galima pasakyti, kad specialisto dalyvavimas iš esmės neįtakoja duomenų patikimumo arba net leidžia jais labiau pasitikėti. Be to, toks specialisto dalyvavimas garantuoja ne tik kaltinamajam suteiktas teises, bet ir kitas (žmogaus) teises. Todėl galima teigti, kad praktika nuėjo teisingu keliu, belieka pataisyti įstatymą.

⁶⁴ JUŠKEVIČIŪTĖ, Janina. Specialisto veiklos reglamentavimas Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse. Jurisprudencija, 2005, t. 75(67), p. 39.

⁶⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo biuletenis. Teismų praktika, 2007, Nr. 27, p. 328-329.

⁶⁶ Ten pat, p. 330.

Apibendrinant galima pasakyti, kad eksperto funkcija baudžiamajame procese aiški, tuo tarpu dėl specialisto paskirties kyla tam tikrų neaiškumų. Tačiau akivaizdu, kad jo veiklos pobūdis įvairiapusiškesnis nei eksperto. Iš esmės specialistas vykdo tris funkcijas: 1) atlieka objektų tyrimą, 2) teikia konsultacijas ir 3) dalyvauja atliekant ikiteisminio tyrimo veiksmus bei taikant proceso prievartos priemones.

Specialiosios žinios gali būti taikomos atliekant objektų tyrimą bei dalyvaujant atliekant ikiteisminio tyrimo veiksmus ir taikant proceso prievartos priemones, pavyzdžiui, specialistui dalyvaujant įvykio vietos apžiūroje ar asmens apžiūroje, jis „privalo kartu ją iširti naudodamasis specialiomis profesinėmis žiniomis, įrankiais ir prietaisais. Jo uždavinys – ne tik objektyviai aprašyti esamą padėtį, bet ir paaiškinti bylai reikšmingas stebimų objektų savybes bei požymius, atskleisti ir tokią bylai svarbią informaciją, kuriai surasti ir panaudoti reikia tam tikrų mokslo žinių ir technikos priemonių.“⁶⁷

Įstatymų leidėjas specialistui suteikė išskirtinį statusą: specialistas - baudžiamojo proceso subjektas, kuris ne tik taiko specialiąsias žinias, bet ir jas naudoja. Tokį statusą specialistui suteikia ir Rusijos įstatymai.⁶⁸ O, pavyzdžiui, Lenkijoje specialistas – asmuo, kuris tik teikia techninę pagalbą atliekant proceso veiksmus, t.y. negali savarankiškai taikyti specialiųjų žinių, o taikymo procese dalyvauja padėdamas surinkti medžiagą ekspertizei.⁶⁹

Kad ekspertas ir specialistas galėtų tinkamai vykdyti įstatymo numatytas funkcijas, turi būti suteiktos ir tam tikros teisės, kurios užtikrintų galimybę šiems subjektams tinkamai realizuoti jų funkcijas.

1.3. Proceso dalyvių teisės

Teismo eksperto teisės reglamentuotos trimis lygmenimis – t.y. šio subjekto teisės numato BPK, TEĮ ir ekspertizių atlikimo nuostatai, kurie taikomi ekspertinėse įstaigose dirbantiems asmenims.

BPK 86 str. 1 d. nustato, kad ekspertas turi teisę:

- 1) susipažinti su bylos medžiaga, susijusia su ekspertizės dalyku;

⁶⁷ RINKEVIČIUS, Jurgis. Įrodymų rinkimo būdai baudžiamajame procese. Jurisprudencija, 1998, t. 10(2), p. 60.

⁶⁸ Уголовный процесс России: общая часть. Санкт-Петербург, 2004, p. 260-261.

⁶⁹ Cieśla, Rafał. Specialistic expertise in the Polish doctrine of penal proceedings and criminalistics. Jurisprudencija, 2005, t. 66(58), p. 15.

- 2) prašyti pateikti papildomą medžiagą, reikalingą išvadai pateikti;
- 3) dalyvauti atliekant su ekspertizės dalyku susijusius tyrimo veiksmus ir nagrinėjant bylą teisme.

Visos šios teisės garantuoja, kad ekspertas galės tinkamai pasirengti tyrimui, t.y. išsiaiškinti aplinkybes reikšmingas tyrimui bei turėti reikiamą tyrimui medžiagą. Reikšmingos tyrimui aplinkybės, tai aplinkybės apie tyrimo objektų ypatybes, jų radimo ir paėmimo aplinkybes, saugojimo ir transportavimo sąlygas, apie tam tikrų įvykių eigą ir pan.

Ekspertas supažindinamas tik su dalimi bylos medžiagos ir būtent ikiteisminio tyrimo teisėjas ar teismas, skiriantis ekspertizę, turi nuspręsti kokia bylos medžiaga yra reikšminga ir su kuria medžiaga ekspertas turi būti supažindintas. Jei pateiktoje medžiagoje per mažai reikiamos informacijos, ekspertas gali kreiptis raštu prašydamas papildomos medžiagos, reikalingos išvadai duoti. Jis gali kreiptis dėl bylos aplinkybių arba, pavyzdžiui, dėl to, kad ekspertizės atlikimui nepakanka lyginamųjų pavyzdžių ir pan.

Tam tikrus svarbius duomenis ekspertas gali gauti ir dalyvaudamas atliekant tyrimo veiksmus. Ekspertas, dalyvaudamas atliekant apklausą ar kitus tyrimo veiksmus, gali išsiaiškinti ekspertizei reikalingus duomenis, paimti pavyzdžius lyginamajam tyrimui, dokumentus ir kitus objektus.

- 4) LAT, remdamasis įstatymu bei patvirtindamas teisės mokslininkų nuomonę⁷⁰, nurodė, kad „pagal baudžiamojo proceso įstatymą ekspertas atsisako pateikti išvadą, jeigu: skiriant ekspertizę jam nebuvo pateikta pakankamai medžiagos išvadai padaryti, o prašymas pateikti papildomą medžiagą nebuvo patenkintas; ekspertui pateikti klausimai neatitinka specialių jo žinių; nėra mokliškai pagrįstos metodikos atsakyti į ekspertui pateiktus klausimus.“⁷¹
- 5) BPK 275 str. 1 d. numato dar vieną eksperto teisę, kuria ekspertas gali pasinaudoti teisiamejame posėdyje – teismui leidus jis gali užduoti klausimus kaltinamiesiems, nukentėjusiesiems ir liudytojams. Tie klausimai turi būti susiję su pavestu atlikti tyrimu. Ši teisė taip pat padeda ekspertui gauti visą reikiamą medžiagą.
- 6) BPK 286 str. 4 d. numatyta, kad ekspertas turi teisę nurodyti ekspertizės akte aplinkybes, kurios jo manymu, turi reikšmės bylai, bet dėl kurių jam nebuvo duota klausimų; šia teise ekspertas gali pasinaudoti tik ekspertizę paskyrus bylos

⁷⁰ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras (1-220 straipsniai). I-IV dalys. Vilnius, 2003, p. 220 - 221.

⁷¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo biuletenis. Teismų praktika, 2007, Nr. 27, p. 375 – 376.

nagrinėjimo teisme metu. Nors ši teisė turėtų galioti visais atvejais atliekant ekspertizę. Pritariame nuomonei, „kad ši nuostata turėtų būti įtraukta į bendrąsias eksperto teises (BPK 86 str.).“⁷²

TEĮ 11 str. papildomai numato tokias teises:

1. savarankiškai pasirinkti atliekamų tyrimų būdus, nes ekspertas – asmuo, žinantis, kaip atlikti pavestą tyrimą, bei prisiimantis atsakomybę už pateikiamą išvadą.
2. nustatyta tvarka gauti produkcijos pavyzdžius ar katalogus, techninę dokumentaciją ir kitokią teismo ekspertizėms atlikti reikalingą informaciją; pagal TEĮ 23 str. 2 d. nurodyta, kad Lietuvos Respublikoje veikiančios juridiniai asmenys teismo ekspertizės įstaigų reikalavimu privalo pateikti savo produkcijos pavyzdžius ar katalogus, techninę dokumentaciją ir kitokią teismo ekspertizėms reikalingą informaciją.

Valstybinėse ekspertizės įstaigose galiojantys nuostatai konkretizuoja ir detalizuoja įstatymų nustatytas eksperto teises, pavyzdžiui, Ekspertizių (tyrimų) atlikimo Lietuvos teismo ekspertizės centre nuostatai⁷³ papildomai išskiria tokias eksperto teises:

1. konsultuoti teisėją, teismą ar prokurorą, klausimų formulavimo ir ekspertinio tyrimo medžiagos pateikimo ekspertizei atlikti klausimais; ši teisė numatyta siekiant užtikrinti, kad nutartyje skirti ekspertizę teisingai būtų suformuluoti klausimai ekspertui ir pateikta būtina medžiaga jiems spręsti.
2. daryti pateiktos bylos dokumentų ar ekspertinio tyrimo medžiagos kopijas, būtinas ekspertizei atlikti;
3. bylos nagrinėjimo metu būti posėdžio salėje. Ši teisė susijusi su tuo, kad ekspertas gali užduoti klausimus proceso dalyviams. BPK komentare nurodyta, kad dalyvauti tiriant įrodymus teisme ir nustatyta tvarka užduoti klausimus gali tik tas ekspertas, kuris darė ekspertizę ikiteisminio tyrimo metu ir buvo iškvieistas į teisiamąjį posėdį tam, kad savo parodymais paaiškintų ir papildytų ekspertizės aktą. Jeigu nagrinėjant bylą ekspertas

⁷² JUŠKEVIČIŪTĖ, Janina. Specialiųjų žinių naudojimo formų Lietuvos baudžiamajame procese optimizavimas. Jurisprudencija, 2006, t. 11(89), p. 22.

⁷³ Ekspertizių (tyrimų) atlikimo Lietuvos teismo ekspertizių centre nuostatai, patvirtinti Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2007 m. rugsėjo 4 d. įsakymu Nr. 1R-327. Valstybės žinios, 2007, Nr. 96-3902.

pašauktas pirmą kartą, jis gali dalyvauti tiriant įrodymus tik po to, kai teismas priima nutartį paskirti ekspertizę⁷⁴.

4. grupuoti klausimus ekspertizei atlikti tikslingiausia tvarka;
5. redaguoti klausimus nekeičiant jų esmės. „Ekspertas negali performuluoti jam pateiktų klausimų, keisti jų turinio. Jis turi teisę tik suteikti jiems teisingą loginę ir gramatinę formą. <...> Jeigu klausimo redakcija nutartyje neatitinka teismo ekspertizės rekomendacijų, bet užduotis ekspertui aiški, jis turi teisę paaiškinti, kaip supranta klausimą.“⁷⁵

Panašias teises numato ir kitų įstaigų nuostatai⁷⁶.

Ekspertui įstatymas suteikė pakankamai plačias teises. Kokias teises BPK numato specialistui ne visai aišku. J. Juškevičiūtė išanalizavusi baudžiamojo proceso normas, reglamentuojančias bendrąsias baudžiamojo proceso bei ikiteisminio tyrimo nuostatas, nepastebėjo nė vienos specialistui suteiktos teisės, kuri būtų susijusi su tiesioginių funkcijų vykdymu atliekant tyrimo veiksmus⁷⁷. Jei įstatymas nesuteiktų specialistui nė vienos teisės, tai ne tik neleistų specialistui vykdyti jam pavestų funkcijų, bet ir trukdytų įgyvendinti tam tikrus baudžiamojo proceso principus, pavyzdžiui, „teisė atsisakyti dalyvauti atliekant tyrimo veiksmą, jeigu specialistas, jo nuomone, ir neturi reikiamų specialiųjų žinių. BPK 58 str. numato, kad specialistas negali dalyvauti procese tais atvejais, kai paaiškėja jo nekompetentingumas. Kyla klausimas, kodėl reikia laukti, kol tai akivaizdžiai paaiškės, jeigu specialistas žino, kad jis neturi tos srities žinių.“⁷⁸ Taigi tokioje situacijoje būtų pažeidžiamas proceso greitumo principas.

Mes ne visiškai sutinkame su aptarta nuomone ir pritariame baudžiamojo proceso vadovėlio autoriams, kurie teigia, kad nors „specialisto teisės nėra išvardintos, tačiau atsižvelgiant į normas galima daryti išvadą, kad specialistas iš esmės turi tas pačias teises

⁷⁴ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras (221-461 straipsniai). V-XI dalys. Vilnius, 2003, p. 161.

⁷⁵ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras (1-220 straipsniai). I-IV dalys. Vilnius, 2003, p. 224.

⁷⁶ Žr. Objektų tyrimų ir ekspertizių atlikimo Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centre bei teritorinių policijos įstaigų kriminalistinių tyrimų padaliniuose nuostatai, patvirtinti Lietuvos policijos generalinio komisaro 2004 m. liepos 7 d. įsakymu Nr. V-326. [Žiūrėta 2008 m. balandžio 4 d.]. Prieiga per internetą: <http://ktc.policija.lt/>. Teismo psichiatrijos, teismo psichologijos ekspertizių darymo valstybinėse teismo psichiatrijos tarnyboje prie Sveikatos apsaugos ministerijos nuostatai, patvirtinti Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2003 m. rugpjūčio 18 d. įsakymu Nr. V-499. Valstybės žinios, 2003, Nr. 82-3767; Ekspertizių (ekspertinių tyrimų) atlikimo Medicinos audito institute nuostatai, patvirtinti Medicinos audito instituto direktoriaus 2007 m. sausio 12 d. įsakymu Nr. 2-B[Žiūrėta 2008 m. balandžio 4 d.]. Prieiga per internetą: < <http://www.mai.lt/?q=system/files/Nuostatai.pdf> >. ir kt.

⁷⁷ JUŠKEVIČIŪTĖ, Janina. Specialisto veiklos reglamentavimas Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse. Jurisprudencija, 2005, t. 75(67), p. 39-40.

⁷⁸ Ten pat, p. 40.

kaip ir ekspertas.⁷⁹ Šios nuomonės laikomasi ir praktikoje, kadangi tiek Lietuvos teismo ekspertizių centre, tiek Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centre specialistams suteikiamos iš esmės tos pačios teisės kaip ir ekspertams⁸⁰. Specialistas turi tokias pačias teises kaip ekspertas ne tik ikiteisminio tyrimo metu, bet ir teisme, taip pat teises, kurias ekspertui numato TEĮ.

1.4. Ekspertui ir specialistui nustatytos pareigos ir draudimai

Užtikrinant, kad ekspertas ir specialistas tinkamai vykdytų jiems pavestas funkcijas, įstatymų leidėjas numato ne tik teises, bet ir pareigas.

Eksperto pareigos, taip pat kaip ir teisės, reglamentuojamos keliais (BPK, TEĮ ir atitinkamos institucijos vidaus norminiais aktais, nustatančiais ekspertizių atlikimo tvarką toje institucijoje) lygmenimis.

BPK numato tokias eksperto pareigas:

- 1) ekspertas privalo šaukiamas atvykti į teismą (BPK 87 str.); eksperto šaukimo į teismą pagrindai numatyti BPK 285, 286 str. Ekspertą taip pat gali šaukti ir ikiteisminio tyrimo teisėjas, tuo atveju, jeigu ekspertizė pavedama atlikti asmeniui, neįtrauktam į ekspertų sąrašą, kad įsitikintų, ar jis tinkamas atlikti ekspertizę (BPK 210 str.).

Įstatymas nenumato galimybės prokurorui kviesti ekspertą. Jei prokurorui, planuojant rašyti pareiškimą dėl ekspertizės skyrimo, ir numčius būsimąjį ekspertą, reikia preliminariai išsiaiškinti jo kompetenciją, tai prokuroras iš esmės gali pasikonsultuoti telefonu. Klausimai susiję su ekspertizės paskyrimu gali būti sprendžiami ir pasitelkiant specialistą.

- 2) pateikti nešališką išvadą jam pateiktais klausimais (BPK 87 str.); ši pareiga reiškia, kad ekspertas išvadą turi pateikti remdamasis tik savo specialiosiomis žiniomis ir pagal pripažintas metodikas atliktais tyrimais. Be to, „ekspertas turi būti įsitikinęs savo išvados teisingumu ir patikimumu“⁸¹. Pareiga iš esmės yra eksperto nepriklausomumo turinio elementas.
- 3) nusišalinti, jei yra nustatyti pagrindai (BPK 59, 60 str.); taigi eksperto nusišalinimas turi būti pagrįstas BPK 58 str. numatytais pagrindais, kuriuos

⁷⁹ GODA, Gintaras, KAZLAUSKAS Marcelis, KUČONIS Pranas. Baudžiamojo proceso teisė. Vilnius, 2005, p. 207.

⁸⁰ Žr. Ekspertizių (tyrimų) atlikimo Lietuvos teismo ekspertizių centre nuostatus, Objektų tyrimų ir ekspertizių atlikimo Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centre bei teritorinių policijos įstaigų kriminalistinių tyrimų padaliniuose nuostatus

⁸¹ JUODKAITĖ, Gabrielė. Teismo ekspertizės išvadų formulavimas. Teisė, 1998, Nr. 32, p. 79.

skirdamas ekspertizę išaiškina ikiteisminio tyrimo teisėjas arba teismas. Jis gali nusišalinti ne tik dėl suinteresuotumo bylos baigtimi, bet taip pat ir dėl nepakankamos kvalifikacijos. Nusišalinti dėl nepakankamos kompetencijos ekspertas turi tuo atveju, jei jo nekompetentingumas aiškus iki paskirto tyrimo pradžios. Jei eksperto kompetencijos trūkumas paaiškėja jau pradėjus tyrimą, ekspertas turi surašyti aktą, kad negalima pateikti išvados (BPK 86 str. 2d.).

- 4) neskelbti ikiteisminio tyrimo duomenų. Tai bendra pareiga numatyta BPK 177 str. Šią pareigą turi ne tik ikiteisminio tyrimo subjektai, bet ir kiti proceso dalyviai, net asmenys atsitiktinai matę ikiteisminio tyrimo veiksmą. Duomenys gali būti paskelbti tik prokuroro leidimu ir tik tiek, kiek pripažįstama leistina.

TEĮ papildomai numato tokias eksperto pareigas:

1. atsisakyti spręsti ne jo kompetencijos klausimus ir atlikti specialių žinių nereikalaujančias užduotis; kartais ekspertams užduodami tokie klausimai, į kuriuos norint atsakyti, nereikia nei specialių žinių, nei sudėtingų ekspertinių tyrimų. Tai akivaizdūs dalykai, kuriems suvokti pakanka bendrojo išsilavinimo žinių, atsakymą galima rasti visiems prieinamuose žinyuose ar atlikus paprastus aritmetinius skaičiavimus.
2. garantuoti išsamų ir nešališką visų pateiktų duomenų ištyrimą;
3. saugoti tyrimui pateiktus objektus. Už jų praradimą ar sugadinimą teismo ekspertas atsako įstatymų nustatyta tvarka; Komentaro autoriai nurodo, kad ekspertas turi bent stengtis nesugadinti pateiktų objektų, tačiau jei sugadinimo negalima išvengti, ekspertas privalo gauti raštišką ikiteisminio tyrimo teisėjo ar teismo, paskyrusių ekspertizę, sutikimą.⁸² Iš esmės jau teismo nutartį turėtų būti žyma apie leidimą sugadinti ekspertinio tyrimo medžiagą, kai tai būtina ekspertizei atlikti⁸³, bet tai įmanoma tik tuo atveju, jei skiriantys ekspertizę asmenys žino arba pasidomi tyrimo pobūdžiu, jo eiga.
4. saugoti valstybės, tarnybos, komercinės ir profesinės paslaptis, neskelbti ekspertizės duomenų be ją paskyrusios institucijos leidimo.

Ekspertinių įstaigų vadovų priimti teisės aktai, reglamentuojantys ekspertizių atlikimą įstaigoje, iš esmės tik patikslina aptartų teisių turinį.

⁸² Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras (1-220 straipsniai). I-IV dalys. Vilnius, 2003, p. 222.

⁸³ Žr. ekspertizių (tyrimų) atlikimo ekspertizių įstaigose atlikimo nuostatus.

Teismo ekspertui tam tikras pareigas taip pat nustato Lietuvos teismo ekspertų profesinės etikos kodeksas⁸⁴, kuris numato pareigą ekspertui žinoti savo kompetencijos apimtį, kelti savo kvalifikaciją, domėtis teismo ekspertizės mokslo naujovėmis.

Specialisto pareigas reglamentuoja BPK 89 str. 5 d., pagal kurią specialistas šaukiamas privalo atvykti į teismą, ir skirtingai nei ekspertas, pas ikiteisminio tyrimo pareigūną ar prokurorą ir pateikti nešališką išvadą ar paaiškinimus pateiktais klausimais, t.y. vykdyti įstatymo nustatytas funkcijas. Specialistas kaip ir ekspertas privalo nusišalinti, jei yra įstatymo nustatyti pagrindai bei neatskleisti ikiteisminio tyrimo medžiagos be prokuroro leidimo. Įstaigų, kuriose dirba specialistai, vidaus aktai iš esmės numato tas pačias pareigas kaip ekspertui (taip pat ir tas, kurias ekspertui numato TEĮ), t.y. tyrimus atlikti pagal kompetenciją, garantuoti išsamų ir nešališką objektų ištyrimą, saugoti tyrimui pateiktus objektus, saugoti tarnybos, komercinės, profesinės ir valstybines paslaptis ir pan.

Be teisių ir pareigų, specialisto ir eksperto veiklos ribas taip pat apibūdina įstatymų leidėjo nustatyti draudimai, t.y. nurodymas kaip šie subjektai negali elgtis.

TEĮ 11 str. 3 d. nustatytas draudimas, kad teismo ekspertas neturi teisės savarankiškai rinkti ar imti medžiagą, reikalingą ekspertizei, bet nepateiktą įstatymų nustatyta tvarka. Pavyzdžiui, šis draudimas reiškia, kad ekspertas, norėdamas gauti papildomą medžiagą, negali pats kviesti proceso dalyvių ir kitų asmenų, kad jie duotų paaiškinimus, negali savarankiškai apžiūrėti įvykio vietą, atlikti eksperimentą BPK 197 str. nustatyta tvarka ir pan. Dėl „eksperto dalyvavimo atliekant tokius veiksmus sprendžia ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras savo iniciatyva arba paties eksperto ar proceso dalyvių prašymu.“⁸⁵ Specialistui analogišką draudimą nustato įstaigų, kuriose dirba specialistai, vidaus aktai⁸⁶. Tačiau jei specialistas dirba ikiteisminio tyrimo įstaigoje, šis draudimas gali būti ir netaikomas, pavyzdžiui, jei specialistas dalyvauja įvykio vietos apžiūroje, jis gali surasti ir paimti objektus, kuriuos ištyręs, pateikti išvadą.

⁸⁴ Patvirtintas Teismo ekspertų veiklos tarybos 2007 m. vasario 9 d. posėdyje. [Žiūrėta 2008 m. balandžio 4 d.]. Prieiga per internetą: http://www.mruni.lt/tmi/lt/apie/teisine_informacija/kita/etikos_kodeksas.php.

⁸⁵ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras (1-220 straipsniai). I-IV daly. Vilnius, 2003, p. 220.

⁸⁶ Žr. Ekspertizų (tyrimų) atlikimo Lietuvos teismo ekspertizės centre nuostatus ir Objektų tyrimų ir ekspertizų atlikimo Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centre bei teritorinių policijos įstaigų kriminalistinių tyrimų padaliniuose nuostatus.

1.5. Atsakomybė

Pareigų vykdymą užtikrina numatytos subjektų atsakomybės priemonės, kurios taikomos, jei ekspertas ar specialistas nesilaiko įpareigojimų.

TEĮ 14 straipsnyje, kuris vadinasi „Teismo eksperto atsakomybė“, nustatyta, kad ekspertas atsako už savo padarytos ekspertizės akto pagrįstumą ir tikrumą. Už priesaikos sulaužymą ekspertas atsako įstatymų nustatyta tvarka.

Ekspertui taikomos atsakomybės rūšis išvardija Lietuvos teismo ekspertų profesinės etikos kodeksas. Šiame kodekse numatyta, kad kodekso normų pažeidimas, atsižvelgiant į jo pobūdį, užtraukia šiuos teisinius padarinius:

1. procesinę atsakomybę procesų įstatymų numatytais atvejais ir tvarka;
2. baudžiamąją atsakomybę BK numatytais atvejais;
3. Kodekso normų pažeidimas yra pagrindas Teismo ekspertų veiklos koordinavimo tarybai sudaryti etikos komisiją teismo eksperto elgesiui svarstyti ir atsakomybės klausimui spręsti Lietuvos Respublikos įstatymų nustatyta tvarka arba valstybės ekspertinės įstaigos vadovui sudaryti kvalifikacijos komisiją spręsti teismo eksperto pažymėjimo galiojimo klausimą.
4. drausminę atsakomybę Lietuvos Respublikos darbo kodekso (toliau tekste – DK)⁸⁷ ar Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymo (toliau tekste – Tarnybos įstatymas)⁸⁸ numatytais atvejais ir tvarka.

Procesinę atsakomybę nustato BPK. BPK atsakomybę nustato ne tik ekspertui, bet ir specialistui. BPK 87 str. 2 d. ir 89 str. 5 d. tiek ekspertui, tiek specialistui už BPK nustatytų pareigų nevykdymą be svarbios priežasties ar teisėto pagrindo nustato vienodą atsakomybę – gali būti taikomos tam tikros BPK 163 str. numatytos procesinės prievartos priemonės, t.y. subjektai gali būti nubausti iki trisdešimties minimalių gyvenimo lygių (MGL) dydžio bauda.

BPK, TEĮ numatyta ir baudžiamoji atsakomybė šioms procesinėms figūroms už melagingos išvados ar melagingo paaiškinimo pateikimą. Ekspertas ir specialistas tokiu atveju atsako pagal BK 235 str. „Melagingi parodymai, išvados ir vertimas“. BPK komentare nurodyta, kad „išvados melagingumas pasireiškia tyčiniu bylos duomenų iškraipymu, nepagrįstu išvadų teikimu, sąmoningu nustatytų faktų nutylėjimu.“⁸⁹

⁸⁷ Valstybės žinios, 2002, Nr. 64-2569.

⁸⁸ Valstybės žinios, 1999, Nr. 66-2130.

⁸⁹ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras (1-220 straipsniai). I-IV dalys. Vilnius, 2003, p. 222.

Abu subjektai gali būti traukiami baudžiamajon atsakomybėn ir už kitas nusikalstamas veikas, numatytas BK, pavyzdžiui, už neteisėtą informacijos apie asmens privatą gyvenimą atskleidimą ar panaudojimą (BK 168 str.), už trukdymą teisėjo, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo pareigūno veiklai ir t.t. Tačiau BK 235 str. numatyta veika nuo kitų nusikalstamų veikų skiriasi subjekto požymiais. Be bendrųjų požymių subjektams būtini ir specialieji. Pastarųjų požymių pobūdis priklauso nuo konkretaus subjekto funkcijų, teisių ir pareigų baudžiamuosiuose procesiniuose santykiuose. Tačiau jie visi, prieš pradėdami vykdyti pareigas, išpėjami dėl atsakomybės už netinkamą, nesąžiningą savo pareigų atlikimą.⁹⁰

BPK komentaro autoriai pastebi, kad ekspertui gali būti taikoma ir administracinė atsakomybė, kaip pavyzdį nurodo TEĮ 6 str. 7 d., pagal kurią teismo ekspertizės įstaigos vadovas turi teisę sudaryti kvalifikacinę komisiją teismo eksperto kvalifikacijai patikrinti ir išduoto teismo eksperto kvalifikacijos pažymėjimo galiojimo terminui pratęsti, sustabdyti ar pažymėjimui pripažinti negaliojančiu, kol nesibaigęs teismo eksperto kvalifikacijos pažymėjimo galiojimo terminas, kai teismo eksperto daromos ekspertizės yra netinkamos kokybės.⁹¹ Tokiu atveju ekspertas gali būti išbraukiamas iš ekspertų sąrašo. Ekspertui ši atsakomybės rūšis gali būti pritaikyta tik jei ekspertas dirba ekspertizės įstaigoje.⁹²

Specialistui dirbančiam atitinkamoje įstaigoje ši atsakomybės rūšis taip pat gali būti pritaikyta, nes, pavyzdžiui, pagal Ekspertų ir specialistų kvalifikavimo Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centre nuostatus kvalifikacinė komisija gali panaikinti leidimą atlikti atitinkamos rūšies tyrimus arba informuoti teritorinių policijos įstaigų vadovus apie netinkamą jiems pavaldžių darbuotojų profesinį pasirengimą bei nepatenkinamus jų darbo rezultatus bei rekomenduoti spęsti klausimą dėl jų tikimo einamoms pareigoms. Tačiau specialistas netekęs tam tikro leidimo arba atleistas iš atitinkamos įstaigos, vis vien teoriškai gali būti kviečiamas dalyvauti procese, kaip specialistas, o ekspertui po tokio pobūdžio atsakomybės pritaikymo, nebepali būti skiriama ekspertizė (išskyrus atvejus, kai ekspertų sąrašė nėra eksperto, galinčio atlikti reikiamos rūšies ekspertizę).

⁹⁰ Baudžiamoji teisė: specialioji dalis. Antrasis papildytas leidimas, 2001, Vilnius, p. 330.

⁹¹ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras (1-220 straipsniai). I-IV dalys. Vilnius, 2003, p. 223.

⁹² Žr. TEĮ 6 str. ir Teismo ekspertų sąrašo sudarymo ir tvarkymo tvarka, patvirtinta Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2003 m. balandžio 18 d. įsakymu Nr. 111. Valstybės žinios, 2003, Nr. 39-1796.

Lietuvos teismo ekspertų profesinės etikos kodeksas taip pat nurodo, kad ekspertui gali būti taikoma ir su jo statusu baudžiamajame procese nesusijusi atsakomybė pagal DK ir Tarnybos įstatymą. Ši atsakomybės rūšis gali būti taikoma ir specialistui.

Pagal DK 236 str. drausminė atsakomybė gali būti taikoma tik darbo drausmės pažeidimą padariusiam darbuotojui. Darbo drausmės pažeidimu laikoma darbo pareigų nevykdymas arba netinkamas vykdymas dėl darbuotojo kaltės (tyčios ar neatsargumo) (DK 234 str.). Analogiškai valstybės tarnautojai už pareigų neatlikimą arba netinkamą atlikimą gali būti traukiami tarnybinėn atsakomybėn. Tiek pagal DK, Tarnybos įstatymą asmenys gali būti traukiami ir materialinėn atsakomybėn. Drausminėn ar materialinėn atsakomybėn pagal šiuos įstatymus ekspertas ir specialistas gali būti traukiami tik jei dirba tam tikroje įstaigoje ar institucijoje – yra pasirašę darbo sutartį arba priimti į darbą atitinkamu įsakymu. Jei specialistas ar ekspertas verčiasi atitinkama veikla individualiai, ši atsakomybės rūšis jiems negalės būti taikoma.

Minėtame profesinės etikos kodekse numatytas atsakomybės, taikomos ekspertui, rūšių sąrašas nėra išsamus. Atsakomybę tiek ekspertui, tiek specialistui gali numatyti ir kiti įstatymai, pavyzdžiui, tiek ekspertams, tiek specialistams taip pat gali būti taikoma ir civilinė atsakomybė, ypač tais atvejais, kai ekspertas ar specialistas dirba individualiai. Tokia atsakomybė gali atsirasti pavyzdžiui, jei praranda jiems patikėtus daiktus (tačiau daiktas prarandamas ne todėl, kad to negalima buvo išvengti atliekant tyrimą).

1.6. Nepriklausomumo garantijos

Be kvalifikacijos reikalavimų, funkcijų, teisių, pareigų ir atsakomybės eksperto statusą baudžiamajame procese taip pat apibūdina dar vienas elementas – nepriklausomumo garantijos.

TEĮ 13 str. vadinasi „Teismo eksperto nepriklausomumas“. Šiame straipsnyje nurodyta, kad atlikdamas teismo ekspertizę, ekspertas yra nepriklausomas. Savo išvadas jis teikia remdamasis tik specialiomis žiniomis ir atliktų tyrimų rezultatais. Šis straipsnis numato ir eksperto nepriklausomumo garantiją – draudimą valstybės valdžios, valdymo ir teisėsaugos institucijoms, Seimo nariams ir kitiems pareigūnams, politinėms partijoms, politinėms ir visuomeninėms organizacijoms ar kitiems asmenims kištis į teismo eksperto darbą. Draudimo pažeidimas užtraukia įstatymų nustatytą atsakomybę.

Eksperto nepriklausomumas iš esmės turėtų būti suprantamas panašiai kaip teisėjų nepriklausomumas. Apie teisėjo ir teismo nepriklausomumą ne kartą pasisakė Lietuvos

Respublikos Konstitucinis Teismas.⁹³ Atsižvelgiant į šiuos pasisakymus, galima sakyti, kad iš esmės ši garantija reiškia tris pareigas – a) pareigą nesikišti į eksperto veiklą, b) jau aptartą eksperto pareigą, pateikti nešališką išvadą, c) pareigą, pagal kurią įstaiga, kurioje dirba ekspertas, turi taip organizuoti eksperto darbą, kad neatsirastų jokių trukdymų ar galimybių turėti įtakos pateikiamai išvadai.

Apie specialisto nepriklausomumą nei BPK, nei kiti teisės aktai, reglamentuojantys jo veiklą, nekalba. Tačiau BK 233 str., kuriame numatyta atsakomybė už eksperto nepriklausomumo pažeidimą, taip pat numato atsakomybę ir už bandymą paveikti specialistą, kad šis ikiteisminio tyrimo metu, teisme arba Tarptautiniame baudžiamajame teisme ar kitoje tarptautinėje teisminėje institucijoje duotų melagingas išvadas ar paaiškinimus, arba trukdė jiems pagal šaukimą atvykti pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą, į teismą arba į Tarptautinį baudžiamąjį teismą ar kitą tarptautinę teisminę instituciją. Atsižvelgdami į tai, galime teigti, kad specialistas vykdydamas jam pavestas funkcijas, taip pat turi būti nepriklausomas.

2. Specialiųjų žinių taikymo formų santykis (procedūrų aspektu)

Specialių žinių taikymas – nuoseklus, iš kelių etapų susidedantis procesas. Galėtume išskirti tokius etapus: 1. procesinio statuso specialiųjų žinių turintiems asmenims suteikimas; 2. specialiųjų žinių pritaikymas ir gautų rezultatų įforminimas; 3. rezultatų panaudojimas. Toliau aptarsime specialiųjų žinių taikymo ypatumus kiekviename etape.

2.1. Procesinio statuso specialiųjų žinių turintiems asmenims suteikimas

Pagal eksperto statusą baudžiamajame procese Europos valstybės gali būti suskirstytos į dvi grupes: 1) valstybės, kuriose ekspertas baudžiamojo proceso metu neįgyja specialaus statuso, o dalyvauja kaip liudytojai (Anglija); 2) valstybės, pagal kurių teisės aktus ekspertas dalyvauja kaip asmuo „su specialiu statusu“ (Prancūzijoje,

⁹³ Žr. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. vasario 12 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2001-02-14, Nr. 14-445; 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 1999-12-24, Nr. 109-3192; 1999 m. vasario 5 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 1999-02-10, Nr. 15-402; 1995 m. gruodžio 6 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 1995-12-13, Nr. 101-2264; ir kt.

Belgijoje, Vokietijoje).⁹⁴ Lietuva priklauso antrai grupei valstybių, nes ekspertui suteikiamas specialus statusas. Specialų statusą, kaip minėjome, baudžiamajame procese turi ir specialistas.

2.1.1. procesinio statuso suteikimas ikiteisminio tyrimo metu

Prieš asmeniui suteikiant tam tikrą statusą turi būti nuspręsta, kurią specialias žinias taikančią procesinę figūrą pasirinkti, kadangi nuo to priklauso procesinio statuso suteikimo procedūra.

Tiek ekspertas, tiek specialistas yra baudžiamojo proceso subjektai, dalyvaujantys byloje, kai tiriant nusikalstamos veikos aplinkybes reikalingos specialiosios žinios. Tačiau kada turi būti pasitelkiamas ekspertas, o kada - specialistas? Įstatymas konkrečiai į šį klausimą iš esmės neatsako.

Senajam BPK buvo nurodyti konkretūs atvejai, kada ekspertizę daryti buvo būtina. 86 kodekso straipsnis numatė, kad ekspertizė turėjo būti daroma, kai reikėjo nustatyti mirties priežastis ir kūno sužalojimų sunkumą bei pobūdį, taip pat, tam tikrais atvejais, psichinę, fizinę asmens būklę, amžių. Ekspertizė taip pat turėjo būti atliekama netikrų piniginių ženklų ir vertybinių popierių pagaminimo bylose.⁹⁵ Šis sąrašas buvusio kodekso keitimo periodais kelis kartus keistas. Vykdamas teisinę reformą tokio reglamentavimo atsisakyta.

Rusijos BPK ir dabar yra nurodyti penki konkretūs atvejai, kada įrodymai gali būti nustatomi tik ekspertizės būdu. Jie iš esmės tokie patys, kaip ir senajam Lietuvos BPK, tik Rusijos BPK nenumato būtinosios ekspertizės pinigų, vertybinių popierių ir pan. klastojimo bylose. Kitais atvejais dėl ekspertizės paskyrimo sprendžia tyrėjas, prokuroras ar teismas, atsižvelgdami į susiklosčiusią praktiką. Praktikoje sąrašas atvejų, kada turi būti skiriama ekspertizė, labai išplėstas⁹⁶.

Lietuvoje teisės mokslininkai mano, kad paprastai tiriant nusikalstamą veiką, visus specialaus tyrimo ir specialių žinių reikalaujančius klausimus ikiteisminio tyrimo pareigūnai turėtų išspręsti objektų tyrimo, numatyto BPK 205 str., tvarka⁹⁷. Tokį siūlymą galima būtų pavadinti bendra taisykle, kurios išimtis – ekspertizės skyrimo atvejai.

⁹⁴ Delmas-Marty, Mireille, Spencer, John R. *European Criminal Procedures*. Cambridge, 2002, p. 632 [žiūrėta 2008 m. balandžio 2 d.]. Prieiga per internetą <http://books.google.com/books?id=epTsD3_6DVMC&hl=lt>.

⁹⁵ Lietuvos TSR baudžiamojo proceso kodekso komentaras. Vilnius, 1989, p. 86-87.

⁹⁶ Григорьев, В.Н., Победкин, А.В., Яшин, В.Н. *Уголовный Процесс*. Москва, 2006, p. 191.

⁹⁷ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras (1-220 straipsniai). I-IV dalys. Vilnius, 2003, p. 557.

Pagal BPK 208 str. ekspertizė ikiteisminio tyrimo metu skiriama tais atvejais, kai ikiteisminio tyrimo teisėjas nusprendžia, jog nusikalstamos veikos aplinkybėms nustatyti būtina atlikti specialų tyrimą, kuriam reikalingos tam tikros specialios žinios. BPK komentare nurodoma, kad ekspertizė ikiteisminio tyrimo metu turėtų būti skiriama kai: a) objektų tyrimo metu objektai gali būti sunaikinti, sugadinti arba pakeisti taip, kad vėliau nebus galima atlikti pakartotinį tyrimą; b) atlikto objektų tyrimo rezultatai prieštarauja kitai ikiteisminio tyrimo medžiagai.⁹⁸ Baudžiamojo proceso vadovyje rašoma, kad ekspertizė taip pat gali būti skiriama ir tais atvejais, kai jau yra gauta specialisto išvada, bet dėl jos pagrįstumo kyla abejonių⁹⁹. Tačiau prieš tai turėtų būti apklausiamas specialistas, kuris galėtų paaiškinti tam tikrus dalykus, dėl kurių išvada kelia abejonių. Vietoj ekspertizės taip pat būtų galima tą pačią užduotį pavesti kitam specialistui, taip sutaupant ir laiko, ir lėšų.

Tai pakankamai bendri atvejai, nusakantys ikiteisminio tyrimo teisėjui, prokurorui ar teismui kada turi būti pasirenkama viena forma, o kada kita. Tačiau BPK numato ir vieną konkretų atvejį. Jei yra pakankamai duomenų, kad nusikalstamą veiką galėjo padaryti nepakaltinamas asmuo, ikiteisminio tyrimo teisėjas ar teismas turėtų paskirti tokio asmens psichinės būklės ekspertizę. Ši taisyklė išplaukia iš priverčiamųjų medicinos priemonių taikymą reglamentuojančių normų ir gali būti laikoma vieninteliu būtinosios ekspertizės atveju, numatytu dabar galiojančiame BPK.

J. Juškevičiūtė mano, kad ekspertizė turėtų būti skiriama ne tik kilus abejonių dėl įtariamojo ar kaltinamojo pakaltinamumo, bet visada, kai baudžiamajame procese būtinas asmens psichinės būklės tyrimas, t.y reikia pakeisti BPK 206 str. 2 d. ir nustatyti, kad asmens psichinės būklės ekspertizę atlieka teismo psichiatras, teismo psichologas.¹⁰⁰ Su tokiu pasiūlymu sutinkame ir mes. Paskiriant asmens psichinės būklės tyrimą negali būti pažeistos asmens teisės. Toks tyrimas dažniausiai turi būti atliekamas stebint asmenį gydymo įstaigoje. Be to, praktika susiklostė taip, kad asmens psichikos būklė tiriama tik paskyrus ekspertizę. Tai galėtų patvirtinti tai, kad, pavyzdžiui, Valstybinėje teismo psichiatrijos tarnyboje prie Sveikatos apsaugos ministerijos (toliau – psichiatrijos tarnyba), pagal psichiatrijos tarnybos nuostatus¹⁰¹ bei pagal teismo psichiatrijos, teismo

⁹⁸ Ten pat.

⁹⁹ GODA, Gintaras, KAZLAUSKAS Marcelis, KUCONIS Pranas. Baudžiamojo proceso teisė. Vilnius, 2005, p. 331.

¹⁰⁰ JUŠKEVIČIŪTĖ, Janina. Specialiųjų žinių naudojimo formų Lietuvos baudžiamajame procese optimizavimas. Jurisprudencija, 2006, t. 11(89), p. 25.

¹⁰¹ Teismo psichiatrijos tarnybos prie Sveikatos apsaugos ministerijos nuostatai, patvirtinti Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2003 m. liepos 11 d. įsakymu Nr. V-425. Valstybės žinios, 2003, Nr. 71-3252.

psichologijos ekspertizių darymo valstybinėse teismo psichiatrijos tarnyboje nuostatus¹⁰², gali būti atliekamos tik teismo psichiatrijos ir teismo psichologijos ekspertizės.

Iš esmės specialistas gali būti pasitelkiamas ruošiantis skirti ekspertizę, t.y. jis galėtų padėti paruošti medžiagą, reikalingą ekspertizei, padėti suformuluoti klausimus, bet patį tyrimą turėtų atlikti ekspertas.

J. Juškevičiūtė taip pat siūlo nustatyti, kad ekspertizė būtų skiriama visuomet, kai reikia tirti žmogaus kūną ar lavoną.¹⁰³

Žmogaus kūną ar lavoną tirti tenka labai dažnai. Mykolo Romerio teismo medicinos institutas (toliau – TMI), įstaiga, kurios viena iš veiklos krypčių - žmogaus kūno bei lavono tyrimai. TMI 2007 m. pateiktoje veiklos ataskaitoje už 2006 m.¹⁰⁴ nurodyta, kad nuo 2002 iki 2006 m. vidutiniškai kasmet Lietuvoje mirė 41800 žmonių. TMI kasmet tuo pačiu laikotarpiu vidutiniškai išstirdavo apie 10 300 lavonų, t.y. beveik 25 % visų mirusių. Buvo nustatyta, kad didesnė dalis mirčių – nesmurtinės (pavyzdžiui, 2006 m. buvo iširta 11645 lavonai, ir 56% atvejų nustatyta nesmurtinė mirtis). Tuo pačiu laikotarpiu (2002 - 2006 m.) kasmet vidutiniškai iširta 27745 gyvi asmenys, 66,1% nustatytas nežymus sveikatos sutrikdymas ir tik 6,1% nustatytas sunkus sveikatos sutrikdymas. Apibendrinant TMI veiklą, nurodyta, kad reikšmingas TMI ekspertinės veiklos bruožas buvo augantis darbo krūvis, ypač ten, kur ekspertinė veikla negali būti paspartinta techninėmis priemonėmis, pavyzdžiui, mirusiųjų tyrimai. Pažymima, kad Lietuvoje mirštamumo rodiklis per pastaruosius 10 m. ženkliai nesikeitė, o mirusiųjų tyrimų skaičius labiausiai didėjo dėl to, kad daugiau tyrimų buvo skiriama nesmurtinių mirčių atvejais. Didžiausios problemos susijusios su ekspertine veikla yra: 1. didėjantis darbo krūvis nesikeičiant ir mažėjant žmogiškiesiems ištekliams; 2. TMI nepriskirtinų funkcijų vykdymas, pavyzdžiui, mirusių nesmurtine mirtimi tyrimai.

Nustačius, kad kiekvienu iš šių atvejų būtų skiriama ekspertizė, tyrimų atlikimo laikas dar labiau užsitęstų, kadangi ekspertizės paskyrimo procedūra (kurią aptarsime vėliau) pakankamai sudėtinga. Pastarąjį siūlymą (dėl žmogaus kūno ir lavono tyrimo) autorė grindžia tuo, kad pareigūnai neišmano tyrimo metodikų, todėl negali žinoti, kada objektas tyrimo metu pasikeis taip, kad nebus galima pakartoti tyrimo, nes lavonas kaip objektas beveik visada tyrimo metu pasikeičia taip, kad tyrimų negalima pakartoti

¹⁰² Teismo psichiatrijos, teismo psichologijos ekspertizių darymo valstybinėse teismo psichiatrijos tarnyboje prie Sveikatos apsaugos ministerijos nuostatai

¹⁰³ JUŠKEVIČIŪTĖ, Janina. Specialiųjų žinių naudojimo formų Lietuvos baudžiamajame procese optimizavimas. *Jurisprudencija*, 2006, t. 11(89), p. 22, 25.

¹⁰⁴ Mykolo Romerio universiteto Teismo medicinos institutas. *Mykolo Romerio universiteto Teismo medicinos instituto ataskaita, 2007* [žiūrėta 2008 m. balandžio 4 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.mruni.lt/tmi/lt/mokslas/metines_ataskaitos/>.

(pavyzdžiui, šūvio kanalo tyrimas). O ekspertizę būtent ir siūloma atlikti tokiais atvejais, kai objektų tyrimo metu objektai gali būti sunaikinti, sugadinti arba pakeisti taip, kad vėliau nebus galima atlikti pakartotinį tyrimą.¹⁰⁵

Iš esmės tokia situacija galėtų būti sprendžiama dviem būdais: 1) nustačius rekomendacinio pobūdžio sąrašą, kada tiriant žmogaus kūną ar lavoną turėtų būti skiriama ekspertizė (prie tokio sąrašo sudarymo turėtų prisidėti atitinkamos specializacijos ekspertai); 2) grįžti prie reglamentavimo buvusio pagal senąjį BPK, kuris numatė, kad ekspertizė turi būti skiriama mirties priežastčiai nustatyti. Tačiau tokiu atveju reikėtų nustatyti mechanizmą, užtikrinantį (bent iš dalies), kad ekspertams bus pavedama atlikti tik smurtine mirtimi mirusių asmenų lavonų tyrimus.

Kadangi įstatymas nepateikia aiškaus atsakymo, kada turi būti pasitelkiamas ekspertas, o kada specialistas ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar teismas pasirenkant specialiųjų žinių taikymo formą turėtų atsižvelgti į tai, kokiomis procesinėmis priemonėmis įmanoma surinkti pakankamai duomenų, leidžiančių nustatyti esmines bylos aplinkybes, kokių priemonių panaudojimas optimaliausias (laiko, lėšų, žmonių išteklių, aplinkybių, kurias patvirtina gauti duomenys, svarbumo ir kt. požiūriais) ir tada nuspręst, ar byloje būtina pasitelkti ekspertą, ar reikiamus duomenis gali pateikti ir specialistas. Pavyzdžiui, kasatorės nuomone baudžiamojoje byloje Nr. 2K-123/2007 turėjo būti skiriama ekspertizė, nors buvo atlikta revizija ir pateiktas revizijos aktas. Teismas nustatė, kad minėtas revizijos aktas atitinka įstatymo keliamus reikalavimus. Kadangi byloje buvo imtasi visų procesinių priemonių, siekiant nustatyti bylai reikšmingas aplinkybes, ir joje surinkta pakankamai įrodymų, leidusių teismui nustatyti esmines bylos aplinkybes, todėl buvo konstatuota, kad byloje nebuvo pagrindo skirti ekonominę ekspertizę.¹⁰⁶ Pasitelkiant specialiųjų žinių taikymą, taip pat turi būti bendradarbiaujama su atitinkamų žinių turinčiais asmenimis, kurie galėtų patarti, kurią formą pasirinkti. Nuo to, kuri forma pasirenkama, priklauso tolesnė žinių taikymo procedūra.

Ekspertizės paskyrimo klausimas iki teismo nagrinėjimo metu įvairiose valstybėse reglamentuojamas skirtingai. Pavyzdžiui, iki teismo nagrinėjimo ekspertą dažniausiai skiria tardytojas (Prancūzijoje, Belgijoje, Nyderlanduose), rečiau –

¹⁰⁵ JUŠKEVIČIŪTĖ, Janina. Specialiųjų žinių naudojimo formų Lietuvos baudžiamajame procese optimizavimas. Jurisprudencija, 2006, t. 11(89), p. 22.

¹⁰⁶LAT baudžiamųjų bylų skyriaus 2007 m. kovo 20 d. nutartis b.b. Nr. 2K-123/2007, kat. 1.1.4.6.; 1.1.5.3.; 1.1.5.6.; 1.2.14.9; 1.2.14.10.; 2.1.4.12.; 2.2.5.7.; 2.3.4.; 2.4.2.2.2; 2.4.5. (S).

prokuratūra (Vokietijoje), policija (Japonijoje) ar netgi pačios šalys.¹⁰⁷ Lietuvoje ikiteisminio tyrimo metu ekspertą skiria tik ikiteisminio tyrimo teisėjas.

LR BPK II skyrius, kaip minėta, skirtas pagrindinėms kodekse vartojamoms sąvokoms išaiškinti, tačiau eksperto sąvoka šiame skyriuje nepateikta. BPK galima rasti tik apibūdinimą, kas gali būti ekspertu, o ne kas yra ekspertas baudžiamajame procese.¹⁰⁸ Baudžiamąjo proceso vadovėlyje nurodyta, kad „procesinį eksperto statusą baudžiamajame procese asmuo įgyja, kai ikiteisminio tyrimo teisėjas ar teismas nutartimi įstatymo nustatyta tvarka paskiria tą asmenį atlikti ekspertizę.“¹⁰⁹

Tas pat taikytina ir specialistui, t.y. procesinį statusą jis įgyja, kai jam pavedama atlikti objektų tyrimą ar jis kviečiamas atlikti kitas funkcijas. Tiek specialistas, tiek ekspertas gali būti pasitelkiami ikiteisminio tyrimo metu, bylą nagrinėjant teisme ir apeliacinėje instancijoje. Kitose baudžiamąjo proceso stadijose šių subjektų dalyvavimas nenumatytas.

Ekspertizės skyrimo procedūra reglamentuota pakankamai smulkiai - ekspertizės skyrimo tvarką ikiteisminio tyrimo metu nustato BPK 209 str.

Ikiteisminio tyrimo metu ekspertizę skiria ikiteisminio tyrimo teisėjas, tačiau paskyrimą inicijuoja prokuroras, kuris sprendžia, ar būtina atlikti ekspertizę. Nusprendęs, kad ekspertizė būtina, prokuroras apie tai informuoja suinteresuotus proceso dalyvius, kuriems nustato terminą pasiūlymams pateikti. Per nustatytą terminą galima pasiūlyti ekspertui klausimus, konkretų ekspertą, kuris atliktų tą ekspertizę, ir pasisakyti dėl papildomos medžiagos ekspertui pateikimo. Gavęs prašymų, prokuroras juos išsprendžia nustatyta tvarka. Pasibaigus terminui, surašo pareiškimą dėl ekspertizės paskyrimo, kuriame, be viso kito, nurodo, ar buvo gauta suinteresuotų asmenų prašymų, kaip jie buvo išspręsti.

Įstatymas nereglamentuoja ikiteisminio tyrimo teisėjo veiksmų gavus tokį prokuroro pareiškimą. BPK komentare rašoma, kad ikiteisminio tyrimo teisėjas susipažinęs su prokuroro pareiškimu skirti ekspertizę ir pateikta medžiaga, gali nuspręsti paskirti ekspertizę ar atsisakyti ją skirti tiek nerengdamas specialaus posėdžio, tiek jį surengdamas. Posėdį siūloma rengti, pavyzdžiui, tokiais atvejais, kai prokuroro ir proceso dalyvių nuomonės dėl ekspertizės išsiskiria. Tai sprendžia teisėjas, kaip ir dėl ekspertizės skyrimo, nors atsisakyti skirti ekspertizę galima tik itin išimtiniais atvejais (pvz.: kai jos atlikti neįmanoma dėl objektyvių priežasčių). Nusprendus paskirti ekspertizę, priimama

¹⁰⁷ PRADEL, Jean. Lyginamoji baudžiamoji teisė. Vilnius, 2001, p. 434.

¹⁰⁸ JUŠKEVIČIŪTĖ, Janina. Specialiųjų žinių naudojimo formų Lietuvos baudžiamajame procese optimizavimas. Jurisprudencija, 2006, t. 11(89), p. 20.

¹⁰⁹ GODA, Gintaras, KAZLAUSKAS Marcelis, KUČONIS Pranas. Baudžiamąjo proceso teisė. Vilnius, 2005, p. 201.

nutartis, kuri perduodama prokurorui, kad jis toliau organizuotų ekspertizės darymą, t.y. nusiųstų teisėjo nutartį ir reikiamą medžiagą į ekspertizės įstaigą arba įteiktų ekspertui.¹¹⁰

Nusprendamas dėl ekspertizės, teismas taip pat turi nurodyti, kas atliks ekspertizę – ekspertizės įstaiga ar konkretus ekspertas. Sprendžiant kurį ekspertą pasirinkti, turi būti atsižvelgiama į tai, kad „privatiems ekspertams ekspertizė pavestina atlikti tais atvejais, kai ekspertizės įstaigoje nėra reikiamos specialybės ekspertų, galinčių atlikti ekspertizę, o jeigu reikiamos specialybės privačių ekspertų nėra, - asmeniui, neištrauktam iš ekspertų sąrašą, bet turinčiam reikiamų specialių žinių.“¹¹¹

Kai ekspertizę atlikti pavedama asmeniui, neištrauktam iš ekspertų sąrašą, įstatymas nustato papildomą procedūrą, skirtą patikrinti ar skiriamas ekspertas tinkamas atlikti ekspertizę. BPK 210 str. nurodyta, kad jeigu ekspertizė pavedama atlikti asmeniui, neištrauktam iš ekspertų sąrašą, ikiteisminio tyrimo teisėjas pakviečia prokuroro pasiūlytą asmenį, įsitikina jo asmens tapatybe, specialybe ir kompetentingumu, išsiaiškina jo santykius su įtariamuoju ir kitais proceso dalyviais, taip pat patikrina, ar nėra pagrindo ekspertą nušalinti. Į ekspertų sąrašą neištrauktas asmuo ekspertu šaukiamas tik savanoriško susitarimo pagrindu. Prieš pavedant atlikti ekspertizę, tokiam asmeniui išaiškinamos jo teisės, pareigos, jis išpėjamas dėl atsakomybės bei prisaikdinamas.

Kokiu būdu ikiteisminio tyrimo metu specialistas byloje įgis procesinį specialisto statusą priklauso nuo to, ar jis dirba ikiteisminio tyrimo įstaigoje, taip pat nuo to kokią funkciją jam pavedama vykdyti.

Kaip aptarėme anksčiau, specialistas vykdo tris funkcijas, tačiau specialiausias žinias taiko tik atlikdamas objektų tyrimą arba dalyvaudamas atliekant tyrimo veiksmus bei taikant procesines prievartos priemones.

Paprastai specialistui objektų tyrimas pavedamas raštiškai duodant užduotį - atlikti objektų tyrimą. Užduotį duoda ikiteisminio tyrimo pareigūnas arba prokuroras. Užduotyje nurodomi objektai, kurie turi būti ištirti, ir klausimai, į kuriuos turi būti atsakyta. BPK komentare rašoma, kad jeigu specialistas yra ikiteisminio tyrimo įstaigos pareigūnas ir dalyvauja atliekant tyrimo veiksmą, kurio metu paima nusikalstamos veikos pėdsakus ir kitus objektus, turinčius reikšmės bylai, po to juos ištiria, išvados pateikimui jokia rašytinė užduotis specialistui neduodama. Tai yra ikiteisminio tyrimo įstaigos pareigūnų, bendrai dalyvaujančių atliekant nusikalstamos veikos tyrimą, profesinės sąveikos dalykas, nereikalaujantis jokių papildomų formalumų. Jei specialistas yra ikiteisminio tyrimo

¹¹⁰ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras (1-220 straipsniai). I-IV dalys. Vilnius, 2003, p. 559 – 560.

¹¹¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo biuletenis. Teismų praktika, 2007, Nr. 27, p. 372.

įstaigos pareigūnas, tačiau nedalyvavo atliekant tyrimo veiksmą, o objektus tyrimui gavo atskira tvarka vėliau, surašomas ir specialistui įteikiamas raštiškas ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro pavedimas. Specialistui, kuris yra kitos ikiteisminio tyrimo įstaigos pareigūnas, užduotį atlikti objektų tyrimą duoda prokuroras (171 str. 2d. 3p.). Jei objektų tyrimą ketinama pavesti asmeniui, kuris nėra ikiteisminio tyrimo įstaigos pareigūnas (o taip pat ir pasitelkiant jį atliekant tyrimo veiksmus), specialistas kviečiamas bendra tvarka, t.y. norint pakviesti tokį specialistą nutarimo priimti nereikia – pakanka šiam asmeniui pasiųsti šaukimą ar iškviesti telefonograma. Toks ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro reikalavimas privalomas ne tik kviečiamam asmeniui, bet ir įmonės, įstaigos ar organizacijos, kur dirba specialistas, vadovui.¹¹² Tokia pat tvarka specialistas kviečiamas dalyvauti atliekant tyrimo veiksmą ar taikant procesinio poveikio priemonę.

Specialistui atvykus duodama užduotis atlikti objektų tyrimą, kuri skiriasi nuo užduoties duodamos specialistui – ikiteisminio tyrimo pareigūnui tuo, kad joje specialistas įspėjamas dėl baudžiamosios atsakomybės už melagingos išvados ar paaiškinimo pateikimą, arba duodama kita užduotis.

Kaip ekspertui, kuris skiriamas ne iš ekspertų sąrašo, numatyta papildoma procedūra, kurios metu išsiaiškinama, ar jis tinkamas atlikti reikiamą darbą, taip ir kviečiant specialistu asmenį, nedirbantį ikiteisminio tyrimo įstaigoje, numatytos papildomos procedūros. BPK 180 str. 2 d. nurodo kad, jeigu atliekant tyrimo veiksmą pasitelkiamas specialistas, kuris nėra ikiteisminio tyrimo įstaigos pareigūnas, prieš tyrimo veiksmo pradžią įsitikinama jo asmens tapatybe ir kompetentingumu, išsiaiškinami jo santykiai su įtariamoju ir nukentėjusiuoju, patikrinama, ar nėra pagrindo specialistą nušalinti. Prieš pradėdamas vykdyti savo pareigas, toks specialistas pasirašo rašytinį pasižadėjimą sąžiningai atlikti jam pavedamas užduotis; be to, jis įspėjamas dėl atsakomybės pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 235 straipsnį už melagingos išvados ar paaiškinimo pateikimą.

Procesinio statuso suteikimo ekspertui ir specialistui ikiteisminio tyrimo metu procedūra kritikuojama dėl to, kad ikiteisminio tyrimo metu specialiųjų žinių taikymą gali inicijuoti tik prokuroras ir ikiteisminio tyrimo pareigūnas, be to pati procedūra tapo sudėtinga ir sunkiai prieinama.

¹¹² Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras (1-220 straipsniai). I-IV dalys. Vilnius, 2003, p. 229-231.

Kaip pastebima mokslinėje literatūroje, „naujajame 2003 metų BPK įtariamasis prarado procesinę specialių žinių panaudojimo garantiją, buvusią 1961 m. BPK, pagal kurią tardytojas kaltinamojo ar jo gynėjo prašymu privalėjo skirti ekspertizę bylos aplinkybėms išaiškinti. Pagal naująjį 2003 m. BPK ekspertinį tyrimą ikiteisminiame tyrime skiria ikiteisminio tyrimo teisėjas tik tada, kai prašo prokuroras. Įtariamasis gali inicijuoti ekspertizės skyrimą, o jei šis atsisako tai daryti, įtariamasis gali skųstis ikiteisminio tyrimo teisėjui*. Daugiapakopis ekspertinio tyrimo skyrimo mechanizmas, kaltinimo galimybė kontroliuoti gynybos iniciatyvą siekti ekspertinio tyrimo rodo, kad įtariamojo galimybės naudotis specialiomis žiniomis, įrodant nekaltumą, itin menkos.“¹¹³ Ribojama ir nukentėjusiojo, civilinio ieškovo, civilinio atsakovo galimybė naudotis taikomomis specialiosiomis žiniomis.

Didžiausia problema – procedūros „daugiapakopiškumas“. Šią problemą siūloma spręsti suteikiant prokurorui teisę ikiteisminio tyrimo metu skirti ekspertizę.¹¹⁴ Organizuojantiems ir atliekantiems ikiteisminį tyrimą ekspertizės skyrimo procedūra taptų paprastesnė, tačiau kitiems proceso dalyviams ekspertizė netaptų lengviau prieinama, nes jiems vis tiek tektų kreiptis į prokurorą (kaip pagal dabartinį reguliavimą dėl ekspertizės iniciavimo), o, turint omeny, kad „ikiteisminio tyrimo teisėjo kompetencijai ekspertizės skyrimas perduotas siekiant garantuoti, kad naudojant šį duomenų rinkimo būdą būtų užtikrinti visų proceso dalyvių interesai,“¹¹⁵ jiems gali būti dar sunkiau pasinaudoti ekspertiniu tyrimu.

Apribojant kaltinimo galimybę kontroliuoti gynybos iniciatyvą siekti ekspertinio tyrimo, būtų galima nustatyti, kad jei proceso dalyviai prašo, prokuroras privalo inicijuoti ekspertizę. Tačiau tokiu atveju ekspertizė turėtų būti inicijuojama net jei ji negali būti atlikta, nes, pavyzdžiui, nėra reikiamos medžiagos. Toks reguliavimas prieštarautų baudžiamojo proceso pagrindiniams principams.

Taigi nors nustatyta procedūra sudėtinga, bet ji maksimaliai suvienodina proceso dalyvių galimybes pasinaudoti ekspertiniu tyrimu ikiteisminio tyrimo metu, kadangi prokuroras privalo informuoti kitus proceso dalyvius apie planuojamą veiksmą bei suteikti galimybę dalyvauti skiriant ekspertą, nes priešingu atveju būtų pažeista duomenų

* - autorius ne visai teisingai nurodo apskundimo tvarką: pagal BPK 178 str. prokuroro atsisakymas, skirti ekspertizę ar specialisto atliekamą tyrimą, skundžiamas ikiteisminio tyrimo teisėjui, o ne aukštesniajam prokurorui.

¹¹³ STUNGYS, Kęstutis. Specialiųjų žinių samprata ir panaudojimo ypatumai. Jurisprudencija, 2004, Nr. 52(44), p. 86-87.

¹¹⁴ JUŠKEVIČIŪTĖ, Janina. Specialiųjų žinių naudojimo formų Lietuvos baudžiamajame procese optimizavimas. Jurisprudencija, 2006, t. 11(89).

¹¹⁵ GODA, Gintaras, KAZLAUSKAS Marcelis, KUČONIS Pranas. Baudžiamojo proceso teisė. Vilnius, 2005, p. 331.

gavimo (rinkimo) tvarka ir dėl šių pažeidimų suvaržytos proceso dalyvių (o taip pat ir įtariamojo) teisės. Todėl tokie duomenys negalėtų būti pripažinti įrodymais. Taigi prokuroras negali pasinaudoti specialiujų žinių taikymu „slapčia“. To negalima pasakyti apie specialisto dalyvavimą ikiteisminiame tyrime.

Ikiteisminio tyrimo metu specialistą šaukti gali tik prokuroras ir ikiteisminio tyrimo pareigūnas (BPK 89 str. 5 d.). Kiti proceso dalyviai, gali inicijuoti specialisto dalyvavimą ta pačia tvarka, kaip ir siekdami ekspertizės paskyrimo, t.y. pateikti rašytinį prašymą prokurorui, jei jis atsisako jį tenkinti, atsisakymą galima apskųsti ikiteisminio tyrimo teisėjui. Kaip minėjome, nors ši procedūra leidžia kaltinimui kontroliuoti naudojamą specialiujų žinių taikymu, bet ji kartu užtikrina proceso greitumo, ekonomiškumo ir kt. baudžiamojo proceso principų įgyvendinimą.

Didesnė problema yra ta, kad „jei ikiteisminio tyrimo pareigūnas naudojami specialisto paslaugomis, jis neprivalo informuoti apie tai nei nukentėjusiojo, nei įtariamojo, nei gynybos. <...> Kai formuluojama užduotis specialistui, įtariamasis ir nukentėjęs netenka procesinių galimybių nurodyti tyrimo objektus, pateikti specialistui klausimų, vertinti specialisto išvadas ikiteisminiame tyrime.“¹¹⁶ Manome, kad nereikia specialisto paskyrimo procedūros suvienodinti su ekspertizės paskyrimo procedūra (t.y. numatyti, kad pasitelkiant specialistą, turi būti informuojami suinteresuoti proceso dalyviai, pasiūloma jiems pateikti klausimų ir t.t.), nes neišvengiamai būtų pažeisti baudžiamojo proceso principai: greitumo, ekonomiškumo, proporcingumas ir kt. Tiesiog, jei specialistas pateikė išvadą ikiteisminio tyrimo metu, apie tai turėtų būti informuojami suinteresuoti asmenys.

Apibendrinant galima pasakyti, kad griežtos ribos, kada turi būti pasirenkama viena specialiujų žinių forma, o kada kita, nėra, o procesinio statuso suteikimas ikiteisminio tyrimo metu reglamentuojamas pakankamai skirtingai. Didžiausi skirtumai – subjektas, galintis paskirti vieną ar kitą specialių žinių taikymo formą bei jo sprendimo įforminimas, proceso dalyvių vaidmuo paskiriant ekspertą ar specialistą. Ekspertizės skyrimo procedūra griežtai formalizuota, be to, daugiapakopė, dėl ko tampa sudėtinga. Skiriant specialistą paliekama daugiau laisvės, skyrimo procedūra paprastesnė. Ne vienodai užtikrinamos proceso subjektų teisės susipažinti su tyrimo metu gautais rezultatais. Tačiau proceso dalyvių (išskyrus ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą) iniciatyvos, skirti tiek specialistą, tiek ekspertą, galimybės iš esmės vienodos.

¹¹⁶ STUNGYS, Kęstutis. Specialiujų žinių samprata ir panaudojimo ypatumai. Jurisprudencija, 2004, Nr. 52(44), p. 82.

2.1.2. procesinio statuso suteikimas bylą nagrinėjant teisme

Pavedimas atlikti ekspertizę ar pateikti specialisto išvadą, kai reikšmingoms bylai aplinkybėms nustatyti reikalingos specialios žinios, gali būti duodamas ir teisme.

„Ekspertizė gali būti skiriama ir atliekama bylos nagrinėjimo teisme metu šiais atvejais: 1) jeigu ikiteisminio tyrimo metu ekspertizė nebuvo atliekama, tačiau teismas nusprendžia, kad reikšmingoms bylos aplinkybėms nustatyti ekspertizė būtina; 2) jei teismas nusprendžia, kad ikiteisminio tyrimo metu ekspertizė atlikta nekokybiškai, ekspertizės aktas nepakankamai išsamus, nepakankamai pagrįstas ir, apklausiant ekspertą, ištaisyti situacijos neįmanoma.“¹¹⁷

Pavedimas specialistui teisme gali būti duodamas analogiškais atvejais, t.y.: 1. jei tam tikri objektai ikiteisminio tyrimo metu nebuvo tiriami; 2. specialisto pateikta išvada nepakankamai išsami, o apklausus specialistą, vis dar lieka neaiškumų. BPK komentare nurodyta, kad toks pavedimas taip pat gali būti duodamas, kai: 3. teismas nusprendžia pats atlikti tokius veiksmus kaip eksperimentas, įvykio vietos apžiūra ir kt. arba paveda tokius veiksmus atlikti ikiteisminio tyrimo teisėjui, o šiems veiksams atlikti ir rezultatams fiksuoti reikalinga specialisto pagalba; 4. kai tiriant teisme nusikalstamos veikos aplinkybes specialistas gali duoti paaiškinimus; 5. kai tiriant įrodymus teisme reikia padaryti sudėtingus skaičiavimus, atlikti specifinių daiktinių įrodymų apžiūrą ir pan., o be specialisto paaiškinimų išsiversti neįmanoma¹¹⁸.

Ekspertizės skyrimą bylos nagrinėjimo teisme metu reglamentuoja BPK 286 str. Šio procesinio veiksmo paskyrimo bylą nagrinėjant teisme procedūra skiriasi nuo paskyrimo ikiteisminiame tyrime procedūros.

Visų pirma bylą nagrinėjant teisme ekspertizė gali būti paskirta ne tik prokuroro, bet ir teismo bei kitų proceso dalyvių iniciatyva.

„Teismas, vertindamas bei sprendamas bylos nagrinėjimo teisme dalyvių prašymus, vadovaujasi tuo, ar pateiktas prašymas turi reikšmės išsamiam ir nešališkam bylos aplinkybių ištyrimui. Teismas privalo patenkinti prašymus, jeigu išaiškintinos aplinkybės turi reikšmės bylai, tačiau teismas turi teisę atmesti tuos prašymus, kuriais prašoma išaiškinti aplinkybes, jau nustatytas surinkta bylos medžiaga, arba nustatyti faktus,

¹¹⁷ GODA, Gintaras, KAZLAUSKAS Marcelis, KUČONIS, Pranas. Baudžiamojo proceso teisė. Vilnius, 2005, p. 436-437.

¹¹⁸ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras (221-461 straipsniai). V-XI dalys. Vilnius, 2003, p. 157.

neturinčius esminės reikšmės arba ryšio su byla. Tai, ar bylos nagrinėjimo dalyvių prašymus tenkinti, ar juos atmesti, yra teismo prerogatyva.“¹¹⁹

Nusprendus skirti ekspertizę, teisiamojo posėdžio pirmininkas pasiūlo dalyvaujantiems teisme pateikti klausimus ekspertui, išdėstant juos raštu.

Įstatymų leidėjas proceso dalyviams leidžia pasiūlyti tik klausimus, kurie turėtų būti teikiami ekspertui, bet BPK 286 str. nebeumato galimybės siūlyti konkretų ekspertą, nesuteikiama teisė pateikti papildomos medžiagos ekspertizei. Tokie siūlymai gali būti pateikiami kaip prašymai įprasta tvarka, tačiau tik iki to momento, kai ekspertizė bus paskirta. Raštu gautus prašymus posėdžio pirmininkas perskaito balsu, po to teismas išklauso nagrinėjimo teisme dalyvių nuomonę dėl pateiktų klausimų. Ikitiesminio tyrimo metu suinteresuoti asmenys nuomonę dėl pateiktų siūlymų galėtų išreikšti tik tuo atveju, jei ikiteisminio tyrimo teisėjas nuspręstų surengti specialų posėdį.

Nutartį dėl ekspertizės paskyrimo ir klausimų ekspertui pateikimo teismas priima pasitarimų kambaryje. Šia taisykle turėtų vadovautis ir ikiteisminio tyrimo teisėjas, nagrinėjęs klausimus, susijusius su ekspertizės paskyrimu, specialiaame posėdyje. Teismas išėjęs į pasitarimų kambarį apsvarsto ekspertizės skyrimo klausimus, taip pat ir klausimus, kurie turi būti pateikiami ekspertui, ir atmeta tuos, kurie nesusiję su byla arba nepriklauso eksperto kompetencijai, o prireikus suformuluoja naujus klausimus. Tokia teisė ikiteisminio tyrimo teisėjui nenumatyta. Visa tai apsvarsčius, surašoma nutartis, kurioje suformuojami ekspertui pateikiami klausimai.

Nutartį paskirti ekspertizę paskelbia teisiamojo posėdžio pirmininkas ir įteikia ją ekspertui. Jeigu ekspertas teismo posėdyje nedalyvauja, priimtą nutartį teismas siunčia vykdyti ekspertizės įstaigai arba asmeniui, kuriam pavedama daryti ekspertizę. Kartu su nutartimi ekspertui perduodama arba siunčiama ekspertizei daryti reikalinga medžiaga. Ikitiesminio tyrimo metu analogiškus veiksmus atlieka prokuroras. Atlikus ekspertizę, kuri buvo paskirta bylą nagrinėjant teisme, ekspertizės aktas arba eksperto aktas, kad negalima pateikti išvados, perduodamas teismui, paskyrusiam ekspertizę. „Kai ekspertizę paskiria ikiteisminio tyrimo teisėjas, ekspertizės aktas arba eksperto aktas, kad negalima pateikti išvados, pateikiamas ne ikiteisminio tyrimo teisėjui, o prokurorui.“¹²⁰

Nors specialistas išvadą dažniausiai pateikia ikiteisminio tyrimo metu, tačiau jis gali būti šaukiamas ir teisme. Kad būtina šaukti specialistą gali būti nusprendžiama dar bylos

¹¹⁹ LAT baudžiamųjų bylų skyriaus 2007 m. kovo 20 d. nutartis b.b. Nr. 2K-123/2007, kat. 1.1.4.6.; 1.1.5.3.; 1.1.5.6.; 1.2.14.9; 1.2.14.10.; 2.1.4.12.; 2.2.5.7.; 2.3.4.; 2.4.2.2.2; 2.4.5. (S).

¹²⁰ GODA, Gintaras, KAZLAUSKAS Marcelis, KUČONIS Pranas. Baudžiamojo proceso teisė. Vilnius, 2005, p. 331.

parengimo nagrinėti teisme metu. Tokį sprendimą teisėjas gali priimti savo iniciatyva arba gavęs proceso dalyvio prašymą. Šiuo atveju sprendimas šaukti specialistą įrašomas į teismo nutartį perduoti bylą nagrinėti teisiama jame posėdyje, kartu nurodant klausimus, į kuriuos privalo atsakyti specialistas¹²¹. Jei proceso dalyviai pateikdami prašymą šaukti specialistą, nurodė klausimus, kurie turėtų būti jam užduodami, teismas turėtų į juos atsižvelgti formuluodamas galutinį specialistui pateikiamų klausimų sąrašą. Kadangi skiriant ekspertizę šalims turi būti suteikta teisė pasiūlyti klausimus ekspertui, tai ekspertizės skyrimas bylos parengimo nagrinėti teisme metu negalimas.

Sprendimas šaukti specialistą gali būti priimamas ir bylos nagrinėjimo metu. LAT yra atkreipęs dėmesį į tai, kad specialistą, kaip numato BPK 270 straipsnio 3 dalis, turi teisę savo iniciatyva iškviesti teismas.¹²² Tačiau pagal BPK 270 str. 1 d. inicijuoti specialisto dalyvavimą, bylą nagrinėjant teisme, pateikdami motyvuotą prašymą gali ir nagrinėjimo teisme dalyviai. Jei specialistą siūlo skirti proceso dalyviai, įstatymas įsakmiai neįpareigoja teismo, tačiau teisės mokslininkai rekomenduoja, išsiaiškinti kitų proceso dalyvių nuomonę dėl pateikto prašymo. Pavedimas tokiu atveju įrašomas į teisiamojo posėdžio protokolą. Apie teismo sprendimą pranešama specialistui.¹²³

Teismas turi vienodas galimybes pasinaudoti tiek viena, tiek kita specialiųjų žinių taikymo forma, tad kyla klausimas, kodėl jis turėtų pasirinkti specialisto atliekamą tyrimą, o ne ekspertizę?¹²⁴ Iš esmės, jei specialisto įtraukimą į procesą inicijuoja teismas, tai jis neprivalo suderinti šio klausimo su proceso dalyviais, todėl specialiųjų žinių taikymo procesas tampa greitesnis. Be to, atsižvelgiant į baudžiamojo proceso principus (greitumo, ekonomiškumo, proporcingumo ir kt.) eksperto taip pat nereikėtų kviesti, jei reikia bendro pobūdžio informacijos, kuriai suteikti nereikia atlikti atskiro tyrimo (pavyzdžiui, paaiškinti kaip veikia vaistai, kuo gali pasireikšti afektas ir pan.)

Reiktų dėmesį atkreipti ir į tai, kad bylą nagrinėjant teisme proceso šalys turi teisę inicijuoti tiek ekspertizės paskyrimą, tiek specialisto dalyvavimą procese. Specialisto šaukimą proceso dalyviai greičiausiai inicijuotų tik tuo atveju, jei teismas nepaskirtų jų siūlomos ekspertizės.

¹²¹ Ten pat, p. 435.

¹²² LAT baudžiamųjų bylų skyriaus 2004 m. spalio 5 d. nutartis b.b. pagal Nr. 2K - 488/2004, kat. 2.1.2.1.14.1.

¹²³ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras (221-461 straipsniai). V-XI dalys. Vilnius, 2003, p. 127, 155, 174.

¹²⁴ JUŠKEVIČIŪTĖ, Janina. Specialiųjų žinių naudojimo formų Lietuvos baudžiamajame procese optimizavimas. Jurisprudencija, 2006, t. 11(89), p. 22, 25.

Tiek ikiteisminio tyrimo metu, tiek bylą nagrinėjant teisme, ekspertizę teismas skiria priimdamas nutartį. Nutarties skirti teismo ekspertizę turinį reglamentuoja BPK 209 str. 3 d.: nutartyje skirti ekspertizę nurodoma: nusikalstamos veikos aplinkybės; pagrindas ekspertizei skirti; atlikti ekspertizę paskiriama ekspertizės įstaiga arba ekspertas; klausimai ekspertui; ekspertui pateikiama medžiaga. Pateikti išvadą specialistui nurodoma duodant užduotį. Užduoties turinio BPK nereglamentuoja, BPK komentaro autoriai mano, kad užduotyje turi būti nurodoma: „nusikalstamos veikos aplinkybės, objektai, kuriuos reikia ištirti, ir klausimai, į kuriuos reikia atsakyti.“¹²⁵ Tai bendri reikalavimai, kuriuos detalizuoja ekspertizių (tyrimų) atlikimo nuostatai, kuriuose teismo nutarčiai skirti ekspertizę ir specialisto užduočiai kelia vienodus reikalavimus.¹²⁶

Subjektų, taikančių specialiąsias žinias, paskyrimo bylą nagrinėjant teisme procedūros (priešingai nei ikiteisminio tyrimo metu) labai panašios. Iniciatyvos teisė, paskiriantis subjektas, sprendimo skirti vieną ar kitą subjektą įforminimas, galimybė proceso dalyviams susipažinti su gauta išvada tiek skiriant specialistą, tiek skiriant ekspertą reglamentuojami vienodai. Tačiau subjekto paskyrimo bylą nagrinėjant teisme procedūros nėra identiškios. Skiriasi paskyrimo momentas bei proceso dalyvių galimybė pareikšti nuomonę dėl teikiamų klausimų.

2.2. Pavesto tyrimo atlikimas ir įforminimas

Surašius atitinkamą procesinį dokumentą (nutartį arba užduotį), jis kartu su reikiama medžiaga siunčiamas nurodytai įstaigai arba įteikiamas konkrečiam asmeniui.

BPK 209 str., reglamentuojančiame ekspertizės skyrimo tvarką ikiteisminio tyrimo metu, nurodyta, kad, ekspertizės įstaigose ekspertizės atliekamos laikantis šių įstaigų nuostatuose nustatytos tvarkos. Tai vienintelė nuostata, kalbanti apie ekspertizės atlikimą ikiteisminio tyrimo metu. Ši nuostata vertinama, kaip nekorektiška specialiųjų žinių taikymo požiūriu, kadangi ekspertizės turėtų būti atliekamos, laikantis jų atlikimo metodikų, o ne pagal ekspertinių įstaigų nuostatus.¹²⁷ Su tokio vertinimu sutikti negalime.

Įstatymų leidėjas, įrašydamas tokią taisyklę nustatė, kad tam tikri klausimai (susiję su ekspertizės atlikimo procesu, pavyzdžiui, kuris ekspertas atliks ekspertizę) turi būti

¹²⁵ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras (1-220 straipsniai). I-IV dalys. Vilnius, 2003, p. 553.

¹²⁶ Žr. Ekspertizių (tyrimų) atlikimo LTEC nuostatų 22 – 34 punktus, ir Objektų tyrimų ir ekspertizių atlikimo Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centre bei teritorinių policijos įstaigų kriminalistinių tyrimų padalinuose nuostatų 16-30 punktus.

¹²⁷ JUŠKEVIČIŪTĖ, Janina. Specialiųjų žinių naudojimo formų Lietuvos baudžiamajame procese optimizavimas. Jurisprudencija, 2006, t. 11(89), p. 21.

sprendžiami pačioje įstaigoje. Šiuo atveju, įstatymų leidėjas naudodamas terminą „ekspertizė“, kalbėjo apie ekspertizę kaip apie procesą, o ne kaip apie patį tyrimą. Atsižvelgiant į tai ir turi būti vertinama pateikta nuostata.

LTEC ekspertizių atlikimo tvarką nustato Ekspertizių (tyrimų) atlikimo Lietuvos teismo ekspertizių centre nuostatai. Šiuose nuostatuose nustatytas ekspertizės atlikimo pradžios momentas, susipažinimo su tyrimo medžiaga bei prašymų dėl papildomos medžiagos pateikimo tvarka, ekspertizės atlikimas negavus papildomos medžiagos, ekspertizės atlikimo vieta, akto įforminimo reikalavimai, atvejai, kai ekspertizė (tyrimas) neatliekama, o nutartis (užduotis) atlikti ekspertizę (tyrimą) ir medžiaga yra gražinama raštu, bendradarbiavimo su kitomis ekspertinėmis įstaigomis tvarka, ekspertizės (tyrimo) medžiagos valdymas (grąžinimas). Objektų tyrimų ir ekspertizių atlikimo Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centre bei teritorinių policijos įstaigų kriminalistinių tyrimų padaliniuose nuostatuose reglamentuojami analogiški su ekspertizės atlikimu susiję klausimai. Tačiau nuostatuose nustatyta tvarka taikoma tik ekspertinėse įstaigose dirbantiems asmenims.

Ekspertizės atlikimui teisme BPK nustatytos net kelios taisyklės (žr. BPK 286 str.), t.y. atvejai, kad ekspertas turi surašyti aktą, kad negalima pateikti išvados, jau aptarta eksperto teisė, nustatius reikšmingas bylai aplinkybes, dėl kurių jam nebuvo pateikta klausimų, nurodyti jas ekspertizės akte. Šiame straipsnyje taip pat numatyta galimybė, skelbti bylos nagrinėjimo teisme pertrauką. Manytume, kad ir paskyrus ekspertizę bylą nagrinėjant teisme turi būti vadovaujama ekspertinių įstaigų vidaus aktais.

Specialisto tyrimo atlikimą ikiteisminio tyrimo metu BPK reguliuoja šiek tiek plačiau. 205 str. nustatyta, kad objektai tiriami jų radimo vietoje, o objektai, kuriems ištirti reikia daug laiko arba kuriuos būtina tirti techninėmis priemonėmis, gali būti tiriami laboratorijoje arba kitoje vietoje, kur yra tam reikalingos sąlygos. 206 str. nustatyti tam tikrų objektų tyrimo ypatumai. Žmogaus kūnas ar lavonas, palaidotas lavonas, asmens psichika, asmens būstas ar tarnybinės patalpos, kurios nėra įvykio vieta – objektai, kuriuos tiriant gali būti pažeidžiamos svarbiausios asmens teisės, todėl numatyta tvarka turi užtikrinti, kad pažeidimo bus išvengta. Remiantis BPK 287 str. šios taisyklės taikomos ir bylą nagrinėjant teisme, nes jokių papildomų taisyklių įstatymai nenumato.

2.2.1. išvados įforminimas

Aktas, kuriame įforminami rezultatai, turi aiškiai ir koncentruotai perduoti tyrimą atlikusio subjekto išvadas apie pateiktus objektus. Šis aktas svarbus tuo, kad jame

atsispindi jį pateikusio asmens darbas, be to, jis pasiekia daug daugiau žmonių, negu kiti specialias žinias taikančio subjekto darbo aspektai. Dėl šių priežasčių į išvados surašymą turi būti žiūrima ypač atsakingai.¹²⁸

Įstatymuose ir kituose norminiuose teisės aktuose įtvirtintas išvados įforminimo akto turinys ir struktūra įpareigoja specialias žinias taikantį subjektą surašyti išvadą pakankamai išsamiai ir motyvuotai, o ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui, ikiteisminio tyrimo teisėjui ir teismui suteikia informaciją, reikalingą šio akto įvertinimui.

BPK 88 str. nurodo, kad ekspertas, atlikęs reikiamus tyrimus, surašo ekspertizės aktą. „Šis aktas yra vienintelis procesinis dokumentas, kuriame ekspertas pateikia išvadą.“¹²⁹ Ekspertizės akto turinį reglamentuoja BPK, TEĮ bei ekspertinės įstaigos vidaus teisės aktai (ekspertizių (tyrimų) atlikimo), kurie, kaip minėta, detalizuoja, konkretizuoja įstatymo nuostatas.

Pagal BPK 88 str. ir TEĮ 24 str. teismo ekspertizės aktas susideda iš trijų dalių: 1. įžanginės; 2. tiriamosios; 3. išvadų. Kiekvienos akto sudedamosios dalies turinys reglamentuotas labai išsamiai. Įžanginėje dalyje turi būti nurodoma: ekspertizės akto surašymo data ir vieta; nutartis skirti teismo ekspertizei; ekspertizei pateikta medžiaga ir klausimai; teismo eksperto duomenys (vardas, pavardė, išsilavinimas, specialybė, eksperto kvalifikacija, darbo ekspertu stažas); tyrimų pradžios ir pabaigos datos; papildomos medžiagos pareikalavimo ir gavimo data; atliekant ekspertizę dalyvavę asmenys.

Ekspertizių atlikimo nuostatuose nurodyta, kad įžanginėje dalyje taip pat turėtų būti nurodoma tyrimo objektų ir lyginamųjų pavyzdžių pažymėjimas specialiais atspaudais, bylos aplinkybės, susijusios su ekspertizės dalyku, pateikti tyrimo objektai ir pavyzdžiai lyginamajam tyrimui atlikti ir kt.

Šiuose nuostatuose nurodyta ir tai, kad ekspertizės akte surašytų klausimų ekspertui formuluotė turi atitikti pateiktą nutartyje skirti ekspertizei. Kaip minėjome, ekspertas turi teisę performuluoti jam pateiktus klausimus. Jei šia teise pasinaudoja, turi apie tai parašyti pastabą: „Ekspertas redagavo klausimus, nekeisdamas jų prasmės“. Jeigu ekspertas savo iniciatyva ištyrė klausimus, kurie jam nebuvo pateikti, jis tuos klausimus nurodo atskirai po klausimų, kurie buvo suformuluoti nutartyje skirti ekspertizei. Įžanginėje dalyje taip pat turi būti eksperto pasirašytinas patvirtinimas, kad jis dėl BPK 163 str. nustatytų procesinės prievartos priemonių taikymo už neteisėtą atsisakymą vykdyti savo pareigas ir

¹²⁸ INMAN, Keith, RUDIN, Norah. Principle and Practice of criminalistics: The Profession of Forensic Science, 2000, p. 274.

¹²⁹ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras (1-220 straipsniai). I-IV dalys. Vilnius, 2003, p. 223.

dėl baudžiamosios atsakomybės pagal BK 235 straipsnį už melagingos išvados pateikimą yra įspėtas.

Tiriamajoje ekspertizės akto dalyje nurodoma: ekspertui ištirti pateikti objektai, jų būklė ir jų apžiūros rezultatai; atlikti tyrimai, jų metu naudoti metodai ir priemonės; gauti rezultatai ir motyvuotas jų įvertinimas. Nuostatai, konkretinantys įstatymo nuostatas, papildomai numato, kad šioje dalyje taip pat turi būti nurodoma: tyrimo objektų pakuotės būklė ir kaip objektai pristatyti; kokius objektus ekspertas tyrė; kokie tyrimai daryti, kokie tyrimo metodai ir priemonės buvo taikomos; bandymo ar tyrimo metodo atlikimo sąlygos; kokiais norminiais dokumentais – nutarimais, įsakymais, instrukcijomis vadovavosi ekspertas, atsakydamas į pateiktus klausimus; atskirų tyrimo etapų ir visų gautų rezultatų įvertinimas kaip pagrindas atitinkamoms ekspertizės išvadoms formuluoti ir kt. „Jeigu tiriant objektas buvo sunaikintas ar sugadintas, tai nurodoma tiriamajoje ekspertizės akto dalyje. Tais atvejais, jeigu padarytos naujos ekspertizės išvada nesutampa su pirminės ekspertizės išvada, tiriamajoje dalyje nurodomos skirtumo priežastys. Šioje dalyje taip pat nurodoma, kodėl negalima buvo atsakyti į atskirus pateiktus klausimus.“¹³⁰

Tiriamoji ekspertizės akto dalis turi būti dėstoma taip, kad ją suprastų ne tik specialų išsilavinimą turintys asmenys, bet ir visi proceso dalyviai, dėstoma aiškiai, glaustai ir logiškai, vengiant specialių terminų. Jeigu specialūs terminai būtini, jie turi būti paaiškinti. Ekspertinio tyrimo procesas iliustruojamas vaizdine medžiaga (fotonuotraukomis, planais, brėžiniais, schemomis ir pan.), kuri pridedama prie ekspertizės akto, pateikus į ją nuorodas. Pridėta prie ekspertizės akto vaizdinė medžiaga yra sudedamoji ekspertizės akto dalis.

Teismo ekspertizės akto išvadose suformuluojami motyvuoti atsakymai į visus pateiktus klausimus. „Jie išdėstomi tokia tvarka, kokia buvo surašyti klausimai įžanginėje ekspertizės akto dalyje, į kiekvieną klausimą turi būti atsakyta iš esmės arba nurodoma, kad negalima to padaryti. Visi atsakymai turi būti aiškūs ir tikslūs. Jeigu išvados negalima suformuluoti be detalaus tyrimo rezultatų, išdėstyti tiriamajoje ekspertizės akto dalyje ir išsamiai atsakančių į pateiktą klausimą, aprašymo, duodama nuoroda į tiriamąją akto dalį. Jeigu ekspertas, darydamas ekspertizę, pateikė išvadas savo iniciatyva, jos išdėstomos atskirai po pagrindinių išvadų.“¹³¹

¹³⁰ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras (1-220 straipsniai). I-IV dalys. Vilnius, 2003, p. 225.

¹³¹ Objektų tyrimų ir ekspertizių atlikimo Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centre bei teritorinių policijos įstaigų kriminalistinių tyrimų padalinuose nuostatai.

Ekspertizės aktas surašomas specialiame blanke, jį pasirašo tyrimą atlikęs ekspertas, kurio parašas patvirtinamas įstaigos antspaudu. Ekspertizės akto priedai (fotolentelės, brėžiniai, diagramos, žiniaraščiai ir pan.) irgi yra eksperto pasirašomi ir patvirtinami antspaudu. Ekspertizė aktas ir priedai surašomi dviem egzemplioriais, kurių vienas siunčiamas ikiteisminio tyrimo teisėjui ar teismui, o kitas lieka ekspertizės įstaigoje.¹³²

Be ekspertizės akto, ekspertas taip pat gali surašyti eksperto aktą, kad negalima pateikti išvados (BPK 86 str. 2 d.). Šis aktas taip pat susideda iš trijų dalių: įžanginės, motyvuojamosios ir baigiamosios. Įžanginės dalies turinys analogiškas ekspertizės akto įžanginei daliai. Motyvuojamojoje dalyje nurodomos priežastys, kodėl negalima pateikti išvados. Baigiamojame dalyje konstatuojama, kad negalima pateikti išvados. Aktą pasirašo ekspertas¹³³.

Pasitaiko atvejų, kuomet proceso dalyviai klysta, kai ekspertas ekspertizės akte pateikia nekategorišką išvadą, manydami, jog tai aktas, kad negalima pateikti išvados. Tačiau „nekategoriškų (tikėtinų) išvadų pateikimas nėra atsisakymas pateikti išvadą, nes pirmuoju atveju ekspertas vis tik pateikia išvadas, nors ir tikėtinas, o, atsisakius pateikti išvadas, jos iš viso nepateikiamos.“¹³⁴

Specialisto išvados įforminimą reglamentuoja BPK 90 str. Šiame straipsnyje nurodoma, kad atlikęs pavestą objektų tyrimą, specialistas pateikia išvadą. „Tačiau jis gali pateikti išvadą ir kitais atvejais, jeigu reikia specialiųjų žinių ir įgūdžių nusikalstamos veikos aplinkybėms nustatyti, pavyzdžiui, padaryti byloje sudėtingus skaičiavimus, įvertinti eksperimento rezultatus ir pan.“¹³⁵ Išvada surašoma atskiru dokumentu arba gali būti įrašoma į tyrimo veiksmo protokolą. Jei specialistas išvadą pateikia teismo pavedimu, ji gali būti įrašyta į teisiamojo posėdžio protokolą.

BPK 90 str. 3 d. nustatytas specialisto išvados turinys. Specialisto išvadoje nurodoma: specialisto asmens duomenys – vardas, pavardė, išsilavinimas, specialybė, kvalifikacija; tirti objektai; naudoti tyrimo metodai ir techninės priemonės; specialisto nustatytos aplinkybės, turinčios reikšmės nusikalstamai veikai tirti. Prie specialisto išvados pridedama vaizdinė medžiaga.

Iš esmės specialisto išvados turinys toks pats kaip ir ekspertizės akto. Tokią išvadą patvirtina ir ekspertinių įstaigų nuostatai, detalizuojantys išvados turinį. Pagal LTEC

¹³² Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras (1-220 straipsniai). I-IV dalys. Vilnius, 2003, p. 225-226.

¹³³ Ekspertizių (tyrimų) atlikimo Lietuvos teismo ekspertizių centre nuostatai.

¹³⁴ LAT baudžiamųjų bylų skyriaus 2006 m. gegužės 16 d. nutartis b.b. pagal Nr. 2K-453/2006, kat. 2.1.2.11.; 2.1.4.12.; 2.1.15.2.5. (S).

¹³⁵ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras (1-220 straipsniai). I-IV dalys. Vilnius, 2003, p. 230.

nuostatus specialisto išvada taip pat susideda iš įžanginės, tiriamosios dalies ir išvadų. LTEC surašytai specialisto išvadai taikomi ekspertizės akto įforminimo ir dalių turinio reikalavimai.¹³⁶ Nors specialisto išvada nėra ekspertizės akto variantas, o atskira įrodomosios informacijos rūšis, todėl tuo ir turėtų būti vadovaujamosi keliant aptartus reikalavimus specialisto išvados turiniu,¹³⁷ tačiau praktiškai įforminimo atžvilgiu specialisto pateikiama išvada sulyginama su ekspertizės aktu.

Buvo siūlyta, kad specialistas savo išvadą turėtų pateikti glaustai išdėstydamas raštu. Specialistui nėra reikalo smulkiai aprašinėti visos tyrimo procedūros, jis turi pateikti tik galutinį rezultatą, turintį reikšmės bylai svarbioms aplinkybėms nustatyti. Visą medžiagą, atspindinčią tyrimo eigą, specialistas turėtų saugoti pas save ir pateikti ją įgaliojamam asmeniui pareikalavus.¹³⁸ Šis siūlymas neperkeltas į teisės normas. Tačiau, pavyzdžiui, Rusijoje susiklostė praktika, pagal kurią būtent, specialisto išvada surašoma labai trumpai, neaprašomi naudoti metodai. Tokia praktika kritikuojama, kadangi toks išvados išdėstymas labai apsunkina išvados, kaip savarankiško dokumento vertinimą.¹³⁹

Kad specialisto išvada būtų galima pasinaudoti, ji turi būti aiški, suprantama ir specialiųjų žinių neturinčiam asmeniui. Specialisto išvadai keliami aukšti reikalavimai, ir daro pateikiamą išvadą aiškesnę bei patikimesnę. Išsamiai išdėsčius išvadą (t.y. nurodant ne tik gautas išvadas) ją gali paaiškinti ir išvados nepateikęs specialistas. Be to, nekyla tyrimo medžiagos saugojimo problema. Todėl manome, kad nereiktų labai supaprastinti specialisto išvados įforminimo.

Kai specialistas dalyvauja atliekant tyrimo veiksmą, jo išvada įrašoma į tyrimo veiksmo protokolą. Tačiau išvada įforminama tokiu būdu, tik kai specialisto atliekamas tyrimas nesudėtingas, rezultatų įvertinimas nereikalauja daug laiko, taip pat jei objektus nebūtina tirti kitoje vietoje, nei vykdomas tyrimo veiksmas. Priešingu atveju išvada įforminama atskiru dokumentu. Po išvada, įrašyta į tyrimo veiksmo protokolą, specialistas pasirašo.

Į tyrimo veiksmo protokolą įrašomos išvados turinys skiriasi nuo išvados pateikiamos atskirame dokumente. „Kai specialisto išvada įrašoma į tyrimo veiksmo protokolą, joje pakanka glaustai nurodyti aplinkybes, turinčias reikšmės nusikalstamai veikai tirti, nes jau iš paties tyrimo veiksmo protokolo kitų dalių yra aišku, kokie objektai

¹³⁶ Objektų tyrimų ir ekspertizių atlikimo Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centre bei teritorinių policijos įstaigų kriminalistinių tyrimų padalinuose nuostatuose numatytas toks pats akto turinys.

¹³⁷ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras (1-220 straipsniai). I-IV daly. Vilnius, 2003, p. 231-232.

¹³⁸ RINKEVIČIUS, Jurgis. Specialisto atliekamas tyrimas ir ekspertizės darymas. Iš Teismo ekspertizės aktualijos. Mokslinės konferencijos tezės. Vilnius, 1991, p. 10.

¹³⁹ Уголовный процесс России. Санкт-Петербург, 2004, p. 263.

ir kokiais būdais buvo tirti, tyrimo veiksmo protokole taip pat nurodomi reikiami duomenys apie dalyvavusį atliekant tyrimo veiksmą.¹⁴⁰

Teismo posėdžio protokole taip pat nurodomos tik bylai reikšmingos aplinkybės, po taip įforminta išvada, specialistas pasirašo.

2.3. Susipažinimas su rezultatais ir jų panaudojimas

Įforminta specialisto išvada (jei ji surašoma kaip atskiras dokumentas) išsiunčiama ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui ar teismui davusiam užduotį, eksperto išvada – prokurorui, iniciavusiam ekspertizės skyrimą ikiteisminio tyrimo metu, arba teismui. Pateiktas dokumentas yra savarankiškas įrodomųjų duomenų šaltinis. Norėdami juo pasinaudoti įrodinėjant bylos aplinkybes asmenys turi susipažinti su pateikta išvada, kuri turi būti išsami ir aiški.

Prokuroras ikiteisminio tyrimo metu gavęs ekspertizės išvadą ar eksperto aktą, kad negalima duoti išvados, pagal BPK 211 str. raštu praneša apie tai suinteresuotiems asmenims ir nurodo, kur ir kada galima susipažinti su ekspertizės aktu. Dėl susipažinimo su ekspertizės aktu surašomas protokolas. Susipažįstant su protokolu ekspertas nedalyvauja, jam negalima pateikti klausimų, jei ekspertizės aktas neaiškus ar neišsamus. Ekspertizės akto papildymas ar paaiškinimas ikiteisminio tyrimo metu apklausiant ekspertą nenumatytas.

Jei kyla neaiškumų dėl ekspertizės akte pateiktos išvados, abejojama jos išsamumu ir pagrįstumu, taip pat yra kelių ekspertų išvadų prieštaravimų, gali būti nutartimi skiriama papildoma arba pakartotinė ekspertizė¹⁴¹ – vėl kartojama sudėtinga skyrimo procedūra, ilgai trunkantis ir brangus tyrimas.

Šią problemą siūloma spręsti nustatant, kad ekspertas atlikęs ekspertizę gali dalyvauti, susipažįstant su ekspertizės aktu, kuriam proceso dalyviai gali užduoti klausimus, susijusius su atlikta ekspertize ir pateiktu ekspertizės aktu. Pateikti ekspertui klausimai ir jo atsakymai turėtų būti fiksuojami protokole.¹⁴² Iš esmės sutiktume su pateiktu siūlymu, tik nemanome, kad reikia keisti nustatytą reglamentavimą, nustatant, kad ekspertas gali būti apklausiamas ikiteisminio tyrimo metu. Ekspertas, pateikęs

¹⁴⁰ GODA, Gintaras, KAZLAUSKAS Marcelis, KUČONIS, Pranas. Baudžiamojo proceso teisė. Vilnius, 2005, p. 208.

¹⁴¹ BPK tiesiogiai nenumato papildomos ar pakartotinės ekspertizės galimybės ikiteisminio tyrimo metu, tačiau taip pat nenurodo, kiek kartų tas pats objektas gali būti tiriamas. Tas pats taikytina ir specialisto atliekamam tyrimui.

¹⁴² JUŠKEVIČIŪTĖ, Janina. Specialiųjų žinių naudojimo formų Lietuvos baudžiamajame procese optimizavimas. Jurisprudencija, 2006, t. 11(89), p. 25.

ekspertizės aktą gali būti šaukiamas kaip specialistas. Šiuo atveju tik turėtų būti nustatoma, kad jei kviečiamas specialistas ekspertizės aktui paaiškinti, apie tai turi būti informuojami suinteresuoti asmenys.

Su ikiteisminio tyrimo metu pateikta specialisto išvada susipažinti ikiteisminio tyrimo metu galima tik BPK 181 str. nustatyta tvarka – naudojantis teise susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis. Šia teise gali pasinaudoti įtariamasis ir jo gynėjas bei nukentėjusysis ir jo atstovas pateikdami prašymą prokurorui. Prokuroras gali neleisti susipažinti su dalimi ar visais ikiteisminio tyrimo duomenimis, jei toks susipažinimas galėtų pakenkti ikiteisminio tyrimo sėkmei.

Susipažinimo su ikiteisminio tyrimo medžiaga uždraudimo sąlyga – „galėtų pakenkti ikiteisminio tyrimo sėkmei“ – pakankamai abstrakti. BPK komentaro autoriai nurodo, kad „prokuroras paprastai turėtų leisti susipažinti su tyrimo veiksmų, apie kurių atlikimą visuotinai žinoma, protokolais, pavyzdžiui, įvykio vietos apžiūros, kratos, poėmio ir pan. atvejais“¹⁴³, todėl su specialisto išvada dažniausiai turėtų būti leidžiama susipažinti. Nors, pavyzdžiui, jei iš pateiktos išvados būtų galima suprasti, kad ikiteisminio tyrimo metu taikomos ne viešo pobūdžio procesinės prievartos priemonės, prokurorui rekomenduojama prašymo, leisti susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga, netenkinti.¹⁴⁴

Pagal BPK 181 str. 2 d. su ikiteisminio tyrimo medžiaga, o taip pat ir su pateiktomis specialisto išvadomis, turi būti leista susipažinti jei ikiteisminis tyrimas baigtas ir yra rašomas kaltinamasis aktas.

Jei specialisto išvada įrašoma į tyrimo veiksmų protokolą, tai su ja gali susipažinti visi dalyvavę atliekant ikiteisminio tyrimo veiksmą (BPK 179 str.). Tokiu atveju galima teikti pastabas, dėl pateiktos išvados, tačiau specialistas nėra įpareigotas į jas atsakyti, jei tokio nurodymo nedavė įgaliotas asmuo.

BPK tiesiogiai nenumato galimybės patikslinti specialisto pateiktą išvadą ar išsiaiškinti kylančius su išvada susijusius klausimus, tačiau ikiteisminio tyrimo pareigūnas ir prokuroras turi teisę kviešti specialistą, kad šis pateiktų paaiškinimus jo kompetencijos klausimais, taigi gali būti paklaustas ir apie pateiktą išvadą. Kiti proceso dalyviai, norėdami, kad duota išvada būtų paaiškinta, gali kreiptis į prokurorą su prašymu šaukti specialistą.

Galimybė įtariamajam ir jo gynėjui, nukentėjusiajam ir jo atstovui susipažinti su ikiteisminio tyrimo metu pateikta specialisto išvada yra ribota, o kitiems suinteresuotiems

¹⁴³ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras (1-220 straipsniai). I-IV dalys. Vilnius, 2003, p. 472.

¹⁴⁴ Ten pat.

asmenims (pavyzdžiui, civiliniam ieškovui, civiliniam atsakovui) iš esmės nenumatyta. Dėl to pasinaudoti pritaikytomis specialisto specialiosiomis žiniomis ikiteisminio tyrimo metu beveik neįmanoma. Ekspertizės metu gautais duomenimis visi proceso dalyviai gali naudotis vienodai.

Turintys galimybę susipažinti su specialisto išvada, gali teikti prašymus prokurorui dėl papildomo ar pakartotinio tyrimo atlikimo, kuri galima būtų pavesti tam pačiam ar kitam specialistui.

Ikiteisminio tyrimo metu atlikus tyrimą (objektų tyrimą ar ekspertizę) surašytas nustatytos formos specialiųjų žinių taikymo aktas pridedamas prie bylos. Baigus ikiteisminį tyrimą šie aktai kartu su kita bylos medžiaga perduodami į teismą. Jei teismas nusprendžia, kad pateikta išvada nepakankamai aiški ar išsami (pavyzdžiui, suabejoti pateikta išvada gali priversti kaltinamojo, gynėjo pateikta medžiaga), bet ji gali būti paaiškinta ar papildyta apklausiant išvadą pateikusį subjektą, ekspertas ir specialistas gali būti šaukiami į teismą apklausai.

Pagal BPK 284 str. 4 d. specialistas apklausiamas laikantis liudytojų apklausos taisyklių. Vadinasi, prieš duodant parodymus specialistas turi būti prisaikdintas, turi būti nustatyti specialisto santykiai su kaltinamuoju, tada užduodami klausimai BPK 275 str. nustatyta tvarka. Specialistas turi būti apklausiamas nedalyvaujant kitiems liudytojams. Eksperto apklausai nustatytas vienintelis reikalavimas - ekspertas apklausiamas laikantis BPK 275 str. nustatytos klausimų uždavimo tvarkos.

Apklausiant ekspertą, jis neįspėjamas dėl atsakomybės. Ekspertu dažniausiai skiriamas asmuo įrašytas į ekspertų sąrašą, o prieš įrašant jį į Lietuvos Respublikos teismo ekspertų sąrašą, privalo prisiekti. Teismo ekspertas, prisiekęs įrašant jį į Lietuvos Respublikos teismo ekspertų sąrašą, atleidžiamas nuo priesaikos teisme ir laikomas įspėtu dėl atsakomybės už melagingos išvados ir paaiškinimų davimą (TEĮ 10 str. 5 d.). „Teisiamojo posėdžio pirmininkas tik primena ekspertui prieš apklausą, kad jis dėl atsakomybės įspėtas ir prisaikdintas“.¹⁴⁵ BPK 210 str. nurodyta, kad prieš skiriant ekspertizę, ikiteisminio tyrimo teisėjas išaiškina asmeniui, neįtrauktam į ekspertų sąrašą, eksperto teises bei pareigas, priima jo priesaiką ir įspėja jį dėl atsakomybės. TEĮ 25 str. nustato, kad tokiu atveju jis prisiekia kaip ekspertas. Apie tai, kad asmuo įspėtas dėl atsakomybės ir prisiekė pažymima jo pateikto ekspertizės akto įžanginėje dalyje. Todėl manome, kad ir apklausiant asmenį, kuris neįrašytas į ekspertų sąrašą atliko ekspertizę ir

¹⁴⁵ GODA, Gintaras, KAZLAUSKAS Marcelis, KUČONIS Pranas. Baudžiamojo proceso teisė. Vilnius, 2005, p. 436.

pateikė išvadą, taip pat užtenka priminti, kad jo priesaika, duota ikiteisminio tyrimo teisėjui ar teismui, galioja.

Jei teismas nustato, kad tyrimas atliktas kokybiškai, o surašytas aktas yra pakankamai aiškus ir išsamus, specialistas ar ekspertas į teisiamąjį posėdį nekviečiami. Tokiu atveju aktas teismo posėdyje paskelbiamas tyrimą atlikusiam subjektui nedalyvaujant. Toks šio akto paskelbimas teisme reiškia, kad išvada teisiamajame posėdyje yra ištirta ir ja galima remtis nuosprendyje kaip įrodymu.¹⁴⁶

Pateikta išvada galima remtis ne tik teismo nuosprendyje, konstatuojant nustatytas aplinkybes, tačiau taip pat ir viso proceso metu įrodinėjant tas aplinkybes buvus. „Įrodinėjimas yra viena svarbiausių baudžiamojo proceso sudėtinių dalių ir viena pagrindinių baudžiamojo proceso subjektų veiklos krypčių. Ši veikla viena ar kita forma vykdoma visose baudžiamojo proceso stadijose.“¹⁴⁷ Įrodinėjimo veikla apima ir duomenų, kurie padeda nustatyti reikšmingas bylos išsprendimui aplinkybes, vertinimą.

Įrodymai vertinami norint įsitikinti jų teisingumu, pagrįstumu, nustatyti jų įrodomąją vertę. G. Juodkaitė-Granskienė pateikia teismo ekspertizės išvadų vertinimo sąvoką,¹⁴⁸ kuria remiantis galima teigti, kad eksperto ar specialisto pateiktų išvadų vertinimas – tai tam tikras procesas, kai įrodymų vertinimo subjektas visapusiškai, išsamiai, tiesiogiai analizuoja pateiktą išvadą, vadovaudamasis materialiniais ir procesiniais įstatymais bei teisine sąmone, kurie suformuoja vertinimo subjekto vidinį įsitikinimą apie išvados įforminimo aktą kaip tam tikros bylos aplinkybės įrodymą, turintį reikšmę arba jos neturintį įrodinėjimo procese ir priimant nuosprendį.

Kaip nurodo BPK komentaro autoriai, kai kada pastebima nekritiško ekspertų išvadų įvertinimo tendencija, todėl būtina pažymėti, kad eksperto išvada neturi pranašumų, lyginant su kitais įrodymais. Naujajame kodekse nėra nuostatos, kuri buvo anksčiau galiojusiam BPK, numatančios lyg ir išskirtinę ekspertizės akto įrodomąją galią, įtvirtinančios taisyklę, kad „ekspertizės aktas kvotėjui, tardytojui, prokurorui ir teismui neprivalomas, tačiau kvotėjo, tardytojo, prokuroro ar teismo nesutikimas su eksperto išvada turi būti jų motyvuojamas atitinkamai nutarime, nutartyje, ar nuosprendyje“¹⁴⁹. Tačiau net esant tokiam reglamentavimui buvo vertinama, kad

¹⁴⁶ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras (221-461 straipsniai). V-XI dalys. Vilnius, 2003, p. 156, 158.

¹⁴⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo biuletenis. Teismų praktika, 2007, Nr. 27, p. 320.

¹⁴⁸ JUODKAITĖ-GRANSKIENĖ, Gabrielė. Teismo ekspertizės išvadų vertinimas. Jurisprudencija, 2001, t. 22(14), p. 82.

¹⁴⁹ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras (1-220 straipsniai). I-IV dalys. Vilnius, 2003, p. 226.

„eksperto išvadai negalima teikti jokios iš anksto nustatytos galios ir ji neturi pranašumo kitų įrodymų atžvilgiu.“¹⁵⁰

Sąlyginį pranašumą pateikta išvada, galima sakyti, turi nukentėjusiojo ir liudytojo, kuriems taikomas anonimiškumas, parodymų atžvilgiu, nes „įstatymas nedraudžia apkaltinamojo nuosprendžio grįsti vien tik specialisto (specialistų) išvada (išvadomis). BPK 301 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad apkaltinamasis nuosprendis negali būti pagrįstas vien tik nukentėjusiųjų ar liudytojų, kuriems taikomas anonimiškumas, parodymais.“¹⁵¹ Ta pati taisyklė galioja ir ekspertui. Tačiau tai vienintelis šių duomenų pranašumas.

Teismų praktikos apžvalgoje nurodoma, kad „specialisto išvadoje ar ekspertizės akte esantys duomenys, atitinantys BPK 20 straipsnyje nustatytus reikalavimus, yra įrodymai ir vertinami vadovaujantis tomis pačiomis taisyklėmis, kaip ir kiti įrodymai – pagal teisėjo vidinį įsitikinimą, pagrįstą išsamiau ir nešališku visų bylos aplinkybių išnagrinėjimu, vadovaujantis įstatymu. Tačiau ekspertizės akto ir specialisto išvados, kaip įrodymų šaltinio, vertinimas turi specifiką, kurią lemia tai, kad aplinkybes, turinčias reikšmės bylai išspręsti, nustato asmuo, turintis specialių žinių. Teisėjai, vertinantys ekspertizės akte ar specialisto išvadoje pateiktus duomenis, tokių žinių neturi, nes priešingu atveju nereikėtų skirti ekspertizės ar kviesti specialisto. Vertinant ekspertizės aktą ar specialisto išvadą, turi būti patikrintas ir įvertintas ne tik jų sąsajumas (liečiamumas) ir leistinumas, bet ir kai kurios kitos aplinkybės, būtent: ekspertui ar specialistui pateiktos medžiagos išsamumas, pakankamumas ir kokybiškumas; ekspertui ar specialistui pateiktų pradinių duomenų teisingumas; ekspertui ar specialistui pateiktos medžiagos ištyrimo visapusiškumas; taikytų metodų mokslinis pagrįstumas ir tinkamumas; ar ekspertas ar specialistas neviršijo savo specialių žinių ribų ir ar nesprendė klausimų, kurie viršija jo kompetencijos ribas, ir pan.“¹⁵²

Teisės mokslininkai nurodo, kad “ekspertinis tyrimas, neabejotinai išsamesnis, aukštesnio lygio ir dėl to patikimesnis.“¹⁵³ Specialisto išvada laikoma „žymiai žemesnė pagal kokybę“¹⁵⁴, tačiau klysta manantys, kad specialisto išvada, kaip įrodymų šaltinis, yra menkesnė už ekspertizės aktą.¹⁵⁵

¹⁵⁰ Lietuvos TSR baudžiamojo proceso kodekso komentaras. Vilnius, 1989, p. 85.

¹⁵¹ LAT baudžiamųjų bylų skyriaus 2006 m. gegužės 16 d. nutartis b.b. Nr. 2K-454/2006, kat. 2.1.4.12.; 2.1.7.; 2.2.5.6. (S).

¹⁵² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo biuletenis. Teismų praktika, 2007, Nr. 27, p. 373.

¹⁵³ STUNGYS, Kęstutis. Specialiųjų žinių samprata ir panaudojimo ypatumai. Jurisprudencija, 2004, Nr. 52(44), p. 82.

¹⁵⁴ JUŠKEVIČIŪTĖ, Janina. Specialiųjų žinių naudojimo formų Lietuvos baudžiamajame procese optimizavimas. Jurisprudencija, 2006, t. 11(89), p. 22.

¹⁵⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo biuletenis. Teismų praktika, 2007, Nr. 27, p. 376.

III. ISTORINĖ SPECIALIŲ ŽINIŲ TAIKYMO FORMŲ KAITA

Taip specialiųjų žinių taikymo formas reglamentuoja dabartinis BPK. Tačiau toks reguliavimas neatsirado iškart, priėmus naująjį BPK. Specialiosios žinios buvo naudojamos, o taip pat ir taikomos ir iki naujojo proceso kodekso. Šioje dalyje apžvelgsime, kaip keitėsi specialiųjų žinių taikymo formos.

Teisės mokslininkai įvardija tuos pačius teisės aktus, kaip turėjusius didžiausią įtaką specialiųjų žinių panaudojimui. Tokie aktai yra:

- 1) Pataisytas 1864 m. Carinės Rusijos baudžiamojo proceso įstatymas (parengtas pagal 1914 m. redakciją).
- 2) Rusijos Federacijos Baudžiamojo proceso kodeksas, priimtas 1923 m.
- 3) Baudžiamojo proceso kodeksas, patvirtintas 1961 m. birželio 26 d. įstatymu.
- 4) 1967 m. spalio 27 d. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas „Dėl Lietuvos TSR Baudžiamojo ir Baudžiamojo proceso kodeksų pakeitimų ir papildymų.“
- 5) 1991 m. gruodžio 10 d. įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso pakeitimo ir papildymo“;
- 6) Lietuvos Respublikos Seimo 1993 m. birželio 10 d. įstatymas “Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso, baudžiamojo ir administracinės teisės pažeidimų kodeksų pakeitimo ir papildymo“
- 7) Lietuvos Respublikos Seimo 1994 m. liepos 19 d. įstatymas Nr. I-551 „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo, pataisos darbų ir baudžiamojo proceso kodeksų pakeitimo;
- 8) 2003 m. įsigaliojęs Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas;

Kaip nurodoma, 1918 m. atkūrus Lietuvos valstybę, šiek tiek pataisytas liko galioti carinės Rusijos 1864 m. Baudžiamojo proceso įstatymas“ rusų kalba. 1924 m. buvo parengtas jo vertimas – įstatymo projektas. Šiame projekte minėti žinovai (ekspertai). 1933 m. pasirodė „Vyriausiojo Tribunolo Valstybės Gynėjo padėjėjo M. Kavolio suredaguotas Baudžiamojo proceso įstatymas su komentarais,“ jame ekspertas ir žinovas įvardijami kaip atskiros figūros, tačiau skirtumai neaiškūs. Išanalizavus šiuos šaltinius J. Juškevičiūtė padarė išvadas, kad ekspertas ir žinovas – viena procesinė figūra. Jos pavadinimas priklausė nuo vertėjo valios.¹⁵⁶

¹⁵⁶ JUŠKEVIČIŪTĖ, Janina. Specialiųjų žinių panaudojimo tiriant nusikaltimus procesinių formų apžvalga. Jurisprudencija, 1998, t. 9(1), p. 102-104.

Vėliau autorė patikslino, kad „nusikaltimo tyrime žinovo (eksperto), t.y. asmens, disponuojančio specialiomis žiniomis, jų realizavimas pasireiškė dviem kryptimis: dalyvavimu apžiūrėjimuose ir ištyrimu. Ištyrimo pasireiškimo forma buvo ekspertizė, kurią įstatymas pripažino savarankišku įrodymu. Šiame įstatyme taip pat buvo minimas specialistas, kuris buvo pasitelkiamas atliekant „apžiūrėjimus“.

Tačiau apibendrinusi specialiųjų žinių reglamentavimą tarpukario Lietuvos baudžiamajame procese, autorė teigė, kad „įstatymas numatė tik vieną specialias žinias taikančią procesinę figūrą – žinovą (ekspertą), tačiau jo veikla pasireiškė dviem formomis: ekspertizės, kurios metu jis buvo savarankiška figūra, darymu, ir dalyvavimu apžiūrėjimuose, kurių metu jis tik buvo tardytojo padėjėjas, konsultantas, t.y. vykdė, kaip praktiniame nusikaltimų tyrime ir buvo vadinamas, specialisto funkcijas.“¹⁵⁷

Taigi jau atkūrus Lietuvos valstybę buvo numatyta specialiųjų žinių taikymo (ne tik panaudojimo) galimybė. Vienintelis specialiųjų žinių turintis subjektas galėjo specialiausias žinias ir naudoti („dalyvaudamas apžiūrėjimuose“) ir taikyti, atlikdamas ekspertizę.

1940 m. Lietuva okupuota ir prijungta prie Sovietų sąjungos. „Nuvertus smetoninį režimą ir atkūrus tarybų valdžią, tarybiniais valdžios organams teko spręsti sudėtingus politinius ir ekonominius uždavinius. Šie uždaviniai buvo sprendžiami palaipsniui, atsižvelgiant į jų svarbą naujos santvarkos kūrimui. Neįmanoma buvo iš karto, pirmosiomis tarybinės santvarkos dienomis sukurti ir visus naujus įstatymus, tarp jų ir baudžiamąjį proceso įstatymą.“¹⁵⁸ Tad po okupacijos liko galioti tas pats carinės Rusijos pakeistas baudžiamąjį proceso įstatymas, tik buvo „adaptuotas tarybinei santvarkai“, t.y. buvo panaikintos ir pakeistos baudžiamąjį proceso įstatymo normos, kurios aiškiai prieštaravo politiniams, ideologiniams bei ekonominiams uždaviniams ir kliudė kovoti su nusikaltimais. Reikšmingų pakeitimų, susijusių su specialiųjų žinių panaudojimu padaryta nebuvo.¹⁵⁹

1940 m. gruodžio 1 d. Lietuvoje (tuometinėje Lietuvos TSR) įsigaliojo Rusijos Tarybų Federacinės Socialistinės Respublikos (toliau tekste - RTFSR) baudžiamąjį proceso kodeksas, patvirtintas Visos Rusijos Centrinio Vykdomojo Komiteto 1923 m. vasario 15 d. nutarimu. Šis įstatymas galiojo iki 1941 m. liepos mėnesio, kai Lietuvą okupavo vokiečiai.

¹⁵⁷ JUŠKEVIČIŪTĖ, Janina. Specialisto instituto raida Lietuvos baudžiamajame procese. Jurisprudencija, 2005, t. 76(68), p. 14.

¹⁵⁸ DANISEVIČIUS, P., KAZLAUSKAS, M., PALSKYS, E. Lietuvos TSR baudžiamasis procesas. Vilnius, 1978, p. 23.

¹⁵⁹ Žr. ten pat, p. 24-27.

Lietuva Vokietijos buvo okupuota iki 1944 m. Ji buvo įvedusi savo teisės aktus, tačiau 1944 m. Lietuvą „išvadavus iš fašistinės okupacijos“, t.y. kai Lietuvą vėl okupavo Sovietų sąjunga, RTFSR baudžiamojo proceso kodekso taikymas atkurtas ir jame nebuvo padaryta pakeitimų, susijusių su specialiųjų žinių panaudojimu ar taikymu, manome, kad „fašistinės okupacijos metu, taip pat nebuvo įvesta esminių pakeitimų.

Rusijos Federacijos Baudžiamojo proceso kodeksas, priimtas 1923 m. Lietuvos Respublikoje veikė iki 1961 m. šiame kodekse kaip įrodymai įvardintos eksperto išvados¹⁶⁰. Šiame kodekse specialiųjų žinių panaudojimui buvo skirtas ne mažas dėmesys.

Buvo nustatyta, kad ekspertai kviečiami tada, kai per tardymą ar teisminį tyrimą būtinos specialios mokslo, meno, amatų žinios. Kodeksas numatė būtinosios ekspertizės atvejus. Ekspertas kviečiamas dalyvauti apžiūrose, patikrinimuose ir pateikti išvadą, t.y. galėjo dalyvauti dokumentų ir kitų materialaus pobūdžio daiktų apžiūroje, atliekant kratą, poėmį, įvykio vietos apžiūrą. Ekspertas tardymo metu išvadą davė jį apklausiant. Išvada buvo įrašoma į apklausos protokolą. Ekspertas turėjo teisę apskusti tardytojo veiksmus prokurorui, prokuroro – teismui, jei manė, kad šie subjektai pažeidžia jo teises. Ekspertas galėjo dalyvauti teisme, teismui pageidaujant pateikdavo žodinę išvadą. Išvada nebuvo privaloma teismui, bet nesutikimas su ja turėjo būti motyvuojamas.¹⁶¹ Iš to, kas išdėstyta, galima daryti išvadą, kad ekspertas specialiąsias žinias taikė, kadangi buvo nustatyta tvarka, kaip ekspertas šaukiamas įgaliotų pareigūnų, jo išvados davimo tvarka, išvados įforminimas. Išvada buvo įrodymas.

1958 m. gruodžio 25 d. buvo priimti „Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos ir sąjunginių respublikų baudžiamojo proceso pagrindai (toliau tekste – Pagrindai).“ Šiame teisės akte buvo „reglamentuota tik viena specialiųjų žinių panaudojimo forma – ekspertizė.“¹⁶² Remiantis šiuo Pagrindų nuostatais sąjunginėse respublikose, jų tarpe ir Tarybų Lietuvoje, buvo pradėta intensyviai ruošti nauji baudžiamojo proceso kodeksai. Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba 1961 m. birželio 26 d. patvirtino Lietuvos TSR Baudžiamojo proceso kodeksą (toliau tekste – 1961 m. BPK), kuris įsigaliojo tą pačią

¹⁶⁰ JUŠKEVIČIŪTĖ, Janina. Specialiųjų žinių panaudojimo tiriant nusikaltimus procesinių formų apžvalga. Jurisprudencija, 1998, t. 9(1), p. 103.

¹⁶¹ Plačiau žiūrėti: STUNGYS, Kęstutis. Specialiųjų žinių samprata ir panaudojimo ypatumai. Jurisprudencija, 2004, Nr. 52(44), p. 83-84.

¹⁶² JUŠKEVIČIŪTĖ, Janina. Specialiųjų žinių panaudojimo tiriant nusikaltimus procesinių formų apžvalga. Jurisprudencija, 1998, t. 9(1), p. 104.

metų rugsėjo 1 d.¹⁶³ Šiame kodekse atkartotas specialiųjų žinių reglamentavimas, numatytas Pagrinduose.¹⁶⁴

K. Stungys pastebi, kad 1961 m. BPK specialiųjų žinių ir jų panaudojimo eksperto išvadose samprata, lyginant su RTFSR baudžiamojo proceso kodeksu, liko ta pati. Autorius nurodo tik tokius skirtumus: konkretizuota eksperto kompetencija ir ekspertizės rūšys, ekspertui pavedama savarankiškai surašyti įstatymo nustatytos formos tyrimo aktas. Labai padidintos kaltinamojo ir gynybos galimybės pasinaudoti specialiosiomis žiniomis. Ekspertai įgavo tik eksperto procesinį statusą, nes jiems neleista dalyvauti atliekant procesinius veiksmus. ekspertas apibūdinamas kaip savarankiška procesinė figūra, kuri pasirenka ekspertinius metodus, atlieka tyrimus ir formuluoja išvadas.¹⁶⁵ Taigi ekspertas tapo tik specialias žinas taikančiu subjektu.

Kadangi 1961 m. BPK nenumatė specialiųjų žinių panaudojimo tardymo metu, praktikoje kilo ne mažai problemų, kurios išspręstos 1967 m. spalio 27 d. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui priimant įsaką „Dėl Lietuvos TSR Baudžiamojo ir Baudžiamojo proceso kodeksų pakeitimų ir papildymų.“¹⁶⁶

1961 m. BPK papildytas „normomis, reglamentuojančiomis garso įrašo naudojimą, atliekant apklausą ir kitus tardymo veiksmus. Tuo pačiu įsaku į baudžiamąjį procesą įvedama procesinė specialisto figūra ir ryšium su tuo papildoma bei pakeičiama nemaža kodekso straipsnių.“¹⁶⁷ Šiuo įsaku į BPK įtraukta „pagrindinės specialisto teisės ir pareigos parengtiniame tardyme ir teisme, pateikta bendroji specialisto sąvoka.“ Pagal E. Palskį, kuris plačiai analizavo specialisto padėtį parengtiniame tardyme, „specialistas nuo eksperto skiriasi ne specialiųjų savo žinių apimtimi, ne jų taikymo būdais, bet tais procesiniais rėmais, kuriuose veikia specialistas ir ekspertas, taip pat ir įrodomąją jų veiklos rezultatų reikšmę.“¹⁶⁸

J.Juškevičiūtė nurodo, kad ekspertizės darymo tikslas buvo objektyvios išvados, pagrįstos specialiais tyrimais, gavimas. Panaudodamas savo specialiąsias žinias, ekspertas darė išvadas, kurios buvo savarankiškas įrodymų šaltinis. Taigi ekspertas buvo savarankiška baudžiamojo proceso figūra. Specialistas negalėjo savarankiškai atlikti

¹⁶³ DANISEVIČIUS, P., KAZLAUSKAS, M., PALSKYS, E. Lietuvos TSR baudžiamasis procesas. Vilnius, 1978, p. 31.

¹⁶⁴ JUŠKEVIČIŪTĖ, Janina. Specialiųjų žinių panaudojimo tiriant nusikaltimus procesinių formų apžvalga. Jurisprudencija, 1998, t. 9(1), p. 104.

¹⁶⁵ STUNGYS, Kęstutis. Specialiųjų žinių samprata ir panaudojimo ypatumai. Jurisprudencija, 2004, Nr. 52(44), p. 85.

¹⁶⁶ JUŠKEVIČIŪTĖ, Janina. Specialiųjų žinių panaudojimo tiriant nusikaltimus procesinių formų apžvalga. Jurisprudencija, 1998, t. 9(1), p. 104

¹⁶⁷ DANISEVIČIUS, P., KAZLAUSKAS, M., PALSKYS, E. Lietuvos TSR baudžiamasis procesas. Vilnius, 1978, p. 32.

¹⁶⁸ JUŠKEVIČIŪTĖ, Janina. Specialiųjų žinių panaudojimo tiriant nusikaltimus procesinių formų apžvalga. Jurisprudencija, 1998, t. 9(1), p. 104.

tyrimų ir jų rezultatų išdėstyti tardymo veiksmo protokole. Todėl po specialisto apžiūros reikėjo skirti ekspertizę ir tirti tuos pačius objektus.¹⁶⁹ Taigi pakeitus 1961 m. BPK, jis numatė dvi specialiųjų žinių panaudojimo formas, tačiau specialios žinios taikytos vis dar ta pačia – ekspertizės – forma.

Baudžiamojo proceso įstatymai vienintelę specialiųjų žinių taikymo formą numatė iki 1991 m.

1991 m. gruodžio 10 d. įstatymu „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso pakeitimo ir papildymo“ (toliau tekste – 1991 m. įstatymas) buvo išplėstos specialisto teisės ir nustatyta, kad jis turi teisę atliekat tardymo veiksmus ar nagrinėjant bylą teisme tirti asmenis, dokumentus, daiktus ar įvykio vietą ir remiantis šių tyrimų duomenimis duoti išvadą, kai tam reikia specialių žinių, kuri įrašoma į tardymo veiksmo arba teismo posėdžio protokolą. Ji galėjo būti surašoma per kvotėjo, tardytojo ar teismo nustatytą terminą ir atskirame dokumente. Taigi įstatymas specialisto išvadą pripažino savarankišku įrodymu.¹⁷⁰ Taigi šis įstatymas į baudžiamąjį procesą sąlyginai¹⁷¹ įvedė naują specialiųjų žinių taikymo formą.

Eksperto ir specialisto veikla, kaip specialiųjų žinių taikymas skyrėsi. Šie subjektai buvo pasitelkiami, kai reikėjo specialių žinių, tačiau specialistas turėjo teisę tirti daiktus, tik atliekant tardomuosius veiksmus. Prireikus ištirti asmenis ar daiktinius įrodymus po tardymo veiksmų atlikimo, kvotėjas ir tardytojas neturėjo procesinės teisės pasinaudoti specialisto pagalba. Tokiu atveju turėjo būti skiriama ekspertizė.¹⁷² Taip pat buvo nustatyti būtiniosios ekspertizės atvejai – tik ekspertas galėjo nustatyti mirties priežastį ir kaltinamojo psichinę būklę. Skyrėsi subjektų skyrimo tvarka – ekspertizei daryti buvo būtinas „kvotėjo, tardytojo, teisėjo ar teismo nutarimas arba nutartis skirti ekspertizę, o specialistą duoti išvadą galima kviesti tiek žodžiu, tiek raštu. Taip pat skyrėsi išvados įforminimas – ekspertizės rezultatai įforminti specialiaame procesiniame dokumente – ekspertizės akte, kuriam nustatyti tam tikri turinio reikalavimai. Ekspertizės aktas susidėjo iš trijų dalių: įžanginės, tiriamosios ir išvadų. Specialisto išvada, kaip minėjome, galėjo būti trejopa: ji galėjo būti įrašoma į tardymo veiksmo protokolą, į teismo

¹⁶⁹ Ten pat, p. 105

¹⁷⁰ POŠIŪNAS, Pijus. Teismo ekspertizės pagrindai. Vilnius, 1994, p. 6-7.

¹⁷¹ Specialiųjų žinių panaudojimo formą modifikavo, po ko ji tapo specialiųjų žinių taikymo forma.

¹⁷² Žr. POŠIŪNAS, Pijus. Teismo ekspertizės pagrindai. Vilnius, 1994, p. 6-7. JUŠKEVIČIŪTĖ, Janina. Specialiųjų žinių panaudojimo tiriant nusikaltimus procesinių formų apžvalga. Jurisprudencija, 1998, t. 9(1), p. 105

posėdžio protokolą arba surašoma atskirame dokumente. Įstatymas išvados įforminimui atskirame dokumente jokių reikalavimų nenustatė.¹⁷³

1991 m. įstatymas taip pat reikšmingas specialiųjų žinių taikymui ne tik tuo, kad specialistui suteikė teisę taikyti specialiąsias žinias, tačiau taip pat numatė dar vieną naują specialiųjų žinių taikymo formą: revizijos aktą. Dėl to atsirado nauja specialiąsias žinias taikanti figūra – revizorius.¹⁷⁴

1991 m. įstatymu revizija pripažinta procesiniu veiksniu, reglamentuota jos skyrimo tvarka, o revizijos aktas pripažintas savarankišku įrodymu. Revizija skiriama, kai kvotėjui ar tardytojui reikia surinkti ūkinės ir finansinės veiklos faktinių ir dokumentinių duomenų iškelčiai versijai patikrinti. Revizijas dažniausiai skyrė kvotėjas ar tardytojas, teisėjas ar teismas savo iniciatyva ar kitų proceso dalyvių prašymu. Revizijos rezultatai įforminti revizijos aktu, kuriam įstatymas taip pat nustatė formą – aktas turėjo susidėti iš trijų dalių: įžanginės, tikrinamosios ir išvadų.

K.Stungys nurodo, kad „remiantis procesine specialiųjų žinių samprata ir jų naudojimo logika, nesuprantamas buhalterinių žinių išskyrimas į atskirą procesinį konkrečių specialiųjų žinių panaudojimo formą – reviziją, kai paliekama galimybė skirti buhalterinę, ekonominę ekspertizę ūkinei, finansinei veiklai įvertinti, o praktikoje taip ir buvo daroma.“¹⁷⁵

P.Pošiūnas nurodė tokius revizijos ir ekspertizės skirtumus: 1) revizorius savarankiškai tiria faktinius ir dokumentinius duomenis apie materialines vertybes, pinigus, finansines ir ūkines operacijas ir renka dokumentus apie šias operacijas, o ekspertas paprastai tiria tik surinktus dokumentus; 2) revizorius taiko faktinės kontrolės metodus (dalyvauja atliekant inventorizacijas ir kitus faktinius patikrinimus, kurių neatlieka ekspertas. Iš esmės paprastai revizija skirta, kai kvotėjui ar tardytojui reikėjo surinkti ūkinės ir finansinės veiklos faktinius ir dokumentinius duomenis.¹⁷⁶ Iš esmės revizijos metu specialiosios žinios galėjo būti ir taikomos, ir naudojamos (pavyzdžiui, revizorius pasitelkiamas darant kratą, kad padėtų paimiti reikiamą medžiagą). Be to, revizija galėjo būti atliekama tik iškėlus bylą, o ekspertizė – ir iki bylos iškėlimo.

1993 m. birželio 10 d. įstatymu “Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso, baudžiamojo ir administracinės teisės pažeidimų kodeksų pakeitimo ir papildymo“ buvo

¹⁷³ POŠIŪNAS, Pijus. Ekspertizė naujajame baudžiamojo proceso įstatyme. Teisės problemos, 1994, Nr. 1, p. 78. JUŠKEVIČIŪTĖ, Janina. Specialisto instituto raida Lietuvos baudžiamajame procese. Jurisprudencija, 2005, t. 76(68), p. 17.

¹⁷⁴ STUNGYS, Kęstutis. Specialiųjų žinių samprata ir panaudojimo ypatumai. Jurisprudencija, 2004, Nr. 52(44), p. 86.

¹⁷⁵ Ten pat, p. 86.

¹⁷⁶ POŠIŪNAS, Pijus. Teismo ekspertizės pagrindai. Vilnius, 1994.

dar labiau išplėstos specialisto teisės. Po šio įstatymo, specialistas teisėjo, tardytojo ar kvotos organo raštišku pavedimu gali pateikti išvadą ir iki bylos iškėlimo ne tik atliekant tardymo veiksmus, bet ir kitais atvejais, jeigu reikia specialių žinių nusikaltimo aplinkybėms nustatyti. Pagal P.Pošiūną, po šio 1961 m. BPK papildymo, tarp eksperto ir specialisto esminio skirtumo. Jei kvotėjui, tardytojui ar teisėjui reikėjo raštiškos specialisto išvados ne tardymo veiksmus atliekant, jie raštu kreipėsi į ekspertizės ar kitą įstaigą, kuriame nurodo duomenis, reikalingus tai išvadai pateikti.¹⁷⁷ Po BPK pakeitimo liko tam tikri skirtumai – skyrėsi kompetencijos aspektais (būtiniosios ekspertizės atvejai), paskyrimo ir išvadų įforminimo. Šiuos skirtumus jau aptarėme.

1994 m. liepos 19 d. Lietuvos Respublikos Seimas įstatymu „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo, pataisos darbų ir baudžiamojo proceso kodeksų pakeitimo ir papildymo“ numatė, kad revizija gali būti skiriama ir iki baudžiamosios bylos iškėlimo.

Tai buvo paskutinis, reikšmingas specialiųjų žinių taikymui, teisės aktas iki 2003 m. įsigaliojusio BPK. Šis kodeksas iš esmės pakeitė ekspertizės skyrimą ikiteisminio tyrimo metu, panaikino būtiniosios ekspertizės atvejus (išskyrus vieną, kuris BPK taip neįvardijamas), suvienodinta eksperto ir specialisto kompetencija, keik tai susiję su žmogaus kūno ar lavono tyrimu, psichiatrinium ar psichologiniu tyrimu. BPK panaikino reviziją, revizoriaus funkcijas dabar atlieka specialistas.

Specialiosios žinios taikytos jau pakankamai seniai, tačiau teisės aktai numatė tik vieną specialiųjų žinių taikymo subjektą. Toks reguliavimas pasikeitė tik atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, kai 1991 m. įstatymu iš esmės buvo įvestos dar dvi specialiųjų žinių taikymo formos. Iki 2003 m. šių trijų procesinių formų santykis darėsi vis glaudesnis.

¹⁷⁷ Ten pat, p. 7-8.

Išvados

1. Specialiosios žinios – tai visos ne teisinės žinios, naudojamos baudžiamajame procese, siekiant gauti įrodomąją arba kitą informaciją, būtiną nusikalstamai veikai ištirti. Šios žinios turi atitikti tam tikrus, doktrinoje išskiriamus, požymius.
2. Specialiosioms žinioms būdingas kompleksiskumas. Šios žinios nėra vienaarūšės. Į specialiųjų žinių turinį įeina ne vien teorinės žinios, bet ir „reikiami įgūdžiai“. Pagal BPK pateiktą specialisto apibrėžimą, šis subjektas turi turėti ir „reikiamų specialiųjų žinių ir įgūdžių“. Atsižvelgiant į specialiųjų žinių pobūdį, darytina išvada, kad specialisto sąvokos apibrėžtis, pateikta BPK yra perteklinė ir turėtų būti keičiama, paliekant tik specialiųjų žinių reikalavimą.
3. Specialiosios žinios baudžiamajame procese gali būti naudojamos įvairiai. Vienas jų panaudojimo būdas – taikymas. Specialiosios žinios taikomos baudžiamajame procese, tik kai siekiama gauti savarankišką įrodomųjų duomenų šaltinį. Pats specialiųjų žinių taikymas taip pat gali skirtis. Atsižvelgiant į skirtumus išskiriamos specialiųjų žinių taikymo formos (formą suprantant kaip specialiųjų žinių realizavimo nustatyta tvarka procesą, kurio metu gaunamas atitinkamas procesinis aktas). Lietuvoje žinios taikomos dvejopai – ekspertizės ir specialisto atliekamo objektų tyrimo formomis.
4. Specialiųjų žinių taikymo formos labai susiję. Daugelis klausimų, susijusių su specialiųjų žinių taikymu reglamentuojami iš esmės vienodai - specialisto ir eksperto kompetencijai keliami beveik vienodi reikalavimai (su pavienėm išimtim); nustatytos vienodos teisės, pareigos, draudimai, atsakomybė, abu subjektai privalo būti nepriklausomi; pateikiamos išvados įrodomoji galia taip pat nesiskiria.
5. Tačiau šios formos nėra tapačios: specialistas vykdo daugiau ir įvairesnių funkcijų, skiriasi subjektų paskyrimas (ypač ikiteisminiame tyrime), išvados įforminimas.
6. Daugiausia tokį specialiųjų žinių taikymo formų santykį, be abejo, lemia teisinis reglamentavimas. Tačiau tai ne vienintelis veiksnys. Ekspertizės skyrimo klausimai sureguliuoti išsamiau, nei specialisto dalyvavimo procese. Įstatymas, pasitelkiant specialistą, palieka daugiau laisvės proceso dalyviams, tad tam tikrų klausimų išsprendimą gali lemti ir susiklosčiusi praktika. Tai įrodo dabartinė situacija. Įstatymas tam tikrus specialiųjų žinių taikymo klausimus reguliuoja skirtingai, tačiau praktikoje šie skirtumai išnyksta, pavyzdžiui, specialisto išvadai

(surašyti atskiru dokumentu) įstatymas kelia ne tokius griežtus turinio ir formos reikalavimus kaip ekspertizės aktui, tačiau praktiškai šie reikalavimai vienodi; antras pavyzdys – specialisto kompetencija, kuriai įstatymas nenustato bendrų reikalavimų, o praktikoje šie reikalavimai kompetencijai iš esmės suvienodinami su reikalavimais, keliamais ekspertui. Taigi, praktika taip pat turi didelę įtaką specialiųjų žinių taikymo formų santykiui.

7. Specialiųjų žinių taikymo formų santykis pradėjo formuotis iš esmės tik 1991 m. priėmus senojo BPK pakeitimus. Nuo to laiko iki 2003 m. (kai įsigaliojo naujasis BPK) šis santykis sparčiai keitėsi. Naujojo BPK įtvirtinta specialiųjų žinių taikymo tvarka jau galioja beveik penkerius metus ir nors ryškių pasikeitimų šioje srityje per šį laiką nebuvo padaryta, teigti, kad specialiųjų žinių taikymo formų santykis jau galutinai susiformavo negalime. Keičiasi visuomeniniai santykiai, keičiasi teisiniai santykiai, keičiasi žinių lygis, keliamos problemos, ieškoma jų sprendimo būdų - visa tai gali nulemti ir specialiųjų žinių formų santykio pasikeitimus.

Santrauka

Specialiųjų žinių taikymo formos sampratos teorija dar nesusiformavusi. Specialiųjų žinių taikymo forma laikysime procesinį specialiųjų žinių realizavimą kaip tam tikrą procesą, vykstantį nustatyta tvarka ir pasibaigiantį atitinkamu procesiniu aktu, kuris yra savarankiška įrodomosios informacijos rūšis, specialiąsias žinias suprantant kaip mokslo, technikos ar bet kurios kitos žmogiškosios veiklos srities žinias, įgytas išsilavinimo ir specialaus pasirengimo arba profesinės veiklos dėka, naudojamas gauti įrodomąją arba kitą informaciją, būtiną nusikalstamai veikai iširti.

Teisės normos, reguliuojančios specialiųjų žinių taikymą, gali būti suskirstytos į dvi grupes: 1) specialiąsias žinias tiesiogiai taikančių subjektų statusą baudžiamajame procese nustatančios; ir 2) patį specialiųjų žinių taikymo procesą reglamentuojančios normos.

Specialiąsias žinias tiesiogiai taikančių subjektų procesinį statusą lemia subjektams keliami reikalavimai, funkcijos, teisės, pareigos, draudimai, atsakomybė jų nepriklausomumo garantijos. Specialiųjų žinių taikymo procesą apibūdina subjektų paskyrimui, pavesto tyrimo atlikimui, gautos išvados įforminimui keliami reikalavimai, be to, galimybė pasinaudoti pateiktomis išvadomis. Atsižvelgiant į šiuos aspektus ir analizuojamas specialiųjų žinių taikymo formų santykis.

Darbe apžvelgta specialiųjų žinių taikymo formų reglamentavimas nuo 1918 m.

Summary

A ratio of forms of the application of special knowledge

The theory of the conception of form of the application of special knowledge is not already formed. As the form of application of the special knowledge we will consider the procedural realization of special knowledge as a particular process, running by the determinate order and finishing by the correspondent procedural act, which is the independent kind of the evidentiary information, while considering the special knowledge as the knowledge of the sphere of science, technology and any other sphere of human activity, which was gained due to education and special preparation or career, and is used to get the evidentiary or any other information, which is necessary for the investigation of criminal act.

The rules of law, regulating the application of special knowledge, can be grouped into two groups: 1) the rules, which set the status of the subjects directly applying the special knowledge in the penal procedure; and 2) the rules, which regulate the very process of the application of special knowledge.

The procedural status of the subjects directly applying the special knowledge is determined by the requirements, functions, rights, duties, prohibitions raised to the subjects, the responsibility of guarantee of their independence. The process of the application of special knowledge is determined by the requirements raised to the appointment of the subjects, the performing of investigation, the execution of the got conclusion, furthermore, the opportunity to use the given conclusion. Considering these aspects the relation of the forms of the application of special knowledge is analysed.

In this work the regulation of the forms of the application of the special knowledge from the year 1918 is viewed.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1) Teisės norminiai aktai:

1. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, Valstybės žinios, 2000, Nr.89-2741.
2. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, Valstybės žinios, 2002, Nr. 37-1341.
3. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas. Valstybės žinios, 2002, Nr. 36-1340.
4. Lietuvos Respublikos darbo kodeksas. Valstybės žinios, 2002, Nr. 64-2569.
5. Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymas. Valstybės žinios, 1999, Nr. 13-308
6. Lietuvos Respublikos audito įstatymas, Valstybės žinios, 1999, Nr. 59-1916.
7. Lietuvos Respublikos aukštojo mokslo įstatymas, Valstybės žinios, 2006, Nr. 87-3395.
8. Lietuvos Respublikos teismo ekspertizės įstatymas, Valstybės žinios, 2002, Nr. 112-4969.
9. Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymas. Valstybės žinios, 1999, Nr. 66-2130.
10. Ekspertizių (tyrimų) atlikimo Lietuvos teismo ekspertizių centre nuostatai, patvirtinti Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2007 m. rugsėjo 4 d. įsakymu Nr. 1R-327. Valstybės žinios, 2007, Nr. 96-3902.
11. Teismo ekspertų sąrašo sudarymo ir tvarkymo tvarka, patvirtinta Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2003 m. balandžio 18 d. įsakymu Nr. 111. Valstybės žinios, 2003, Nr. 39-1796.
12. Teisinių žinių programa asmenims, siekiantiems tapti teismo ekspertais, patvirtinta Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2003 m. balandžio 18 d. įsakymu Nr. 112. Valstybės žinios, 2003, Nr. 39-1797.
13. Teismo psichiatrijos tarnybos prie Sveikatos apsaugos ministerijos nuostatai, patvirtinti Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2003 m. liepos 11 d. įsakymu Nr. V-425. Valstybės žinios, 2003, Nr. 71-3252.
14. Teismo psichiatrijos, teismo psichologijos ekspertizių darymo valstybinėse teismo psichiatrijos tarnyboje prie Sveikatos apsaugos ministerijos nuostatai, patvirtinti Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2003 m. rugpjūčio 18 d. įsakymu Nr. V-499. Valstybės žinios, 2003, Nr. 82-3767.
15. Objektų tyrimų ir ekspertizių atlikimo Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centre bei teritorinių policijos įstaigų kriminalistinių tyrimų padaliniuose nuostatai, patvirtinti Lietuvos policijos generalinio komisaro 2004 m. liepos 7 d. įsakymu Nr. V-326. [Žiūrėta 2008 m. balandžio 4 d.]. Prieiga per internetą: <http://ktc.policija.lt/>.
16. Ekspertų ir specialistų kvalifikavimo Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centre nuostatai, patvirtinti Lietuvos policijos generalinio komisaro 2003 m. gruodžio 8 d. įsakymu Nr. V-677. [Žiūrėta 2008 m. balandžio 4 d.]. Prieiga per internetą: <http://ktc.policija.lt/>.
17. Teismo ekspertų rengimo ir kvalifikacijos teikimo Lietuvos teismo ekspertizių centre nuostatai, patvirtinti Lietuvos teismo ekspertizių centro direktoriaus 2006-10-09 įsakymas Nr. B-60. [Žiūrėta 2008 m. balandžio 4 d.]. Prieiga per internetą: < <http://www.ltec.lt/veikla/rengimas/nuostatai.php>.
18. Ekspertizių (ekspertinių tyrimų) atlikimo medicinos audito institute nuostatai, patvirtinti Medicinos audito instituto direktoriaus 2007 m. sausio 12 d. įsakymu

Nr. 2-B. [Žiūrėta 2008 m. balandžio 4 d.]. Prieiga per internetą: < <http://www.mai.lt/?q=system/files/Nuostatai.pdf>>.

19. Lietuvos teismo ekspertų profesinės etikos kodeksas. Patvirtintas Teismo ekspertų veiklos tarybos 2007 m. vasario 9 d. posėdyje. [Žiūrėta 2008 m. balandžio 4 d.]. Prieiga per internetą: http://www.mruni.lt/tmi/lt/apie/teisine_informacija/kita/etikos_kodeksas.php.

2) Specialioji literatūra:

20. Baudžiamoji teisė: specialioji dalis. Antrasis papildytas leidimas, 2001, Vilnius.
21. DANISEVIČIUS, P., KAZLAUSKAS, M., PALSKYS, E. Lietuvos TSR baudžiamasis procesas. Vilnius, 1978.
22. GODA, Gintaras, KAZLAUSKAS Marcelis, KUONIS Pranas. Baudžiamojo proceso teisė. Vilnius, 2005.
23. JUODKAITĖ, Gabrielė. Teismo ekspertizės išvadų formulavimas. Teisė, 1998, Nr. 32.
24. JUODKAITĖ, Gabrielė. Teismo ekspertizės reglamentavimo dabartis ir perspektyvos. Teisė, 2000, Nr. 35.
25. JUODKAITĖ-GRANSKIENĖ, Gabrielė. Teismo ekspertizės išvadų vertinimas. Jurisprudencija, 2001, t. 22(14).
26. JUŠKEVIČIŪTĖ, Janina. Specialisto instituto raida Lietuvos baudžiamajame procese. Jurisprudencija, 2005, t. 76(68).
27. JUŠKEVIČIŪTĖ, Janina. Specialisto veiklos reglamentavimas Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse. Jurisprudencija, 2005, t. 75(67).
28. JUŠKEVIČIŪTĖ, Janina. Specialiųjų žinių naudojimo formų Lietuvos baudžiamajame procese optimizavimas. Jurisprudencija, 2006, t. 11(89).
29. JUŠKEVIČIŪTĖ, Janina. Specialių žinių panaudojimas tiriant nusikaltimus: būklė ir perspektyvos. Daktaro disertacija. Vilnius, 1998.
30. JUŠKEVIČIŪTĖ, Janina. Specialių žinių panaudojimo atliekant tardymo veiksmus perspektyvos. Jurisprudencija, 1998, t. 10(2).
31. JUŠKEVIČIŪTĖ, Janina. Specialiųjų žinių panaudojimo tiriant nusikaltimus procesinių formų apžvalga. Jurisprudencija, 1998, t. 9(1).
32. JUŠKEVIČIŪTĖ, Janina; MALEVSKI, Hendryk. Dėl „specialių žinių“ apibrėžimo (lyginamoji studija). Kriminalinė justicija, 1997, Nr. VI.
33. LATAUSKIENĖ, Eglė. Nusikaltimų, susijusių su neteisėta narkotinių medžiagų apyvarta, pradinio tyrimo etapo problematika. Jurisprudencija, 2003, t. 22(14).
34. LATAUSKIENĖ, Eglė. Specialiųjų žinių taikymas atskleidžiant ir tiriant nusikaltimus, susijusius su narkotinėmis medžiagomis: būklė ir perspektyvos. Jurisprudencija, 2003, t. 43(35).
35. Lietuvių kalbos institutas. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. [Žiūrėta 2008-04-07]. Prieiga per internetą: < <http://www.autoinfa.lt/webdic/>>.
36. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras (1-220 straipsniai). I-IV dalys. Vilnius, 2003.
37. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras (221-461 straipsniai). V-XI dalys. Vilnius, 2003.
38. Lietuvos TSR baudžiamojo proceso kodekso komentaras. Vilnius, 1989.
39. POŠIŪNAS, Pijus. Ekspertizė naujajame baudžiamojo proceso įstatyme. Teisės problemos, 1994, Nr. 1.
40. POŠIŪNAS, Pijus. Teismo ekspertizės pagrindai. Vilnius, 1994.
41. PRADEL, Jean. Lyginamoji baudžiamoji teisė. Vilnius, 2001.

42. RINKEVIČIUS, Jurgis. Įrodymų rinkimo būdai baudžiamajame procese. *Jurisprudencija*, 1998, t. 10(2).
43. RINKEVIČIUS, Jurgis. Specialisto atliekamas tyrimas ir ekspertizės darymas. Iš *Teismo ekspertizės aktualijos. Mokslinės konferencijos tezės*. Vilnius, 1991.
44. RINKEVIČIUS, Jurgis. Specialiųjų žinių samprata ir teismo ekspertų kompetencija. *Teisė*, 2000, Nr. 37.
45. STUNGYS, Kęstutis. Specialiųjų žinių samprata ir panaudojimo ypatumai. *Jurisprudencija*, 2004, Nr. 52(44).
46. VANSEVIČIUS, Stasys. *Valstybės ir teisės teorija*. Vilnius, 2003.
47. *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius, 2003.
48. Cieśla, Rafał. Specialistic expertise in the Polish doctrine of penal proceedings and criminalistics. *Jurisprudencija*, 2005, t. 66(58), p. 12.
49. Delmas-Marty, Mireille, Spencer, John R. *European Criminal Procedures*. Cambridge, 2002, p. 632 [žiūrėta 2008 m. balandžio 2 d.]. Prieiga per internetą <http://books.google.com/books?id=epTsD3_6DVMC&hl=lt>.
50. INMAN, Keith, RUDIN, Norah. *Principle and Practice of criminalistics: The Profession of Forensic Science*, 2000, p. 274.
51. WECHT, Cyril H., RAGO, John T. *Forensic science and law: investigative applications in criminal, civil and family justice*, 2006.
52. JAVORSKI, Ryszard. *Wiedza prezeciętniego człowieka a wiadomošci specjalne*. *Jurisprudencija*, 2000, t. 18(10).
53. АВЕРЬАНОВА, Ц, В. *Судебная экспертиза. Курс общей теории*. Москва, 2006.
54. БЕЛКИН, Р. С. *Криминалистика: краткая энциклопедия*. Москва, 1993.
55. ГРИГОРЬЕВ, В.Н., ПОБЕДКИН, А.В., ЯШИН, В.Н. *Уголовный Процесс*. Москва, 2006.
56. *Уголовный процесс России: общая часть*. Санкт-Петербург, 2004.

3) Konstitucinio teismo nutarimai:

57. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. balandžio 12 d. nutarimas dėl leidimo laikyti ir nešioti medžioklinį ginklą išdavimo ribojimų. *Valstybės žinios*, 2001, Nr. 33-1108.
58. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. vasario 12 d. nutarimas Dėl Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymo 26 straipsnio 3 ir 4 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*, 2001, Nr. 14-445.d.
59. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimas Dėl Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 14, 25(1), 26, 30, 33, 34, 36, 40, 51, 56, 58, 59, 66, 69, 69(1) ir 73 straipsnių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*, 1999, Nr. 109-3192.
60. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. vasario 5 d. nutarimas Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 255 straipsnio 4 ir 5 dalių, 256 straipsnio 4 dalies, 260 straipsnio 4 dalies, 280 straipsnio 1, 2 ir 6 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*, 1999, Nr. 15-402.
61. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. gruodžio 6 d. nutarimas Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. kovo 31 d. nutarimo Nr. 465 "Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1993 m. kovo 3 d. nutarimo Nr. 124 "Dėl Lietuvos Respublikos teismų, valstybinio arbitražo, prokuratūros bei Valstybės kontrolės departamento darbuotojų darbo apmokėjimo" dalinio pakeitimo" atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai, Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 46 straipsnio pirmajai daliai, Lietuvos Respublikos prokuratūros

įstatymo 4 straipsnio pirmajai daliai, Lietuvos Respublikos valstybės kontrolės įstatymui, taip pat Lietuvos Respublikos įstatymui "Dėl Lietuvos Respublikos teismų teisėjų, prokuratūros darbuotojų, valstybinių arbitrų bei Valstybės kontrolės departamento darbuotojų tarnybinių atlyginimų". Valstybės žinios, 1995, Nr. 101-2264.

3) Praktinė medžiaga:

62. LAT baudžiamųjų bylų skyriaus 2007 m. kovo 20 d. nutartis b.b. Nr. 2K-123/2007, kat. 1.1.4.6.; 1.1.5.3.; 1.1.5.6.; 1.2.14.9; 1.2.14.10.; 2.1.4.12.; 2.2.5.7.; 2.3.4.; 2.4.2.2.2; 2.4.5. (S).
63. LAT baudžiamųjų bylų skyriaus 2006 m. gegužės 16 d. nutartis b.b. pagal Nr. 2K-453/2006, kat. 2.1.2.11.; 2.1.4.12.; 2.1.15.2.5. (S).
64. LAT baudžiamųjų bylų skyriaus 2006 m. gegužės 16 d. nutartis b.b. Nr. 2K-454/2006, kat. 2.1.4.12.; 2.1.7.; 2.2.5.6. (S).
65. LAT baudžiamųjų bylų skyriaus 2005 m. vasario 8 d. nutartis b.b. Nr. 2K-124/2005, kat. 2.1.4.12; 1.2.3.1; 2.1.4.3.2.6; 2.4.8.
66. LAT baudžiamųjų bylų skyriaus 2005 m. spalio 11 d. nutartis b.b. Nr. 2K-606/2005, kat. 2.1.4.12; 2.3.7.4; 2.4.2.3.
67. LAT baudžiamųjų bylų skyriaus 2004 m. spalio 5 d. nutartis b.b. pagal Nr. 2K - 488/2004, kat. 2.1.2.1.14.1.
68. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo biuletenis. Teismų praktika, 2007, Nr. 27.
69. Mykolo Romerio universiteto Teismo medicinos institutas. *Mykolo Romerio universiteto Teismo medicinos instituto ataskaita, 2007* [žiūrėta 2008 m. balandžio 4 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.mruni.lt/tmi/lt/mokslas/metines_ataskaitos/>.
70. Lietuvos teismo ekspertizų centro 2003, 2004, 2005, 2006, 2007 m. ekspertinio darbo ataskaitos.